

VILNIAUS UNIVERSITETAS
KAUNO FAKULTETAS
KALBŲ, LITERATŪROS IR VERTIMO STUDIJŲ INSTITUTAS

Eglė Navickaitė

**ORALUMO IR RAŠTO STRUKTŪRŲ SĄVEIKA
KAIP RAŠYTINIO TARMĖŠKUMO VERTĖ**

MAGISTRO DARBAS

Viešojo diskurso lingvistika (valstybinis kodas 6211NX012)

Darbo vadovė prof. dr. Daiva Aliūkaitė

Kaunas, 2025

TURINYS

TURINYS	2
ĮVADAS	4
1. RAŠYMO SAKYTINIŲ KODŲ STRUKTŪRINĖS IR FUNKCINĖS CHARAKTERISTIKOS BEI IŠGALĖS	8
1.1. Grafolekto koncepcija: tarp idiolektiškumo ir standartiškumo	9
1.1.1. Grafolekto ir standartinės ortografijos ryšys	11
1.1.2. Grafolekto ir fonetinės (fonologinės) transkripcijos ryšys	14
1.2. Rašto tęsiniai: naujų idiolektų generavimas	17
1.3. Tarmiškumo samprata: objektyvusis ir subjektyvusis tarmiškumas	19
1.3.1. Subjektyvus rašytinis tarmiškumas	20
1.3.2. Objektyvus rašytinis tarmiškumas	21
1.4. Empirinio tyrimo metodika ir ribos	22
2. RAŠYTINIO TARMISKUMO STRUKTŪRA: TARMISKŲJŲ VERTIMŲ ATVEJIS	25
2.1. Fonetinės (fonologinės) ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose	26
2.1.1. (Pa)tarmių skiriamųjų ypatybių vertė tarmiškuosiuose vertimuose	26
2.1.2. Fonetinės (fonologinės) ypatybės ŠŽ vertime	30
2.1.3. Fonetinės (fonologinės) ypatybės RAU vertime	33
2.1.4. Fonetinės (fonologinės) ypatybės PA vertime	36
2.1.5. Prozodiniai elementai tarmiškuosiuose vertimuose	38
2.2. Morfologinės ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose	39
2.2.1. Morfologinės ypatybės ŠŽ vertime	40
2.2.2. Morfologinės ypatybės RAU vertime	42
2.2.3. Morfologinės ypatybės PA vertime	44
2.2.4. Gramatiškumo raiška rašytinio tarmiškumo struktūroje	47
2.3. Žodžių darybos ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose	47
2.4. Leksinės ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose	53
2.5. Sintaksinės ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose	59

2.6. Apibendrinimas: rašto reikšmė tarminiam kodui.....	62
IŠVADOS	64
Santrauka	66
Summary.....	67
ŠALTINIAI	68
LITERATŪRA.....	69
PRIEDAI	77

IVADAS

Rašytinė kalba nuo pačių fonetinio rašto tradicijos ištakų visuomenėje tvirtinasi kaip literatūrinis etalonas, elitinis standartas, siekiamybė (žr. Enos 1990, p. 47). Bekintant politinei, ekonominei, socialinei tikrovei, sociokultūriniais, sociopsichologiniams visuomenės ypatumams, ilginiui vis kyla poreikis permąstyti kalbos variantų funkcionavimo ribų slinktis, suprantama, ir raiškos formas. Be šio poreikio (ir pokyčio) nebūtų pradėtas kelti rašymo sakytiniu (resp. tarminiu) kodu klausimas.

Temos naujumas ir aktualumas. Atkreiptas dėmesys į XXI amžiaus sąlygomis įvairėjančias tarminio kalbėjimo raiškos erdves (žr. Meiliūnaitė, 2019). Viešajame diskurse tarmiškai žymėtos raiškos gausu – nuo originalios ir verstinės tarminės (tarmiškosios) grožinės literatūros¹, tarmės atstovų saviraiškos elektroninėje (ir ne tik) erdvėje iki sakytinę, rašto bei kitas medijas įtraukiančių tarminio tono komunikacinių kampanijų². Konkrečiai šiuolaikinis rašymas tarminiu kodu, to atmainumas dar mažai tyrinėtas reiškiny; tam yra teorinių, metodologinių ir kt. priežasčių.

Standartinei ortografijai daugiau mažiau alternatyviems rašybos sprendimams svarstyti gali būti pritaiki sociolingvisto Einaro Haugeno (1966) įtvirtinta grafolekto kaip individualios sakytinės kalbos kodavimo raštu koncepcija (plačiau žr. p. 9–11). Pridurtina, kad neseniai Lietuvoje imtame plėtoti kritiniame rašytinio tarmiškumo diskurse tyrėjos Daiva Aliūkaitė ir Violeta Meiliūnaitė (2022a; 2022b) įtvirtino dialekto (tarminio) grafolekto – paprastojo kalbos bendruomenės nario rašymo tarminiu kodu (plg. 2022a, p. 4), kategoriją, vertindamos tarminio kodo gyvybingumą ir tęstinumą pagal grafolektiškus rašybos sprendimus, jų percepciją.

Reikia pastebėti, kad mokslininkės kėlė mintį apie dialekto (tarminių) grafolektų standartiškumo perspektyvą (žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 10; 2022b, p. 69). Nestandartinės rašybos sprendimus tyrinėjantys sociolingvistai sutiktų, kad rašymo sakytiniu kodu mikrosistemoms vienaip ar kitaip būdingas standarto dėmuo; jis tyrėjų dažniausiai nagrinėjamas iš ortografinių

¹ Iš naujesnių darbų minėtini literatūrai Rimanto Kmitos, Vlado Braziūno, menininko Stasio Eidrigevičiaus ir kitų kūriniai.

² Ilustratyvus pavyzdys – filmo „Pietinia kronikas“ meninei ir lingvistinei idėjai darni komunikacinė kampanija / strategija (žr. oficialią filmo paskyrą socialiniame tinkle „Facebook“: <https://www.facebook.com/FilmasPietiniaKronikas> (žiūrėta 2025 02 16)).

konvencijų, kalbos ideologijos perspektyvų (žr. Androutsopoulos, 2000, p. 515; Sebba, 2007, p. 113–115; Spitzmüller, 2012, p. 261; Baroni, 2013, p. 25; Meletis, Dürscheid, 2022, p. 195; Honkanen, 2023, p. 3–4; Jaśkiewicz, 2024, p. 18–19 ir kt.). Šiame darbe tyrinėjama tarminio (tarmiškojo) oralumo ir jo tarmiškumo rašte p r o b l e m a.

Darbo objektas – oralumo ir rašto struktūrų sąveikos aspektas, kurį siekiama tirti kaip rašytinio tarmiškumo vertę. Kitaip tariant, nagrinėjamas sakytinio tarmiškumo visavertiškumo, holistiškumo rašytinis pavidalas.

Minėtu tikslu išsikelti šie uždaviniai:

1. Sukurti teorinį ir metodologinį pagrindą rašymui sakytiniu (tarminiu) kodu tirti: išgryninti reiškinių sampratą, pagrindinius jo funkcionavimo principus.
2. Išnagrinėti tris struktūruotus ir diskursyvius rašytinio tarmiškumo atvejus visais kalbos lygmenimis pagal koduojamas tarmines (tarmiškąsias) ypatybes.
3. Pasvarstyti, kaip sąveikaujančios oralumo ir rašto struktūros prisideda kuriant rašytinį tarmiškumą.

Empirinis pagrindas problemai svarstyti – Antoine'o de Saint-Exupéry filosofinės pasakos „Mažasis princas“, kaip įvardijama leidiniuose (2024), vertimo į žemaičių kalbą (vertė dr. Juozas Pabrėža), perrašos rytų aukštaičių uteniškių šnektą (vertė dr. Daiva Kardelytė-Grinevičienė ir dr. Vytautas Kardelis) ir vertimo į dzūkų tarmę (vertė Juozas Žitkauskas, konsultavo dr. Asta Leskauskaitė) rašytinės išraiškos, t. y. vienetai, koduojantys tarmines (tarmiškąsias) ypatybes. Šiame darbe, pagal tradicinėje tarmių klasifikacijoje įtvirtintus tarminių variantų pavadinimus, tiriami tekstai laikomi tarmiškaisiais vertimais šiaurės žemaičių (ŠŽ), rytų aukštaičių uteniškių (RAU) ir pietų aukštaičių (PA) patarmių pagrindu (plačiau žr. p. 25).

Medžiagos kaupimo ir tyrimo metodai. Taikant tiesioginio stebėjimo technikos invariantą, kai tyrėjas pats renka ir su konkrečiu tarminiu variantu sieja medžiagą, pateikiamą kaip tarminę (plg. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 5), atsižvelgiant į „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje“ (LKTCH) teikiamus tarminių variantų aprašus, kaautos fonetines (fonologines), morfologines (ir žodžių darybos), leksines bei sintaksines ypatybes koduojančios rašytinės išraiškos. Medžiaga rinkta iš pirmų septynių kiekvieno tarmiškųjų vertimų skyrių – trečdalis knygos.

Specifiškesniems morfologijos (ir žodžių darybos), leksikos bei sintaksės atvejams papildomai stebėti IX, X, XII, XIV, XVI, XXI, XXIV, XXV, XXVI skyriai. Vadovautasi dialektologinės analizės ir lyginamuoju metodais (daugiau apie tyrimo metodiką žr. p. 22–24).

Tyrimų apžvalga. Rašymo sakytiniu (tarminiu) kodu samprata, reiškinių vertė, suprantama, nėra visur vienoda. Iš užsienio darbų minėtinas Peterio Trudgillo straipsnis (1999), kuriame iškeliamas klausimas, kodėl to paties dialekto atstovai rašydami tarmiškai, nebūtinai atspindi (tad kaip išskirtines atpažįsta) tas pačias ypatybes (plg. 1999, p. 324). Toliau tyrėjai daugiausia dėmesio skiria nestandartinių rašybos sprendimų socialinėms vertėms, santykiui su ideologija, rašybos reformomis, nacionalinėmis, subkultūrinėmis, elektroninės erdvės ir kt. tapatybėmis (plačiau žr. Sebba, 2012, p. 2–3; Honkanen, 2023, p. 11–12).

Svarbūs chrestomatiniais tapę Denniso R. Prestono (1982, 1985) ir Jannio Androutsopoulouso (2000) straipsniai, įtvirtinantys nestandartinės rašybos sprendimų tipologiją. Dažniausiai analizuojamas paprastojo kalbos bendruomenės nario rašymas sakytiniu (tarminiu) kodu. Vis dėlto, D. R. Prestonas iškelia (1982) ir išplėtoja (1985) probleminį lingvistinės metodologijos aspektą – pateikėjo kalbą fiksuojančio tyrėjo (tautosakininko, sociolingvisto ir kt.) rašybos sprendimų poveikį tokį tekstą perskaitančių paprastųjų kalbos bendruomenės narių nuostatoms dėl pateikėjo statuso. Toliau šį kritinį diskursą tęsia Alexandra Jaffe (2012).

Keliuose naujausiuose darbuose į rašymą sakytiniu kodu pažvelgiama kaip į savarankišką sistemą, sudarančią vertingą sinchroninių ir diachroninių regioninio variantiškumo tyrimų duomenų sluoksnį (Wolf, 2019; Markus, 2023 ir kt.).

Lietuvoje fonetinės ir standartinės rašybos sistemų konkurencijos aspektas atskleistas dar V. Meiliūnaitės straipsnyje (2015), kuriame nagrinėjamos kalbininko Antano Baranausko mokinių užrašytų tarminių tekstų fonetinės ypatybės. Vėlesniame darbe (2019) autorė konkrečiau aktualizuoja šiuolaikinį rašymą tarminiu kodu, kaip vieną iš tarminio kalbėjimo sričių, duomenimis esmingų šiuolaikinės tarmėtyros metodologinei pereigai nuo tarmių kaip uždarytų sistemų iki slankesnių ribų regioninių kalbos variantų sampratos. Vadinamojo dialekto (tarminio) grafolekto klausimas tiesiogiai keltas minėtuose D. Aliūkaitės ir V. Meiliūnaitės straipsniuose (2022a; 2022b), kur struktūriniu-sisteminio ir funkcinio-komunikacinio požiūriais reiškinyje analizuotas spausdintos

grožinės kūrybos ir elektroniniame diskursuose. Taip pat aktualūs minėti tarmiškojo literatūrinio idiolekto tyrimai, parodantys individualios tarmiškumo raiškos ir tapatumo įspaudų grožinėje kūryboje sąveiką (Švambarytė-Valužienė, 2017; Pabrėža, 2021).

Tyrimo reikšmė. Paliekami atviri svarstyti kiti veiksniai, kuriantys, apibūdinantys, pagrindžiantys rašytinio tarmiškumo vertę, pvz., tarminiu kodu parašytų tekstų percepcija (vertinimas).

Darbą sudaro įvadas, dvi dėstymo dalys ir išvados.

Pirmojoje dalyje aptariama grafolekto koncepcija ir jos pritaikumas rašymo sakytiniu (tarminiu) kodu atvejams svarstyti. Gryninamos kitų aktualių kritinių sąvokų tarpusavio sąsajos, taikytinumo sąlygos. Pristatoma rašytinio tarmiškumo problematika.

Antrojoje dalyje apžvelgiami empirinio tyrimo rezultatai – nagrinėjami „Mažojo princo“ tarmiškųjų vertimų rašybos ir raiškos sprendimai.

Išvadose teikiama įžvalgų, ką empirinio tyrimo rezultatai galėtų atskleisti apie oralumo ir rašto struktūrų sąveiką kaip rašytinio tarmiškumo vertę.

Tyrimo rezultatams iliustruoti pasitelkti 8 priedai.

Darbo pabaigoje pateikiami šaltinių ir literatūros sąrašai, santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.

1. RAŠYMO SAKYTINIŲ KODŲ STRUKTŪRINĖS IR FUNKCINĖS CHARAKTERISTIKOS BEI IŠGALĖS

Diskusija dėl oralumo ir rašto santykio turi kultūrinį pagrindą, siekia Platono laikus – istoriškai siejama su fonetinio rašto lemta intelektualine pereiga, diskurso epistemologijos pokyčiu (žr. Ong, 2005, p. 8–9, 88–89; Derrida, 2006, p. 43–46). Neplėtojant kultūrologinio aspekto, įvesčiai į rašymo sakytiniu (resp. tarminiu) kodu problematiką gali būti aktuali diskutuojančių šalių požiūrių skirtis: rašmuo suvokiamas kaip būdas atvaizduoti garsą *vs* kaip garso vaizdinis ekvivalentas.

Šios – (pre)struktūralistinė ir postruktūralistinė – mintys išryškėja sociolingvistikos diskurse racionalizuojant patį raštingumą. Sekdamas naujųjų raštingumo studijų teoretiko Briano Streeto pasiūlyta tipologija, sociolingvistas Markas Sebba mini autonominį raštingumo modelį, kai raštas suvokiamas esąs socialiniam kontekstui neutrali, komunikaciškai tenaši technologija, ir ideologinį raštingumo modelį, kai raštas laikomas socialiai ir kultūriškai reikšminga praktika (plg. 2006, p. 117–119). Tokia samprata iš principo dera su lingvistinio ir sociolingvistinio raštingumo skirtimi (žr. Al-Kahtany, 1996), dėl kurios realių ribų šiuolaikinėje visuomenėje galima diskutuoti (žr. Vukotić, 2022, p. 9–12).

Iš tiesų, visuomenėje vienoms medijoms dėl tam tikrų priežasčių, sakygina, „prarandant pasitikėjimą“, kitos šį „tiesos medijos“ statusą (dėl koncepcijos žr. Waters, 2005, p. 1) (i/at)gauna. Su šia aplinkybe gali būti susijęs viešojo rašytinio diskurso gyvybingumas, tad atmainumas, įvairumas (minėtini skaitmeninio oralumo tyrimai, žr. Cutler, Ahmar, Bahri, 2022). Viena jo formų yra šiam darbui aktualus šiuolaikinis rašymas sakytiniu (tarminiu) kodu.

Sociogeolingvistai pastebi, kad „sakytinio tarminio diskurso tyrimai atspindi tik dalį tarminės esaties, nes kalbinės tikrovės, žymėtos tarmiškumu, šiuolaikiniame pasaulyje yra kur kas daugiau nei galima tikėtis“ (Aliūkaitė, Jaroslavičienė, Meiliūnaitė, 2014, p. 60). Reikia pasakyti, kad rašymo tarminiu kodu atvejai struktūriškai ir konceptualiai ne itin skaidrūs, nes iš principo tarminiam kodui nėra stoku rašto – užrašyti sakytinį žodį dėl tam tikrų (ne lingvistinių) priežasčių prisireikia (pa)tarmės atstovams, o rezultatas tiesiogiai priklauso nuo jų lingvistinių ir kt. kompetencijų, techninių galimybių ir pan.

Kadangi užrašytojai tarmiškumą suvokia ir dėl tam tikrų priežasčių imasi bei raštu perteikia skirtingai, toliau skyriuje apžvelgiama prieiga šiems pavidalams tirti: pristatoma grafolekto koncepcija, svarstomas rašymo sakininiu kodu struktūrinis atmainumas ir holistiškumas, dėl ko vėliau galima priartėti prie rašytinio tarmiškumo problematikos ir diskutuoti skirtingas užrašytojų – paprastojo kalbos bendruomenės nario ir tyrėjo – perspektyvas.

1.1. Grafolekto koncepcija: tarp idiolektiškumo ir standartiškumo

Suvokto, intencionalaus rašymo tarminiu kodu, t. y. kai užrašytojas yra įvaldęs bent du kodus ir sąmoningai renkasi jais įvairuoti rašydamas, funkcijų pradžios galima ieškoti dialekto (tarminės) literatūros tyrinėjimuose – juose pirmiausia imta kalbėti apie dialekto rašybą (ang. *dialect writing*). Tiesa, reiškinys iš esmės apėmė literatūrinio dialekto (ang. *literary dialect*) funkcines atmainas (žr. Krapp, 1971, p. 23; Ives, 1971, p. 146). Dabar dialekto rašybos terminas vartojamas kur kas plačiau, yra skėtinis, apima nestandartinės rašybos (ang. *non-standard spelling*), t. y. rašybos, besiskiriančios nuo standartinės ir / arba nevartojamos oficialioje rašytinėje komunikacijoje (plg. Androutsopoulos, 2000, p. 514), atvejus įvairiuose diskursuose (žr. Wolf, 2019; Honeybone, Maguire, 2020; Honkanen, 2023). Šio darbo objektas ir problematika skatintų ieškoti konkretesnių kategorijų.

Pirmiausia, prisimintina idiolekto (ang. *idiolect*) sampratą sociolingvistikoje įtvirtinusio Johno Fischerio (1958) įžvalga, kad tos pačios vietovės kalbėtojų (sakininių) idiolektų visumos pagrindu išsibendrina dialektas (žr. 1958, p. 54). Tokia idiolektų į(si)prasminimo bendresniame kalbiniame darinyje (ar konceptualizuojant, kategorizuojant bendresnį kalbinį darinį – dialektą) suvoktis aktuali svarstant rašymo tarminiu kodu atvejus, kai kalbama apie vienaip ar kitaip apibendrintą, koduotą sakininį individualumą (suvoktą jo idėją, principą). Tai atvira tiek struktūriškai – raštas įprastai suvokiamas kaip normatyvus, tiek konceptualiai – įraštinamas tarminis (sakininės prigimties) kodas.

Kaip minėta, standartinei rašybai daugiau mažiau alternatyviems, sakininių žodžių koduojantiems rašybos sprendimams svarstyti gali būti paranki sociolingvisto Einaro Haugeno (1966) įtvirtinta grafolekto (ang. *grapholect*) koncepcija. Atkreiptinas dėmesys, kad tyrėjas skiria du virsmus, pirmiausia, kalbėtojo grafolektą (ang. *speaker's grapholect*) – tiksliai lingvisto

užfiksuotą kalbėtojo sakytinį idiolektą (plg. Haugen, 1966, p. 53). Veikiausiai, turima mintyje fonetinė (fonologinė) transkripcija ar šis tas paprastesnio, bet funkciškai mokslinio (plg. *a standard linguistic description*; žr. ten pat). Tad grafolektas pirmiausia yra tam tikra individualios sakininės kalbos kodavimo raštu technika.

Svarbu atsižvelgti E. Haugeną pabrėžus – grafolektas nėra standartinė ortografija³; šiam virsmui – antriniam procesui – reikia vadinamojo grafolektų kompromiso (ang. *a compromise of grapholects*), t. y. grafemos turi būti atviros interpretuoti (koduoti ir dekoduoti) idiolektų garsinius savitumus ir bendros, kad skirtingus vartotojų kalbinius bruožus galėtų atspindėti suprantamai (plg. 1966, p. 54).

Reikia pasakyti, kad pagrindinis E. Haugeno interesas, šiuo atveju, yra standartinės kalbos formavimosi, planavimo teorija, todėl tyrėjas koncepciją plėtoja standartinės ortografijos aspektu⁴. Vis dėlto, iš principo galėtų būti svarstomos ir funkciškai atviresnės perspektyvos⁵.

Pirmiausia, prisiminus idiolekto sampratą, galima daryti prielaidą, kad vadinamasis grafolektų kompromisas įmanomas, kai jau yra išsibendrinęs (ar konceptualizuotas) (standartinis) dialektas⁶. Maža to, aptakios minėtos grafemų atvirumo ir bendrumo charakteristikos leistų diskutuoti ir pavidalą, kuriuo įraštinama ši apibendrinta sakytinių idiolektų grupė (ar pavienis prie jos šlyjantis sakininis idiolektas), stabilizuojami skiriamieji (idiolektų grupės bendrieji) požymiai.

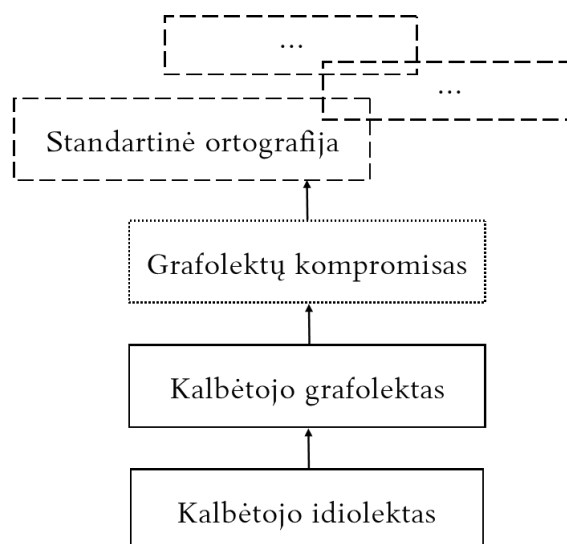
Suprantama, tokie tikslingi rašytiniai pavidalai galimi tik turint žinių apie rašto sistemiškumą, standartinę ortografiją, todėl su ja būtų ir struktūrinių, ir konceptualių ryšių (žr. 1 pav.).

³ Ortografija paprastai laikoma viena iš bendrinių kalbų charakteristikų. Pridurtina, kad taip suprantamos ortografijos statusą įtvirtina ne tik kalbiniai veiksniai – svarbu ją palaikančios asmenybės, visuomenės įsitrauktis, taip pat švietimas – ortografijos ne tik plėtojamos, bet ir skleidžiamos instrumentiškai (žr. Enos 1990, p. 51; Coulmas, 2003, p. 228; Milroy, Milroy, 2012, p. 22–23; Meletis, Dürscheid, 2022, p. 206–207). Kita vertus, ortografija gali būti suvokiama ir plačiau – ne kaip preskriptyvi, bet kaip deskriptyvi; tokia žiūra ypač būdinga anglų ir amerikiečių tradicijai (plg. Meletis, Dürscheid, 2022, p. 171).

⁴ Kai kurių mokslininkų darbuose grafolekto terminas tapatinamas su standartinė ortografija (žr. Hirsch, 1977, p. 44; Daugherty, 1979, p. 136; Enos, 1990, p. 47; Ong, 2005, p. 104; daugiau žr. Redling, 2006, p. 16).

⁵ Galima paminėti, kad literatūros diskurse grafolektą bet kuria užrašyta sakytine kalba laikančiam Erikui Redlingui kilo poreikis skirti ir standarto grafolektą (ang. *standard grapholect*) – tai socialiai prestižiškiausias iš nacionalinės kalbos grafolektų, ir dialekto grafolektą (ang. *dialect grapholect*) – tai sakininio žodžio ir rašto (fonemų ir grafemų, dialektiškos šnekos ir standartinės (rašto) kalbos) junginys (plg. Redling, 2006, p. 16–17).

⁶ Standartinio dialekto (ang. *standard dialect*) terminas sietinas su anglų ir amerikiečių tradicija dialektą suvokti plačiau – kaip variantą (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 37).

1 paveikslas. Grafolekto virsmas (sudaryta remiantis Haugen, 1966, p. 53–54)

Siekiant tiksliau apibrėžti grafolekto veiksmingumo sąlygas ir ribas, verta grįžti prie grafolektų kompromiso ir apsvarstyti E. Haugeno minimą rašto standartizaciją (bendrėjimą) kaip tam tikrai (kalbinei) bendruomenei suprantamo rašto charakteristiką. Konkrečiau, ieškant kompromiso tarp detaliai (mokslo tikslais) užrašytų sakytinių individualumų ir tarpusavio supratimo raštu, pradedama nuo išbendrintos (konceptualizuotos) kalbinės kategorijos, kurios pagrindu toliau paprastėja, nusistovi grafemų inventorius ir funkcijos (stabilizuojamas fonetinio-grafinio žymėtumo interpretuotinumai), kad sklandžiai vyktų tikslinga rašytinė komunikacija.

Vadinasi, standartinė ortografija, pasiekusi aukštą bendrumo laipsnį, atitiktų tokį modelį. Svarstytina, ar ji vienintelė – kaip minėta, praktikoje įvairių pavyzdžių, kai rašoma sakytiniu kodu, t. y. nestandartiškai, o to santykis su standartinės ortografijos sistema vienaip ar kitaip pastebimas. Be to, lieka neaiškus tokių atvejų, sakytina, grafolekto atmainų, santykio su oralumu klausimas.

Tolesniuose poskyriuose pravartu pagrįsti ir sukonkretinti pristatytą perspektyvą, remiantis tyrėjų išvalgomis dėl nestandartinių rašybos sprendimų ryšio su standartine ortografija, bei pasvarstyti grafolekto struktūrinio atmainumo aspektą, t. y. santykį su fonetine (fonologine) transkripcija ir ortografiškumu.

1.1.1. Grafolekto ir standartinės ortografijos ryšys

Minėta, kad nestandartinės rašybos sprendimus ir ortografijas tyrinėjantys sociolingvistai pastebi rašymo sakytiniu kodu ryšį su standarto sistema (žr. Androutsopoulos, 2000, p. 515; Sebba,

2007, p. 113–115; Spitzmüller, 2012, p. 261; Baroni, 2013, p. 25; Aliūkaitė, Meiliūnaitė 2022a, p. 5; Meletis, Dürscheid, 2022, p. 195; Honkanen, 2023, p. 3–4; Jaśkiewicz, 2024, p. 18–19 ir kt.). Keliama ir įžvalga, kad rašymas sakytiniu kodu, viena vertus, yra veikiamas standartinės ortografijos sistemos, kita vertus, gali įgauti savarankiškų struktūrinių ypatybių ir nebūti laikomas išvestu iš jos (plg. Wolf, 2019, p. 195–196). Tokia nestandartizuotų kalbos atmainų rašybos sistema kartais pavadinama *dialekto grafija*⁷ (ang. *dialect graphy*) (plg. ten pat, p. 196).

Kiti mokslininkai aktualizuoja socialinį, sociokultūrinį rašto dėmenį ir kalba apie ortografinių režimų (ang. *orthographic regimes*) spektrą nuo mažiausiai iki labiausiai standartinės ortografijos taisyklėmis paremtos rašybos (žr. Sebba, 2007, p. 47). Panašu, kad standartinės ortografijos ir grafolekto atmainų sąveika nėra tik struktūros klausimas – reikia atsižvelgti į funkcinę perspektyvą.

Svarstyтина, kad rašymo sakytiniu kodu atvejais komunikacinė funkcija nėra pirminė. Ortografijos atveju taip pat nelygu jos samprata: vadovaujantis deskriptyviu požiūriu, tiksli nuostata „rašyk ne pagal taisykles, o taip, kaip norėtum, kad perskaitytų“ (Meletis, Dürscheid, 2022, p. 176; žr. ten nurodytą literatūrą). Todėl atkreiptinas dėmesys į ortografijos sociolingvistų įžvalgą, kad standartinės ir nestandartinės rašybos variantiškumas yra būtinoji sąlyga socialinei reikšmei priskirti (plg. Honkanen, 2023, p. 3–4; dar žr. Meletis, Dürscheid, 2022, p. 175). Būtent dėl tokių sąlygų – pasirinkimo – rašto sistemos, ortografija yra laikomos socialinėmis praktikomis⁸ (plg. Sebba, 2007, p. 31; dar žr. Coulmas, 2003, p. 224–225). Vis dėlto, kaip pabrėžia tyrėjai, pirmiausia vartotojas turi

⁷ Lietuvių tarmėtyroje vartojamas *dialekto grafijos* (ang. *dialectography*) terminas nėra tapatus. Juo apibendrinama ankstyvųjų tarmių tekstų rašyba dar prieš nusistovint lietuviškai fonetinei transkripcijai. Plg. vadinamuosius kvaziaautentiškus kalbininko Antano Baranausko mokinių užrašytus tarmių tekstus, atskleidžiančius fonetinės ir standartinės rašybos sistemų konkurencijos aspektą (žr. Meiliūnaitė, 2015, p. 257). Veikiausiai, bendrinės rašomosios kalbos tvirtinimosi laikotarpiu (arba visuomenei suvokus tokios atmainos reikmę, žr. Subačius, 1998, p. 21) galima ieškoti suvokto, intencionalaus rašymo tarminiu kodu konceptualios pradžios.

⁸ Tokia kritinė mintis būdinga vadinamosios trečiosios sociolingvistikos bangos atstovams. Pasak šių lūžį variantiškumo tyrimuose teoretizavusios Penelopės Eckert, jau sociolingvistų Johno Gumperzo ir Jameso bei Lesley Milroy'ų (1980, 1982) įtvirtinta kokybinė prieiga leido sieti vietinę ir socialinę tapatybes, bet trečiajai sociolingvistikos bangai artimesnė sociosemiotinė žiūra į variantiškumą įtvirtino variantus, kaip neturinčius sutartinės pastovios reikšmės – ši kaskart stilistiškai kuriama per kalbėtojų raiškos pasirinkimus, siekiant savipozicionuotis, išsiskirti, konstruoti savo tapatybę priklausomai nuo socialinio konteksto (plg. 2012, p. 91, 94).

suvokti, perprasti patį standartinės sistemos (in)variantiškumą⁹, tik tada gali nukrypti nuo taisyklių ir taip konstruoti individualią ar grupinę tapatybę (plg. Sebba, 2009, p. 44). Šis bendriausias bruožas nusakytas socialinio įreikšminimo ir to motyvacijos procesas leistų grafolekto atmainas laikyti socialinėmis praktikomis.

Apžvelgus funkcinę perspektyvą, apibendrintina jos sąveika su struktūriniu aspektu. Užsiminta, kad rašantieji sakytiniu kodu negali atsiriboti nuo standartinio rašto patirties – per švietimą jis tampa fenomenologiškai pradinis rašytinei formai suvokti ir produkuoti. Kaip tiksliai pažymi sociolingvistas Florianas Coulmasas, standartizuojant kalbą suformuluotos konservatyvesnės ar liberalesnės nuostatos taisyklių laikymosi atžvilgiu remiasi raštu, abiem atvejais veikiančiu kaip modelis, ne kaip vaizdiny (plg. 2003, p. 227–228). Vadinasi, tokiu principu – pavyzdžiu – pirmiausia užduodama struktūra įvairiems standartinės atmainos funkciniais variantams, įskaitant grafolekto atmainas.

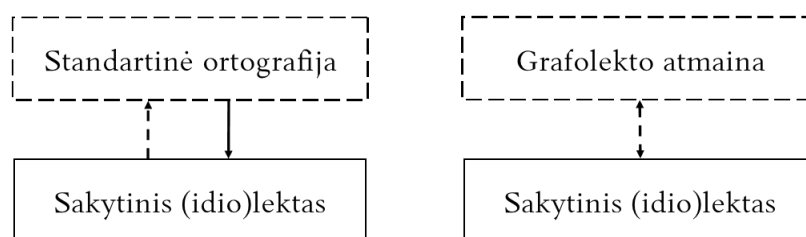
Kartu, tampa atviri persiimti ir tam tikri nekalbiniai standarto sistemos požymiai, kaip antai, taisyklingumas. Nors natūralu, kad, M. Sebbos žodžiais tariant, standartinės ortografijos atžvilgiu vartotojai nori ir tikisi taisyklių, o ne variantų rinkinio¹⁰, įdomu, kad, pasak sociolingvisto, poreikį taisyklėms juo labiau jaučia žemesnio prestižo ir literatūrinės tradicijos neturinčių kalbos atmainų atstovai (plg. 2007, p. 108; dar žr. Ong, 2005, p. 105–106).

Čia svarbu paminėti bene pagrindinį standartinės ortografijos ir grafolekto atmainų skirtumą – (ne)išlaikomą ryšį su oralumu. Galima apibendrintai pasakyti, kad, perfrazuojant E. Haugeną, standartinė ortografija yra ne tiesiog sakinės kalbos atspindys, o savarankiška kalba, nepriklausanti nuo jos vartotojų kalbinių įpročių (plg. 1966, p. 54), t. y. idiolektų. Grafolekte šis santykis nėra visai priešingas, nes, kaip aptarta (žr. p. 9–11), iš principo, įraštinamas gali būti įvairios aprėpties oralumas – nuo idiolekto iki (kalbinės) bendruomenės lekto. Vis dėlto, pabrėžtina, kad stichiškos sakinės kalbos poveikis standartinei ortografijai yra baigtinis, o grafolektas veikia

⁹ Kai kurie tyrėjai ortografinės normas skiria į eksplcitines – susijusias su taisyklėmis, ir implicitines – atviresnes variantiškumui (plg. Wicherkiewicz, 2021, p. 37).

¹⁰ Papildytina, kad kitų mokslininkų teigimu, standartinė ortografija vartotojams svarbi ne tiek kaip normas numatanti sistema, o kaip ideologija, t. y. ką vartotojai suvokia kaip ortografiją, kas jų manymu yra taisyklinga (plg. Meletis, Dürscheid, 2022, p. 195; dar žr. Milroy, Milroy, 2012, p. 25).

dvikryptiškai tam tikru būdu sąveikaudamas su konkrečiu sakytiniu (idio)lektu (žr. 2 pav.). Nors, reikia pasakyti, šios sąveikos principas taip pat nėra visai aiškus, kol kas aktualu pažymėti jo ryšį su socialine reikšme – oralumas sietinas su tam tikru tapatumu.

2 paveikslas. Oralumo ir rašto sąveika: struktūrinis aspektas

Kitame poskyryje išskleidžiama, koks yra aptarto principo ryšys su rašymo sakytiniu kodu struktūriniu atmainumu.

1.1.2. Grafolekto ir fonetinės (fonologinės) transkripcijos ryšys

Siekiant bent fragmentiškai aptarti rašymo sakytiniu kodu struktūrinės išgales, pradėtina nuo to, ką E. Haugenas pavadino kalbėtojo grafolektu. Kaip minėta, fonetinė (ar fonologinė – mažiau detali) transkripcija yra mokslinė individualaus sakytinio žodžio fiksavimo raštu technika.

Rašymas sakytiniu kodu neanalitiniais tikslais paprastai siejamas su dviem bendresnėmis transkripcijų rūšimis: vadinamąja natūralizuota, kai sekama rašytinėms konvencijoms, ir denatūralizuota, kai siekiama raštu detalizuoti oralumą (plg. Honkanen, 2023, p. 8; dar žr. ten nurodytą literatūrą). Ši skirtinga fonetinio aspekto grafinė detalizacija iliustruotų grafolekto struktūrinio (atitinkamai, ir percepcijos) atmainumo kryptį – nuo detalaus iki bendresnio, nuo sąlygiškai neperceptyvaus iki perceptyvesnio¹¹. Tokią sampratą paremtų ir nestandartinės rašybos tyrėjų įžvalgos (žr. Sebba, 2007, p. 105; Baroni, 2013, p. 29).

Fonetinė detalizacija ir selektyvus jos bendrinimas tiesiogiai, bet nevienplaniškai priklauso nuo rašančiųjų sakytiniu kodu žinių, tekstų tikslinės auditorijos, motyvacijos ir kt. Pasak M. Sebbos, fonetinė detalizacija gali tapti priemone išskirti savą dialektą iš kitų atmainų, bet tai nebūtinai suveiks skaitytojų atžvilgiu (plg. 2007, p. 106). Šiuo atveju kalbėtina apie tam tikro tapatumo

¹¹ Suprantama, detalumas priklauso nuo užrašytojo žinių, techninių galimybių ir pan. Viešajame diskurse dažnesnė nuo standartinio grafemų inventoriaus nenukrypstanti arba minimaliai nukrypstanti rašyba (plg. telšiškės kuriamo tinklaraščio rašybą (žr. <https://pusvalandistylos.lt/>); dzūko atlikėjo įrašus socialiniame tinkle „Facebook“ (žr. <https://www.facebook.com/Kukucys>) (žiūrėta 2025 05 15).

atpažįstamumą ir tapatinimąsi. Kaip taikliai pastebi A. Jaffe, kai užrašytoją ir skaitytoją sieja bendra grupinė tapatybė, pastarajam nuokrypiui nuo standarto gali teigiamai liudyti narystę, priklausymą bendruomenei, kitaip nei tokį tekstą perskaitytų ne bendruomenės narys (plg. 2012, p. 220).

Pravartu konkrečiau aptarti pasirinkimų, ką ir kaip koduoti, procesą, nes jis, kaip matyti ir kaip pažymimi tyrėjai, apima tiek reprezentacijos, tiek interpretacijos dėmenis (plg. Honkanen, 2023, p. 7; dar žr. ten nurodytą literatūrą).

Reprezentacinis sakinio kodo fiksavimo raštu klausimas, kaip minėta skyriaus pradžioje, keltas vos pradėjus konkuruoti sakytinei ir rašto medijoms. Su juo susijęs interpretacinis aspektas. Jį svarbu vertinti dvikryptiškai tiek iš užrašytojo, tiek iš skaitytojo perspektyvos, nes tam tikras garsas gali būti suvoktas (išgirstas) skirtingai ir užrašytas, o tada dar kitaip perskaitytas (plačiau žr. Baroni, 2013, p. 37). Pasak A. Jaffe, adresatas skaito ne ką užrašytojas „girdi“, o ką „užrašo“, t. y. interpretuoja tekstą tam tikruose ideologiniuose rėmuose, apibrėžtuose per raštingumo ugdymą (plg. 2012, p. 221). Todėl rašymo sakytiniu kodu, kaip socialinės praktikos, kontekste, kaip taikliai pažymi sociolingvistas Jürgenas Spitzmülleris, pamatuota klausti, ne ar tam tikra grafema yra reikšminga, o kokiomis sąlygomis jai diskurso dalyviai priskiria reikšmes, t. y. kada grafiniai elementai suvokiami kaip skiriamieji, ar skaitytojai atpažįsta, kad jie užrašytojo pasitelkti sąmoningai kaip interpretacinės užuominos (plg. 2012, p. 258–259). Mokslininko teigimu, grafemų pasitelktis ir interpretacija priklauso nuo semiotinių žinių, kitaip – komunikacinės kompetencijos, – tam tikri elementai yra reikšmingi vieniems ir bereikšmiai kitiems (plg. ten pat).

Interpretacija koduojant ir dekoduojant sakytinį kodą nėra išimtinai neakademinio diskurso klausimas. Nors fonetinė transkripcija auditorijos atžvilgiu laikytina „riboto „vartojimo“ grafolektu“ (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 3), sociolingvistai yra kėlę kritinių klausimų dėl paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams prieinamesnių transkripcijos praktikų, kaip antai, vadinamojo kalbėjimo rašymo (ang. *writing of speaking*), kai sakytinė kalba minimaliai fonetiškai detalizuojant yra užrašoma sociolingvistų, tautosakininkų ir kitų sakytinius duomenis autentiškai fiksuoti siekiančių tyrėjų (plg. Preston, 1985, p. 328, 335–336). Šiame kontekste nestandartinės rašybos sprendimai, pvz., akių dialektas (ang. *eye dialect*), *allegro* kalbėjimas (ang. *allegro speech*), dialekto perraša (ang. *dialect respelling*) ir kt., svarstomi kaip ideologiškai ir analitiškai motyvuotos

formos sakytiniam kodui fiksuoti (plačiau dėl terminų sampratų žr. Preston, 1985, p. 328–329; Jaffe, 2012, p. 205–206; dar žr. Bowdre, 1964, p. 1–2; dėl konceptualiai panašios nestandartinės rašybos sprendimų tipologijos žr. Androutsopoulos, 2000, p. 520–522; dėl pritaikumo paprastųjų kalbos bendruomenės narių rašytiniam tarmiškumui tirti žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 3–5).

Konkrečiau, tyrėjo diskurse tokia rašyba, ypač nežyminti realaus fonetinio skirtumo (plg. vadinamąjį akių dialektą, kai išpūdžio siekiama ne nestandartinės rašybos garsinėmis implikacijomis, o rašytinės formos kitoniškumu (žr. Bowdre, 1969, p. 103–104; Krapp, 1971, p. 24; Baroni, 2013, p. 25), vertinama kaip kurianti šių tekstų skaitytojams menkinantį išpūdį apie pateikėjo statusą¹² (plg. Preston, 1985, p. 328). Kadangi, pasak A. Jaffe, nestandartinės kalbos kategorija apskritai sietina ne su lingvistiniais faktais, o su socialiai ir istoriškai suklostyta *emic*, t. y. paprastojo kalbos bendruomenės nario, perspektyva (plg. 2000, p. 499), tikėtina, kad tokius, ypač neanalitinės paskirties, tekstus skaitytojai patiria kaip artefaktus (žr. Jaffe, 2012, p. 210)¹³.

Apibendrinant įžvalgas apie grafolekto ryšį su standartine ortografija ir fonetine (fonologine) transkripcija, svarstyta, kad, palyginti su pastarąja, grafolektas nėra dialekto (ar kurio kito lekto) ekvivalentas rašto medijoje. Tai, veikiau, paradialekti visuma, rašte (re)prezentuota sakytinio kodo holistika, aktualizuojanti tapatumo dėmenį.

Manytina, kad kuo grafolektas labiau fonetiškai detalizuotas, tuo kuriamas kvazioralumo išpūdis yra ryškesnis. Vis dėlto, neatsitiktinai tyrėjai pastebi, kad variantiškumas rašte nestandartinio kodo visumos vaizdo skaitytojui nepažeidžia (plg. Jaffe, Walton, 2000, p. 582) – koduojamo oralumo nuoseklumą kuria ne tik struktūriniai grafolekto elementai.

¹² Pažymėtina, kad D. R. Prestono tyrimo apklausoje tektais-stimulais pasirinkti tyrėjų užrašyti sakytinės kalbos fragmentai, kurių tikslinė auditorija nebuvo paprastieji kalbos bendruomenės nariai (žr. 1985, p. 330).

¹³ Iš viešojo diskurso pavyzdžių svarstomam klausimui iliustratyvūs stenografijos atvejai. Ši teksto rūšis įpareigoja tiksliai fiksuoti sakytinę kalbą, tad ir, pvz., tarminės kalbėsenos intarpus, bet jiems užrašyti nenumatyti konkretūs analitiniai įrankiai, sistema ir pan., tekstai viešai prieinami (plg. svarstymą dėl 2019 metų paskelbimo Žemaitijos metais: [K]itais metais aš labai tikios, kad turiesem bėnt keletą puosėdžių, katruos galiesem pasirote - Žemaitėjos meta (daugiau žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/4f304651afd811e7a80ef1cff7d455dd> (žiūrėta 2025 05 15); Seimo nario pareiškimą: Noriu pasveikinti dzūkiškai: te tos Šventos Kalėdos atdaro mūs širdies durulas cylvai šiltam žodžiui, dzideliem darbam. Būkim sveiki, drūci ir laimingi! (žr. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/7e3107a049db11ebb394e1efb98d3e67> (žiūrėta 2025 05 15)).

1.2. Rašto tęsiniai: naujų idiolektų generavimas

Rašymo sakytiniu kodu atvejais, oralumo ir rašto struktūrų ryšį palaiko ne tik rašybos ir raiškos sprendimai. Lingvistas Göranas Wolfas taikliai pastebi, kad prie bendriausios rašymo funkcijos fiksuoti, kas pasakyta, reikšmingai prisideda ir skaitymas (plg. 2019, p. 194; dar žr. Sebba, 2007, p. 106).

Tinka grįžti prie kritinės minties, nuo kurios pradėta plėtoti šio darbo problematika. E. Haugenas, skirtingai tarp kalbėtojų idiolektų ir to, kas atspindi rašte, pažymėdamas vieną iš problemų, kylančių besimokantiems standartinės ortografijos, kelia svarbią išvagę: rašymas gali lemti kalbinį pokytį, nes garsiai skaitant generuojamas naujas idiolektas, skirtingas skaitančiojo kalbėtojo idiolektui (plg. 1966, p. 54). Empiriniai tyrimai patvirtina, kad skaitydami standartine ortografija parašytą tekstą, pateikėjai linkę sąmoningai pozicionuoti(s) skaitą standartiškai, stengtis pabrėžti to kodo ypatybes; savo perskaitymo specifiką turi ir nestandartiškai parašyti tekstai (žr. Jaffe, Walton, 2000, p. 579; dar plg. dialekto (kodo ar kalbėjimo stiliaus) imitacijos reiškinį, svarstomą percepcijos tyrinėjimuose, žr. Evans, 2002). Iliustratyvus pavyzdys galėtų būti šiais laikais itin populiarus antrinio oralumo forma – audioknyga¹⁴.

Kalbant konkrečiai apie tarminiu kodu parašytus tekstus, svarbu atsižvelgti, kad, pasak mokslininkų, dialekto patirties turįs skaitytojas savą kodą gali daugiau mažiau tiksliai perskaityti ir iš teksto, kuriame nestandartinės rašybos sprendimų minimalu, o kartais ir visai nėra (plg. Jaffe, 2012, p. 219; dar žr. Ong, 2005, p. 8). Tokiu atveju, E. Haugeno mintis rečiau netgi plačiau ir svarstyti, kad iš rašto at(si)kurta tam tikra, su kalbėtojo idiolektu nebesutampanti sakininė (iš)raiška (galima įvardyti – kalbėtojo idiolektas 2) yra perspektyvi kalbinėje sąmonėje tvirtinti vieną ar kitą kalbinę ypatybę¹⁵. Ir ne tik.

Pirma, ortografijos sociolingvistai įžvelgia rašymo sakytiniu kodu galią brėžti lingvistines ribas mentaliniu lygmeniu (plg. minėtą artefaktiškumo aspektą). Pasak A. Jaffe, kadangi tekste

¹⁴ Šiuo formatu išleistas vienas iš darbo empirinės medžiagos šaltinių – „Mažasis princas“ žemaitiškai (žr. <https://www.mazasis-princas.lt/audio.html>) (žiūrėta 2025 03 15).

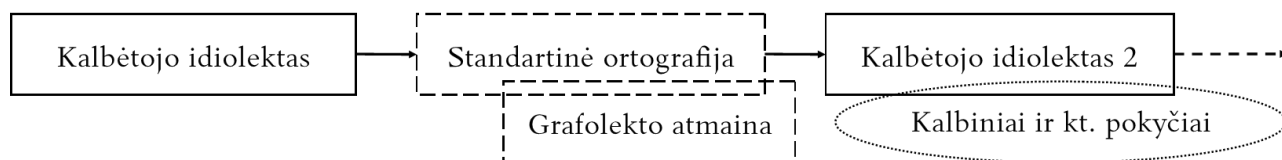
¹⁵ Panašiu principu gali būti perimama, pvz., norminė tartis. Savu laiku kalbininkas Jurgis Gerulis yra pastebėjęs, kad dažnai efektyviausiai suvalkiečių tarties modeliai buvo perimti ne dėl gyvosios pačių suvalkiečių vartosenos poveikio, o dėl rašto (plg. 1930, p. 3).

atspindint realius sakytinius kodus nuokrypiai nuo standartinės ortografijos suvokiami kaip nurodantys ypatybes, skiriančias tuos kodus nuo kitų kalbos atmainų, rašto sprendimai savaime gali patvirtinti tam tikrus kodus esant, nustatyti jų ribas (plg. 2012, p. 218; šis principas taikytinas ir standartinei kalbos atmainai, žr. Jaffe, 2000, p. 506).

Antra, laikantis požiūrio, kad rašymas sakytiniu kodu yra socialinė praktika, tinka pridurti tyrėjų įžvalgą, jog socialiniais veiksmais, stilistiniais pasirinkimais tapatybei formuoti(s) kuriama socialinė reikšmė lemia socialinį pokytį (plg. Eckert, 2012, p. 94). Prisimintinas šiam procesui idėjiškai artimas tekstinių bendruomenių (ang. *textual communities*) konceptas, aktualizuojantis tam tikras socialines grupes suburiančias raštingumo praktikas, tiksliau – raštingą individą, gebantį įveiklinti raštą bendruomeniniam mąstymui ir veiksams (žr. Stock, 1983, p. 88–92; dar žr. Vukotić, 2022, p. 11). Vadinasi, atvira svarstyti ne tik tam tikrų kalbinių ypatybių, bet ir nuostatų, sociokultūrinių charakteristikų, galios verčių ir kt. tvirtinimo(si) per įžodintą raštą galimybė.

Tokią prielaidą paremtų nestandartinės rašybos percepcijos tyrimai. Rašto poveikio galimybę išryškina D. R. Prestono įžvalga, kad paprastieji kalbos bendruomenės nariai, vertindami užrašytą sakytinę kalbą, socialinį žymėtumą sieja su pačiu užrašymu, o ne su siekiama atskleisti realia sakytine kalba (plg. 1985, p. 334–335; dar žr. Jaffe, Watson, 2000, p. 580–582).

Nors įvardytos rašto poveikio kryptys laikytinos tik teorinėmis prielaidomis, sunkiai empiriškai sučiuoptinu kalbos (ir ne tik) raidos dalyku, pakanka apibendrinti, kad užrašius sakytinę kalbą ir įžodinus tekstą susidaro savita tąsa, per kodavimo ir dekodavimo procesą įtraukianti jau aptartus reprezentacijos ir interpretacijos dėmenis (žr. 3 pav.).

3 paveikslas. Oralumo ir rašto sąveika: poveikio aspektas

(sudaryta remiantis Haugen, 1966, p. 54)

Bendrais bruožais aptarus rašymo sakytiniu kodu reiškinių, tolesniame poskyryje pristatoma tarminio oralumo ir tapatumo raiškos raštu – rašytinio tarmiškumo – problematika.

1.3. Tarmiškumo samprata: objektyvusis ir subjektyvusis tarmiškumas

„Tarmiškumas dažnai suvokiamas kaip kalbinis asmens savitumas, bet dažniausiai jis pripažįstamas kaip tam tikros žmonių grupės – bendruomenės, gyvenančios toje pačioje teritorijoje, – ypatumas“ (Mikulėnienė, 2019, p. 52). Šis asmens ar vietos bendruomenės tarminės esaties turinys dar skiriamas į objektyvųjį ir subjektyvųjį, paprastai siejamą su, atitinkamai, tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvomis.

Pasak tarmėtyrininkų, tyrėjui tarmiškumą sudaro vietos, vartotojo ir kalbinio varianto požymių dedamosios (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2019, p. 2). Konkrečiau, objektyvusis tarmiškumas išskyla remiantis objektyviaisiais kalbiniais varianto požymiais – lingvistiniais faktais¹⁶ (plg. Aliūkaitė, 2019, p. 67). Iš šiuolaikinės tarmėtyros perspektyvos apibendrinama, kad tarmiškumą objektyviai apibrėžia ne tarminių požymių visuma (tokios nuostatos laikomasi tradicinėje tarmėtyroje), o „tik tam tikra tų požymių realizacijos išraiška“ (Mikulėnienė, 2020, p. 4). Taip konstatuojama remiantis naujausiais regioninio variantiškumo tyrimais. Pasak tyrėjų, tarminiai požymiai tos pačios kartos ir išsilavinimo vietinių gyventojų kalboje gali būti realizuojami nehomogeniškai (net ir to paties vartotojo), todėl svarstant naujųjų tarminių darinių – regiolektų – tarmiškumą, tinka vartoti tarmiškojo žymens, tiksliau, jų rinkinio, kaip skiriančio regiolektus, kategoriją (plg. Mikulėnienė, 2019, p. 60).

Paprastojo kalbos bendruomenės nario tarmiškumo provaizdis kiek kitos prigimties, nes šio vartotojo akimis ir pati „tarmė – tai tam tikras stebėjimo artefaktas“ (Aliūkaitė, 2019, p. 67). Subjektyvusis tarmiškumas yra paremtas vadinamosiomis kalbinio artefakto charakteristikomis (plg. ten pat), t. y. tam tikromis vertėmis, menamai suvokiamu tarmiškumu.

Šios fragmentiškai referuotos tarmiškumo kritinio diskurso kategorijos paprastai siejamos su sakytiniu tarmiškumu, bet, kaip minėta, neseniai Lietuvoje analitiškai svarstyti pradėtas ir rašytinis tarmiškumas (žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a; 2022b). Jis suprantamas kaip „bet kurios bendruomenės narių [...] realizuojamas ir raštu perteikiamas tarmiškumas“ (ten pat, p. 4) bei siejamas, visų pirma, su paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyva. Remiantis anksčiau

¹⁶ Dėl lingvistinių kriterijų kalbos atmainoms skirti diskutuojama, plg. šiuolaikinės tarmėtyros (žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 45–46), vadinamosios kalbokūros (ang. *language making*) (Krämer et al., 2022) ir kt. perspektyvas.

išsakytomis įžvalgomis (žr. p. 15–16), neatmestina, kad rašymo sakytiniu kodu, kaip socialinės praktikos, diskursą iš principo gali kurti ir tyrėjas. Yra skirtumas, kai tyrėjas užrašo tarminę kalbą ir rašo tarminiu kodu. Sisteminio dalykinio išmanymo raiška netipiniame, t. y. nemoksliniame, diskurse ir neanalitiniais tikslais leidžia ją svarstyti rašytinio tarmiškumo kontekste.

Todėl kol kas apibendrintina, kad rašytinį tarmiškumą apibrėžia su sakytiniu kodu siejamos rašytinės išraiškos, tikslingai komponuojamos kaip atspindinčios tam tikrai tarminei kalbėsenai / atmainai, suprastina, būdingą visumą. Rašytinės išraiškos ne fiksuoja tarmines (tarmiškąsias) ypatybes (plg. fonetinę (fonologinę) transkripciją), o jas koduoja. Atitinkamai skiriasi ir funkcija – fiksuoti *vs* (re)prezentuoti, pvz., archajiškumą, estetiškumą, ryšį su regioniniu tapatumu ir pan.

Vis dėlto, lieka neaišku, kaip tokiomis sąlygomis traktuoti objektyvumo kategoriją, todėl reikia patikslinti, kaip rašytinis tarmiškumas susijęs su objektyviai ir subjektyviai suvokiama tarmine tikrove.

1.3.1. Subjektyvus rašytinis tarmiškumas

Manytina, kad tyrėjas ir paprastasis kalbos bendruomenės narys, remdamiesi skirtingai suvokiama tarmine tikrove, savitai produkuotų rašytinį tarmiškumą. Tokie pavidalai ypač įdomūs svarstyti, turint mintyje, kad „[r]ašytiniam tarmiškumui taip pat kaip ir sakytiniam tarmiškumui keltina autentiškumo sąlyga“ (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 3). Rašytinio tarmiškumo autentiškumo samprata galėtų būti tolydi, nes priklauso, visų pirma, nuo užrašytojo lingvistinio, sociolingvistinio ir tarminio raštingumo¹⁷ (objektyvaus ar subjektyvaus tarminės tikrovės suvokimo bei įrankių jį rašyti), antra, nuo rašymo motyvacijos, diskurso, tikslinės auditorijos.

Vertinant iš paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos, konkrečiau, konceptualizavus dialekto (tarminį) grafolektą¹⁸ (ang. *dialect grapholect*) – „paskirų bendruomenių narių rašymą tarminiu kodu“ (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 4), tokia raiška

¹⁷ Vartotojų tarminė (ir rašytinio tarmiškumo) patirtis yra skirtinga. Pažymėtina, kad elektroninės komunikacijos laikais, pvz., socialiniuose tinkluose, paprastieji kalbos bendruomenės nariai iš principo turi daugiau nei anksčiau galimybių įgyti rašytinio tarmiškumo patirties (žr. Jones, 2015, p. 405).

¹⁸ Dialekto (tarminis) grafolektas dar kartais vadinamas autoriniu tarminiu grafolektu (ang. *authorial dialect grapholect*) (žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022b).

vertinama kaip būdas perteikti tarmišką tapatumą ir, kartu, kaip „savirealizacijos išraiška tiek subjektyviu lygmeniu, tiek ir tam tikros (o ne kokios kitos) bendruomenės narystės paliudijimu“¹⁹ (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022b, p. 59).

Taip motyvuotą rašytinį tarmiškumą paprastieji kalbos bendruomenės nariai formuoja tiek iš vartosenoje atpažintų (nebūtinai pačių kalbai būdingų), tiek atmenamų tarminio kodo ypatybių. Dėl pastarųjų kritiniame rašytinio tarmiškumo diskurse išvesta konceptuali paralelė su vadinamojo atminties laiko technika (dėl sampratos žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 8 ir ten nurodytą literatūrą). Kitaip tariant, užrašytojas at(si)kuria kadaise vartotas / girdėtas tam tikras tarminio kodo ypatybes, norėdamas palaikyti tarmiškumą (plg. ten pat).

1.3.2. Objektyvus rašytinis tarmiškumas

Šio darbo empirinėje dalyje detaliau svarstomas tyrėjo kuriamas rašytinis tarmiškumas. Tokia reiškinių perspektyva, žinoma, galėtų būti diskutuojama.

Viena vertus, įmanu, kad tyrėjas, remdamasis sisteminiu išmanymu, tarminei atmainai siūlytų ortografijos modelį. Tokios praktikos dažniausiai tampa kalbos ideologijos tyrimų objektu. Pvz., viename tokių tyrimų minimas šio darbo empiriniam pagrindui iš principo analogiškas A. de Saint-Exupéry pasakos „Mažasis princas“ vertimas į mozūrų etninės mažumos kalbą, pavadinamą literatūrine mikrokalba (ang. *literary microlanguage*) (žr. Wicherkiewicz, 2021, p. 46; daugiau apie vertimus į šią ir kitas lenkų mažumų kalbas žr. Mętrak, Bandur, Szatkowski, 2024).

Kita vertus, galima sutikti, kad net ir siūlomų tarminės ortografijos modelių atvejais tyrėjo rašybos ir raiškos sprendimai, skirtingai nei standartinės ortografijos atveju, yra siejami su tarminiu tapatumu, oralumu. Svarbu paminėti ir medžiagos specifiškumą – neatmestina, kad intencijos ir motyvacijos požiūriu įvairesni tyrėjų rašymo tarminiu kodu atvejai galėtų atskleisti savitas struktūrines galimybes.

Manytina, kad tyrėjo kuriamas rašytinis tarmiškumas nėra tos pačios vertės kaip paprastojo kalbos bendruomenės nario. Ši problematika nevienplanė, jai aktuali minėta, rašymo sakytiniu kodu

¹⁹ Sociopsichologinė motyvacija atsiskleidžia ir modeliuojant sakytinę kalbinę elgseną: „Viešas tarmiavimas ne tarminėje aplinkoje paprastai rodo siekį išreikšti savo tapatybę kaip skirtą nuo kitaip kalbančiųjų ir pagyvinti bendravimą“ (Miliūnaitė, 2018, p. 57).

funkciškumą lemianti galimybė rašte koduotoms sakytinio kodo ypatybėms, tapatumui atsikurti oralumu. Pridurtina, kad paprastojo kalbos bendruomenės nario rašytinio tarmiškumo tyrimuose kelta mintis apie persistengto rašytinio tarmiškumo galimybes atsikurti tarp (pa)tarmės atstovų (plg. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 6; dar žr. 2022b, p. 58). Galima svarstyti ir struktūruotų pavidalų (įsivertinant kitas dedamąsias: pačių tekstų sklaidą, skaitomumą, užrašytojų ir skaitytojų kalbines nuostatas bei kt.) poveikio tarmiškumui, tarminei tikrovei (ar jos vaizdiniui) aspektą, tačiau jam nagrinėti šis darbas nėra metodologiškai aprėpus.

Pirmiausia tirtinas galimo poveikio stimulus – rašytinių išraiškų visuma, arba kaip galintys rašte struktūruoti oralumą yra linkę šią vertę atskleisti. Kartu, tai rodytų, kuo (re)prezentuojamas tarminis tapatumas, nes, kaip taikliai pažymi F. Coulmasas, kalbinė tapatybė yra normatyvi sąvoka, susijusi tiek su kalbėtojo suvokimu, tiek su stebimais kalbiniais faktais (plg. 2003, p. 230).

Tyrėjo kuriamo rašytinio tarmiškumo objektyvumo aspektą tinka svarstyti išskleidžiant empirinio tyrimo metodiką.

1.4. Empirinio tyrimo metodika ir ribos

Rašymo sakytiniu kodu tyrimuose neretai pabrėžiamas ir / ar metodologiškai atsiskleidžia poreikis analizuojant tokius pavidalus pernelyg neatsiriboti nuo objektyviųjų duomenų (žr. Trudgill, 1999; Jones, 2015 ir p. 403–404 nurodytą literatūrą; Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 10; Honkanen, 2023, p. 10 ir ten nurodytą literatūrą), atsižvelgti į etnografinį aspektą (Jones, 2015, p. 414), multimodalų diskurso kontekstą (Jaffe, 2012, p. 218–221; Spitzmüller, 2012) ir kt.

Metodologinių paradigų lygmeniu, nors sakytinio žodžio kaip autentikos, tikrovės premisa (išskyrus senųjų raštų duomenis) yra vyraujanti jį pirmine medžiaga objektyvizuojančiose sociolingvistikos ir tarmėtyros metodologinėse tradicijose (žr. Sebba, 2012, p. 1; Lillis, McKinney, 2013, p. 416; Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 31 ir ten nurodytą literatūrą), šiuolaikinėje tarmėtyroje neatmetamas naujesnės rašytinės medžiagos sluoksnis, pravartus holistiniam vaizdui

apie tarminę tikrovę susidaryti, sakytinės kalbos duomenims papildyti²⁰ (žr. Aliūkaitė, Jaroslavienė, Meiliūnaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 60, 66).

Svarbu turėti mintyje rekonstruotinumą aspektą – pagal išskleistas teorines įžvalgas, skirtina, kad rašant tarminiu kodu (re)prezentuojamą oralumą sudaro ne tik tarminės (tarmiškosios) ypatybės, bet ir tarminio tapatumo dėmuo. Nors minimi aspektai veikia holistiškai, šio darbo empirinė medžiaga ir jos tyrimo metodika tiesiogiau susijusi su pirmuoju.

Vienas iš objektyviųjų duomenų šaltinių empirinei medžiagai tirti – „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje“ (LKTCH) teikiami (pa)tarmių ypatybių aprašai. Vadovaujantis jais ir taikant tiesioginio stebėjimo technikos invariantą, kai tyrėjas pats renka ir su konkrečiu tarminiu variantu sieja medžiagą, pateikiamą kaip tarminę (plg. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 5), iš trijų leidybinio projekto atvejų – A. de Saint-Exupéry pasakos „Mažasis princas“ tarmiškųjų vertimų (plačiau dėl sampratos žr. p. 25), rinktos fonetinės (fonologinės), morfologinės (ir žodžių darybos), leksinės bei sintaksinės tarminės (tarmiškąsias) ypatybes koduojančios rašytinės išraiškos. Kaupti ir kiti tarmiškuosiuose vertimuose specifikuoti, t. y. nuo vertimo bendrine kalba (BK) (tarmiškai versta iš Prano Bieliausko vertimo) besiskiriantys, suprastina, tarmiškai žymėti, bet LKTCH neišskleisti atvejai. Ši empirinė medžiaga laikytina pirmine, nes iš principo tai tam tikrų kalbinių duomenų rinkinys.

Tiesa, nagrinėjantys paprastojo kalbos bendruomenės nario rašymą tarminiu kodu pažymi, kad sunku išvengti vadinamojo stebėtojo paradokso (ang. *observer's paradox*), nes „rašytinio tarmiškumo atveju yra daug didesnė raiškos simuliacijos galimybė“ (Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022a, p. 5; dėl termino dar žr. ten nurodytą literatūrą). Rašytinį tarmiškumą kuriančio tyrėjo atveju, pateikėjas (užrašytojas) kartu yra ir įgudęs stebėtojas. Jam tapus stebimuoju, tai neišvengiamas paradoksas, arba – pseudoparadoksas.

Tinka pridurti, kad vertimo tarminiu kodu procesas konceptualiai artimas netiesioginio stebėjimo technikos pradininko Georgo Wenkerio formuluotų vadinamųjų Wenkerio klausimų

²⁰ Tradicinėje tarmėtyroje panašių rašytinių tarminių tekstų atžvilgiu laikomasi kiek konservatyvesnės pozicijos, tiesa, grafiškai nuoseklesnė, ypač tikslėliau prozodiškai detalizuota, rašyba tarminiu kodu laikoma validžia medžiaga tarminei rekonstrukcijai (žr. Girdenis, 2001, p. 18, 56).

principui, kai siekiant inventorizuoti tarmines ypatybes pateikėjams buvo duoti standartiškai užrašyti sakiniai ir tiesiogiai klausta užrašyti jų variantus vietine kalba²¹ (plg. Chambers, Trudgill, 2004, p. 21; dar žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 32; Aliūkaitė, Jaroslaviene, Meiliūnaitė, 2014, p. 52). Skirtumas, kad iš bendrinės kalbos kūrinį vertę tyrėjai (ar jų konsultuoti vertėjai) gali konstruoti objektyvių duomenų struktūrą, kas, svarstyta, oralumo ypatybių vertę rašte formalizuotą – jos įgautą informacijos (tam tikro duomenimis paremta vaizdinio, žinių) pavidalą.

Išskleidus empirinės medžiagos kaupimo technikos aspektą, pasakytina, kad vadovaujantis kokybine prieiga ir naujausiais tarmėtyros darbais atlikta empirinės medžiagos dialektologinė analizė, palygmeniui aptarti rašybos ir raiškos sprendimai trimis rašytinio tarmiškumo atvejais. Aprašo pagrindu pasirinkti kalbos lygmenys, tikintis gryniau atskleisti rašymo tarminiu kodu atvejų struktūrinę vienovę ir, kartu, stebėti, ar / kuriuo aspektu atvejai įvairuoja.

Svarbu paminėti kai kuriuos šio tyrimo ribotumus. Suprantama, kad vertimuose atskleidžiamas tarminis tapatumas neišvengiamai sąveikauja su originale kuriu mentalumu, bet tai kiek kitų prasminių plotmių tapatybiniai pasakojimai; šis aspektas darbui aktualus netiesiogiai.

Vis dėlto, faktas, kad skaitytojai tam tikrus literatūrinio diskurso bruožus suvokia, atpažįsta kaip pasakojimo atramas, o grožinės literatūros vertimas numato tam tikras ribas lingvistinei raiškai, galėtų būti netgi tam tikras pranašumas, svarstant šio tyrimo problemą, bet nenukrypstant į vertimo teorijos dalykus. Konkrečiau, analizuojamais atvejais bendrinė kalba tampa lyg tarpine kalba, atskaitos tašku (ne)tarminti. Praktikoje pasitaiko atvejų, kai verčiant „Mažąjį prinčą“ į mažumos kalbą / dialektą sąmoningai vengiama remtis vertimu standartine atmaina – stengiamasi at(si)riboti nuo jos struktūrinio ir tapatybinio žymetumo (žr. Mėtrak, Bandur, Szatkowski, 2024, p. 10). Todėl analizuojant šio darbo empirinę medžiagą atsižvelgiama į BK vertimą.

Pridurtina, kad tyrime teikiamos įžvalgos, ypač tos, kurioms pagrįsti nepakanka struktūrinio, lyginamojo aspekto, vertintinos kaip prielaidos, galinčios būti patikslintos kituose tyrimuose.

²¹ Šio metodo idėja remiamasi ir rašytinio tarmiškumo tyrimuose kuriant metodologinį instrumentą percepcijai tirti (žr. Aliūkaitė, Meiliūnaitė, 2022b, p. 50–52).

2. RAŠYTINIO TARMISKUMO STRUKTŪRA: TARMISKŲJŲ VERTIMŲ ATVEJIS

Prieš išskleidžiant empirinio tyrimo rezultatus, atkreiptinas dėmesys, kad nagrinėjami A. de Saint-Exupéry pasakos „Mažasis princas“ leidybinio projekto atvejai pačiuose leidiniuose yra įvardijami skirtingai. Tai vertimas „į žemaičių kalbą vakariniams šiaurės žemaičiams būdingu tarminiu pagrindu“ (žr. ŠŽ, p. 6), perraša rytų aukštaičių uteniškių šnekta ir vertimas į dzūkų tarmę²². Nesunku pastebėti, kad įvairuojantys tarminių variantų, kurių pagrindu išverstas kūrinys, pavadinimai nurodo kiek skirtingas perspektyvas: politinę / ideologinę (tarmė *vs* kalba), tarmėtyrinę (šnekta) ir etnografinę (dzūkų tarmė, t. y. pietų aukštaičių patarmė). Taip pat tekstams suteikiamas nevienodas statusas (vertimas / perraša, t. y. transkripcija). Tiesa, pažymėtina, kad pasaka iš BK vertimo ne tik perrašyta specialiais rašmenimis, bet, lyg prieš tai būtų pasekta tarminiu kodu, yra specifiukuota ir morfologiniu, leksiniu, sintaksiniu lygmenimis. Todėl tai panašiau į tarmiškąjį vertimą. Nors vertimo kategorija taip pat galėtų būti diskutuojama, darbo tikslas šio klausimo plėtoti nenumato. Dėl tikslumo, tarmiškųjų vertimų pavadinimai toliau konkretizuojami pagal tradicinėje tarmių klasifikacijoje įtvirtintus tarminių variantų pavadinimus: skirtini tarmiškieji vertimai šiaurės žemaičių²³ (ŠŽ), rytų aukštaičių uteniškių (RAU) ir pietų aukštaičių (PA) patarmių pagrindu.

Reikia pasakyti, kad patarmės nėra lygiavertės rašto tradicijos aspektu. Žemaičiai yra ėmęsi nuosekliau tvirtinti tarminio rašto normas (žr. Girdenis, Pabrėža, 1998; Pabrėža, 2023), tam esama istorinių priežasčių (apie žemaičių bendrinės kalbos idėjas, gajas dar prieš standartizuojant visuotinai bendrą kalbos atmainą, plačiau žr. Subačius, 1998). Suprantama, nei rytų, nei pietų aukštaičiams poreikio plėtoti atskiras rašybos sistemas nekilo. Taigi, ir be detalesnio tekstų tyrimo išryškėja skirtis tarp tarminės ortografijos atskaitos tašką turinčios rašybos tarminiu kodu ir okazionaliai susikurtų rašybos sistemų.

²² Vertėjai yra gimtatarniai dialektologai (ar jų konsultuoti); vertimai – redaguoti.

²³ Nors šiaurės žemaičių patarmė dar skiriama į rytinę (telšiškių) ir vakarinę (kretingiškių) dalis (tad, kaip cituota, vertimo pagrindu eitų kretingiškių patarmė), dėl vertime koduojamų fonetinių (fonologinių) ypatybių (plačiau žr. p. 28–29, 30–33) pasirinkta nedetalizuoti. Analizei pagal LKTCH remiamasi kretingiškių aprašu, bet prireikus atsižvelgiama ir į telšiškių aprašą.

Toliau palygmeniui aptariamai tarmiškųjų vertimų rašybos ir raiškos sprendimai²⁴.

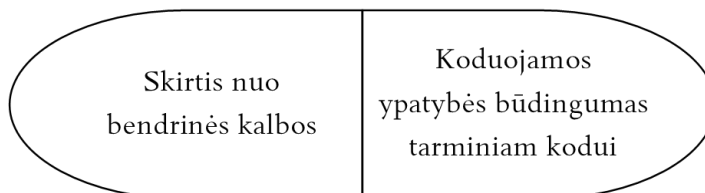
2.1. Fonetinės (fonologinės) ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose

Šiame poskyryje pirmiausia pažymimi keli aspektai dėl skiriamumo kategorijos objektyvaus rašytinio tarmiškumo diskurse. Įžvalgos paremiamos (pa)tarmių skiriamųjų ypatybių raiškos tarmiškuosiuose vertimuose atvejais. Taip pagrindžiama darbe vartojama ryškiosios ypatybės kategorija, dėl ko vėliau tikslinga išskleisti rašytinio tarmiškumo atžvilgiu distinktyviausius kiekvieno iš tarmiškųjų vertimų fonetinio (fonologinio) lygmens ypatybių raiškos atvejus (daugiau tiriamosios medžiagos pavyzdžių teikiama 1, 2 ir 3 prieduose).

2.1.1. (Pa)tarmių skiriamųjų ypatybių vertė tarmiškuosiuose vertimuose

Galima suprasti, kad (pa)tarmę rašte specifikuojanti ypatybė nebūtinai sutampa su (pa)tarmės skiriamąja, t. y. fonetine (fonologine), ypatybe pagal mokslinę tipologiją²⁵.

Viena vertus, tam tikro tarminio (tarmiškojo) vieneto informatyvumą modifikuoja pats raštas, nes skaitytojai negali atsiriboti nuo bendrinės kalbos rašto patirties. Tarmiškuosiuose vertimuose siekiama, kad žymėtumas „matytųsi“ rašte, todėl galima svarstyti tarmines (tarmiškąsias) ypatybes koduojančių rašytinių išraiškų dvipusiškumą (žr. 4 pav.).

4 paveikslas. Rašytinių išraiškų dvipusiškumas

²⁴ Empirinės medžiagos pavyzdžiai cituojami laikantis šios struktūros: 1) aptariant fonetinį (fonologinį) lygmenį, teikiamas pavyzdys, puslapio numeris, skliausteliuose, atstačius fonetiškai, pavyzdys perrašomas bendrinės kalbos rašyba, sukirčiuojamas. Pabraukiamas aptariamai ypatybei aktualus vienetas (grafema, jų grupė ar kirčiuotas skienu). Prireikus, pažymimos kai kurių leksemų reikšmės (= ...); 2) analogiškai cituojama morfologinio lygmens apraše, tik pavyzdys skliausteliuose perrašomas atstatant ne tik fonetiškai, bet ir morfologiškai, pabraukiamas aktualus vienetas (formantas, konstrukcija ar kt.); 3) siekiant nesuniveluoti vertimuose tarmiškai žymėtų morfologinio (ir žodžių darybos) bei sintaksinio lygmenų raiškos sprendimų, pavyzdys-atitikmuo iš BK vertimo skliausteliuose cituojamas tik prireikus; jis pasvirinamas, nurodomas puslapio numeris; 4) visiems leksinio lygmens pavyzdžiams iliustruoti skliausteliuose cituojamas pavyzdys-atitikmuo iš BK vertimo.

²⁵ Tarminių ypatybių tipologija (daugiau žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 46–47) šiame tyrime aktuali dėl tyrėjo įsitraukties, nes reikia atsižvelgti į diskursą kuriantį žinojimą. Kartu, tai pagrindas vertinti rašytines išraiškas, koduojančias tarmines (tarmiškąsias) ypatybes.

Konkrečiau, kuo koduojamos tarminės (tarmiškosios) ypatybės rašytinė išraiška yra tolimesnė bendrinės kalbos raiškai²⁶, tuo didesnė jos skiriamoji vertė. Tai taikytina ne tik fonetinio (fonologinio) lygmens ypatybėms.

Šiame poskyryje aktuali aptarti (pa)tarmių skiriamųjų ypatybių raiška tarmiškuosiuose vertimuose (žr. 1 lent.). Matyti, kad pagal LKTCH rašytinėmis išraiškomis (pa)tarmės charakterizuotos tiksliai. Pridurtina, kad vertimuose atsižvelgta į žodžių, perimtų iš bendrinės kalbos, skolinių atvejus, kai gali pasitaikyti garsų kaitos išimčių. Šiaurės žemaičių skiriamosios ypatybės atveju nuosekli raiška yra autentiška, o aukštaičių patarmių skiriamosios ypatybės gyvojoje kalboje nebėra taip dėsningai atliepiamos, ypač jauniausiosios kartos atstovų (žr. Aliūkaitė et al., 2014, p. 140–141, 161, 176). Vadinasi, nuoseklumu tarmiškuosiuose vertimuose, visų pirma, siekiama (re)prezentuoti ryškų tarmiškumą, regioninį tapatumą, nes, kaip teigiama tarmėtyrininkų, skiriamosios ypatybės (pa)tarmės atstovų (ne)išlaikomos priklausomai nuo sociopsichologinių veiksnių (plg. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 46).

Pasakytina dėl fiksuoto variantiškumo RAU vertime (žr. 1 lent.): mišrieji dvigarsiai *an*, *en* retai nekinta (ne)kirčiuotame kamiene: *vandenynā* 13 (RAU) (*vandenyno*); *patenkintas* 23 (RAU) (*patenkintas*); *āšiai stengiaūs*, *ale man neišėjā* 26 (RAU) (*āšiai stengiaus*, *alė mán neišėjo*); *galėjai žiūrēt' prieblandās* 29 (RAU) (*galėjai žiūrēt prieblandas*). Aptiktas pavienis atvejis, kai ypatybės raiška įvairuoja skoliniuose (ne)kirčiuotoje pozicijoje, plg. *ažu šimtų tūkstunčių frankų* 21 (RAU) (*ųž šimtą tūkstančių fránkų*).

²⁶ Gali būti tolimesnė grafemiškai (pvz., *l* / *l*), žodžio fonetinės, morfologinės aplinkos aspektu (pvz., *avėlā* / *avėlė*; *iminčia* / *iminčiau*), žodyno aspektu (*drunyti* / *miegoti*) ir kt. Percepcijai svarbios per švietimą įgytos standarto žinios – ne tik įsisavinti taisyklingi bendrinės kalbos modeliai, bet ir atpažįstami jų pažeidimai (plg. PA vertimo skaitytojos komentarą: *Krūptelėjau, perskaičius „pamatiau“ :D Pedagogo liga :*) (M. R., 2024 12 19).

Pastaba: aptariamiems aspektams iliustruoti čia ir toliau cituojami skaitytojų komentarai yra rinkti iš įrašų M. Čiuželio labdaros ir paramos fondo (leidėjo) paskyroje socialiniame tinkle „Facebook“ (žr. <https://www.facebook.com/mcfondas> (žiūrėta 2025 04 20)).

1 lentelė. (Pa)tarmių skiriamosios ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose

Ypatybė	Tarmių skiriamoji	Šiaurės žemaičių skiriamoji	Telšiškių ir kretingiškių skiriamoji	Aukštaičių patarmių skiriamosios			Uteniškių skiriamoji
	Išlaikomi (ne)kirčiuoti <i>ie, uo</i>	(Ne)kirčiuoti <i>ie, uo > ei, ou</i>	Platinami <i>u, i</i> ir <i>ul, ur, il, ir, ui</i> pirmieji dėmenys	Išlaikomi (ne)kirčiuoti <i>an, am, en, em</i>	Išlaikomi (ne)kirčiuoti <i>q, ę</i>	Siauriniai * <i>q̇, *ę</i> senoviniai	Nekirčiuoti <i>ė, o</i> ir <i>ie, uo > pusilgiai e, a</i>
ŠŽ vertimas	-	+	+				
RAU vertimas	+			+ / -	-	+	+
PA vertimas	+			+	-	+	

Atkreiptinas dėmesys, kad dėl minėto rašytinių išraiškų dvipusiškumo kai kurios (pa)tarmių skiriamosios ypatybės: dvibalsių *ie, uo*; mišriųjų dvigarsių *an, am, en, em* (ne)išlaikymas, tam tikrais atvejais tarmiškumo žymėtumo požiūriu rašte yra bevertės, t. y. nežymėtosios, jei jų rašytinės išraiškos sutampa su bendrinės kalbos raiška. Šiuo atveju, daugiausia žymėtų pozicijų realizuojama ŠŽ ir RAU vertimuose, mažiausiai – PA vertime, plg. *gīvenau vėins* 13 (ŠŽ) ir *gyvenau vīenas* 13 (RAU), *gyvenau vīenas* 11 (PA) (gyvenaũ vīenas); *niēkā nesuprunta* 12 (RAU) ir *niēko nesupranta* 10 (PA) (*niēko nesuprañta*).

Iš to, kas pasakyta apie rašytinių išraiškų santykį su bendrinės kalbos raiška, galima suprasti, kad rašytinio tarmiškumo diskurse tarminių variantų tarpusavio atskyrimas nebūtinai yra pirminio aktualumo. Tokios sąlygos galėtų būti palankios tarminių normų reguliacijai rašte. Tai aktualu šiaurės žemaičių telšiškių ir kretingiškių skiriamosios ypatybės – regresyvinės balsių asimiliacijos – raškos atveju. Pagal LKTCH, telšiškiai prieš *i, ie, in, im, il, in, u, uo, ui, un, um, ul, ur* balsių *u, i* neplatina, o kretingiškieji juos platina visose pozicijose (plg. p. 235–236). Naujausiuose tyrimuose pastebima, kad „kai kuriose kretingiškių patarmės vietovėse, paribyje su telšiškiais, fiksuojama regresyvinės balsių asimiliacijos veikimo atvejų“, todėl svarstoma šios ypatybės skiriamoji vertė (Vyniautaitė, 2021, p. 20; dar žr. Aliūkaitė et al., 2014, p. 137). ŠŽ vertime rašytinės išraiškos

nekoduoja balsių asimiliacijos pozicijose, kur teoriškai ji būtų galima realizuoti²⁷, plg. *nutėkėmus* 11 (ŠŽ) (nutikimùs); *autuomatėni plunksnakuoti* 14 (ŠŽ) (automatinį plunksnākotį); *ketorėdsdešimt ketoris kartus* 29 (kėturiāsdešimt kėturis kartùs). Pagal žemaičių rašybą, neapibrėžtos kokybės nekirčiuoti *u, i* žymėtini kaip *o, é* (plg. Girdenis, Pabrėža, 1998, p. 16), todėl dažniau taip pritaikyti ir prieš juos einantys balsiai *u, i* (ar mišrieji dvigarsiai su šiais pirmaisiais dėmenimis): *atskėrtė* 12 (ŠŽ) (atskirtį); *ėš šėrdėis* 13 (ŠŽ) (iš širdiės); *vėsėms* 20 (ŠŽ) (visiems). Pasakytina, kad realizavus asimiliacijos aspektą raiška nesiskirtų nuo būdingos bendrinei kalbai. Apskritai, aptariama skiriamoji ypatybė savita tuo, kad pagrindas skirti yra visiška *vs* dalinė jos realizacija – homogeniška raiška rašto atžvilgiu ekonomiška ir, kaip matyti, labiau žymėta.

Svarstant skiriamumo kategoriją, svarbu atsižvelgti į nehomogenišką tikslinę auditoriją: paprastiesiems kalbos bendruomenės nariams „tiek blankiosios, tiek būdingosios, tiek ir skiriamosios charakteristikos yra visiškai niveliuotos tuo aspektu, kad jos visos vienodai gali pažymėti kitokį kodą, nuo kurio bendruomenės ribojamasi arba, priešingai, – su kuria susitapatinama ar norima susitapatinti“ (Aliūkaitė, 2019, p. 86). Analogiškai, tam tikra tarminė (tarmiškoji) ypatybė sakininėje kalboje gali nebūti identifikuota kaip tarmiška.

Skaitytojo perspektyvos kontekste iliustratyvus svarstyti skiriamųjų ypatybių rinkinio RAU vertime atvejis, kai pasirenkama nuosekliai realizuoti tiek patarmės atstovų lengvai atpažįstamus kaip tarmiškai žymėtus, todėl realioje vartosenoje vis rečiau siaurinamus (ne)kirčiuotus balsius *q, ɛ*, tiek sunkiau pastebimą, tad kalboje stabilesnį nekirčiuotų balsių *é, o* ir *ie, uo* atliepimą pusilgiais balsiais *e, a* (žr. Aliūkaitė et al., 2014, p. 176–177; Rinkauskienė, 2018, p. 208, 211).

Dėl pirmosios ypatybės atkreiptinas dėmesys į RAU vertime ilgaisiais balsiais *u, i* žymimus balsius *q, ɛ* nekirčiuotose pozicijose, kuriose, kaip pažymima LKTCH, paprastai tariaami pusilgiai garsai (žr. p. 123, taip pat žr. tarminius tekstus p. 133–141). RAU vertime pusilgumas būtų žymimas brūkšneliu virš grafemos (daugiau žr. p. 34). Plg. *q, ɛ > u, i* kirčiuotoje pozicijoje: *nedrųsiai atsakiau* 17 (RAU) (nedrąšiai atsakiau); *iš skįstunčiā laivā* 13 (RAU) (iš skęstančio laivo), ir nekirčiuotoje

²⁷ Pridurtina dėl fiksuotų balsio *e* asimiliacijos priesagoje *-elis, -ė* atvejų: *pluons balsielis* 13 (ŠŽ) (plónas balsėlis); *daigielis* 24 (ŠŽ) (daigėlis); *darbielis* 25 (ŠŽ) (darbėlis). Šis reiškiny pasiplitęs plačiau nei balsių *u, i* asimiliacija (plg. Pabrėža, 2023, p. 61).

pozicijoje: *nematytų mąžų berniokų* 14 (RAU) (nematýtą mąžą berniōką); *buvau nupaišįs* 12 (RAU) (buvaũ nupaišęs); fiksuotas pavienis atvejis su pusilgiu balsiu *ĩ*: *aš užsiēmĩs rimtais raikalais* 30 (RAU) (ąš užsiēmęs rimtais reikalais).

Paminėtina, kad panaši raiška būdinga ir PA vertimui (papildomų ženklų balsio pusilgumui žymėti neįsivedama): *iš skįstanco laivo* 11 (PA) (iš skęstančio laĩvo); *dryšina savi* 28 (PA) (drąsina savè), bet plg. *būtau mieliau pradėjįs šitų pasakojimų kaip stebūklinį pasakų* 20 (PA) (búčiau mieliau pradėjęs šitą pāsakojimą kaip stebūklinę pāsaką).

Dėl antrosios ypatybės svarstytina, kaip patarmės atstovas reaguotų į tokią sistemiską jos, paties sunkiau atpažįstamos kaip tarmiškos, deautomatizaciją, plg. *ė, ie > ē*: *popėrius lapų* 14 (RAU) (pōpieriūs lāpą); *gyvėna mănā gėlā* 32 (gyvėna māno gēlė); *o, uo > ā*: *žmānēm* 11 (RAU) (žmōnēm); *nāvākēsniš* 12 (RAU) (nuovokēsniš).

Apibendrinant pasakytina, kad rašte kiekviena tarminė (tarmiškoji) ypatybė gali tapti skiriamąja, jei jos rašytinė išraiška nesutampa su bendrinės kalbos raiška²⁸. Aktualus ir minėtas žymėtumo atpažįstamumo aspektas, bet jam vertinti šis tyrimas nėra metodologiškai aprėpus. Toliau darbe bendrinės kalbos ir / ar tarminės tikrovės atžvilgiu distinktyviai koduotos tarminės (tarmiškosios) ypatybės apibendrintai bus laikomos ryškiosiomis.

2.1.2. Fonetinės (fonologinės) ypatybės ŠŽ vertime

Pasak tyrėjų, šiaurės žemaičių kretingiškių kalboje patarmės būdingosios ypatybės yra gerai išlaikytos (plg. Aliūkaitė et al., 2014, p. 140). Kaip matyti 2 lentelėje, apart minėtų skiriamųjų, ŠŽ vertime realizuotos bene visos kitos LKTCH nurodomos patarmės ypatybės (žr. p. 255–258).

²⁸ Dėl šios priežasties tyrime neapsiribojama fonetinio (fonologinio) lygmens ypatybių analize. Kitu atveju iš rašytinio tarmiškumo struktūros būtų eliminuojami fonetinio (fonologinio) lygmens ypatybių rašytinėms išraiškoms funkciškai prilygti galintys morfologiniai ir kt. žymėtumai.

2 lentelė. Fonetinės (fonologinės) ypatybės ŠŽ vertime

Ypatybė	Išlaikomi siauri <i>u, i</i> ir platus <i>o, e</i> galūnėse	Asimiliuojamas kamieno kirčiuotas <i>e</i>	Kirčiuotų <i>a, e</i> kiekybė	Netrumpinami prieškirtiniai ilgieji balsiai	<i>an, am, en, em > on, om, en, em</i>	<i>q, ɛ > ou, ei</i>	<i>o, é > uo, ie</i>	Galūnių trumpinimas	<i>ai, ei</i> vienbalsinimas	č, dž > t, d kaitybės formose
ŠŽ vertimas	+	+	? ²⁹	+	+	+	+	+	+	+

Pirmiausia, svarbu paminėti, kad pasitelkiamame raidyne (žr. Girdenis, Pabrėža, 1998, p. 25), iš latvių kalbos pasiskolintos ilguosius balsius žyminčios grafemos su brūkšneliu *ā, ē, ī* (taip pat minėtinos *ē, ō*, kurių vertime dėl jo tarminio pagrindo fonetinių (fonologinių) ypatybių neprireikė) yra vienintelės nestandartinės. Išskirtina grafema *ū*, turinti standartinę ir nestandartinę funkcijas – žymėti balsius *ū* ir *u* (nosinės raidės žemaičių rašyboje nevartojamos).

Iš realizuotų ypatybių išskleistinos kelios, kurių rašytinės išraiškos specifikuoja šiaurės žemaičių oralumą (plg. nuosekliai koduotą balsių *o, é* dvibalsinimą, galūnių trumpinimą, dvibalsių *ai, ei* vienbalsinimą, priebalsių *č, dž* kaitaliojimą, būdingą ir kitoms žemaičių patarmėms).

Nors mišrieji dvibalsiai *an, am, en, em* atliepiami *on, om, en, em* ir kai kuriose kitose žemaičių patarmėse, šiuo atveju, ypatybė pažymėtina kaip papildanti mintį dėl balsių asimiliacijos aspekto. Minėtuose atliepiniuose prieš siauruosius balsius kringiškiei, priešingai nei telšiškiai, balsių neasimiliuoja iki *un, um, in, im* (žr. LKTCH, p. 256, 238). Ypatybė nuosekliai koduojama ir ŠŽ vertime, plg. atvejus, kai galėtų būti žymimi asimiliavę balsiai: *nakromtīdamē* 11 (ŠŽ) (nekrāmtydami); *plūdorioujonti jūrēivi* 13 (ŠŽ) (plūduriuojantį jūrėivį); *mērštontis ēš bada* 14 (ŠŽ) (mīrštantis iš bādo); *praradēs kontribē* 16 (ŠŽ) (prarādės kantrībę).

Kirčiuotus kamieno ir galūnės *q, ɛ* dvibalsinti iki *ou, ei* būdinga šiaurės vakarinėje kringiškių, taip pat šiaurės rytų bei šiaurės vakarų telšiškių dalyje (žr. Aliūkaitė et al., 2014, p. 142; LKTCH, p. 239, 256; dar žr. Pabrėža, 2023, p. 64–65). ŠŽ vertime atitinkamai kinta *q > ou*: *liuobo*

²⁹ Ženklas ? žymi, kad ypatybė grafiškai neišskiriama.

anou *ėšbondītē* *piešēnio* 12 (ŠŽ) (išbandýdavau anã sàvo piēšiniu); *ana pasērouža* *ēr nadrousē* *praded stumtē* 24 (ŠŽ) (anà pasirãžo iř nedrãsiai pràdeda stùmti); *ę > ei* (pažymimas kokybinis atliepinio *ei* aspektas): *ėšsėgelbiejē* *ėš skėistontē laiva* 13 (ŠŽ) (išsigėlbėjo iš skėstančio laívo).

Pridurtina dėl nekirčiuotų galūninių balsių *q*, *ę* (taip pat *i*, *u*), kurie, kaip įprasta žemaičiams, trumpinami, pvz., *q > a*: *aplē bridža*, *guolpa*, *puolitēka* 13 (ŠŽ) (apiē brìdžã, gòlfã, polítikã); *i > i*: *kažkuoki* *žvieri* 11 (ŠŽ) (kažkóki žvéri) (variantiškumas fiksuotas retai, plg. *pėrmouji* *piešėni* 11 (ŠŽ) (pìrmaji piēšini) ir *piešėnė* *nūmars 1* 11 (ŠŽ) (piēšini nūmeris 1); *u > u*: *atskėrtē nu ruožiu* *krūmu* 24 (ŠŽ) (atskìrti nuõ rōžiu krúmu). Atkreiptinas dėmesys, kad pagal šiaurės žemaičių tartį trumpėjantys (*i*)*q*, *ę* užrašomi ir trumpuoju balsiu *ė* (žr. Girdenis, Pabrėža, 1998, p. 22): (*i*)*q > ė*: *tretė* *dėina* *ėšgėrdau* *baisė* *istuorėjė* *aplē bavuo**ba**bus* 23 (ŠŽ) (trėčiã diėnã išgirdau baĩsiã istòrijã apiē baobabus); *ę > ė*: *patīrės* *nasekmė* 12 (ŠŽ) (patýręs nėsėkmė); *imintiau* *tou mīslė* 24 (ŠŽ) (imìnčiau tã mĩslę); *aš pažīsto* *vėinintelė* *gielė* *pasaulie* 31 (ŠŽ) (aš pažĩstu vienĩntelę gėlę pasáuly). Atvejais, kai sutrumpėjęs galūninis balsis *ę* pažymimas kaip *ė*, daiktavardžių galininko forma iš pažiūros sutampa su vardininku pagal standartinę raišką.

Iš to, kas pasakyta, reikia pasvarstyti, kad ŠŽ vertime pasitelkiamo grafemų inventoriaus artumas standartiniam raidynui lemia tam tikrus ribotumus perteikti tarminį (tarmiškąjį) oralumą. Kaip taikliai pažymi nestandartinius rašybos sprendimus tyrinėjantys sociolingvistai, kuo stipriau forma siejama su tam tikra semiotine funkcija, tuo ribočiau ji pasitelktina kitoms (plg. Spitzmüller, 2012, p. 261). Todėl keltina prielaida, kad ŠŽ vertime gali būti sudėtinga koduoti tam tikras fonetines (fonologines) detales, o skaitytojui – painu atskirti koduojamas ir standartiškai grafemoms būdingas funkcijas. Žinoma, nelygu vertėjo tikslas ir tikslinė auditorija.

Tiksliausia iliustruoti atveju. Padėtinio ilgumo balsiai *a*, *e* šiaurės žemaičių patarmėje prieš ilgą skiemenį sutrumpėja (plg. LKTCH, p. 256). Pagal žemaičių rašybos taisykles šie balsiai žymėtini „trumposiomis raidėmis“ (Girdenis, Pabrėža, 1998, p. 17) – šiuo atveju, *a*, *e*. Vadinasi, ypatybę nebūtinai pavyks užkoduoti, nes jos rašytinė išraiška formaliai analogiška standartinei raiškai: *atgavės* *žada* 14 (ŠŽ) (atgãvęs žãdã); *puopieriaus* *lapa* 14 (ŠŽ) (põpieriaus lãpã); *šešė* *metā* 22 (ŠŽ) (šešĩ mētai);

dėdėliausė mēdē 23 (ŠŽ) (dideliausi mēdžiai). Kita vertus, kaip minėta teorinėje darbo dalyje, (pa)tarmės atstovas tarmiškai perskaityti galėtų ir minimaliai grafiškai žymėtą tekstą³⁰.

Apskritai, kaip aišku iš kitų iliustruotų ypatybių rašytinių išraiškų, fonetinei rašybai pasitelkiamos standartinės grafemos gali detalizuoti garso (kokybės, kiekybės ir kt.) kaitos požymį, jei kuria tam tikram žodžiui netipišką fonetinę aplinką, pvz., sudaro netipines grafemų sekas.

2.1.3. Fonetinės (fonologinės) ypatybės RAU vertime

RAU vertime realizuojamos ne visos LKTCH minimos patarmės fonetinės (fonologinės) ypatybės (žr. 3 lent.; dar žr. LKTCH, p. 124–126), bet to priežastis nebūtinai yra grafinis ribotumas. Pvz., neatspindėti dzūkavimo yra veikiau pasirinkimas (žr. fonetinių (fonologinių) ypatybių PA vertime aprašą).

3 lentelė. Fonetinės (fonologinės) ypatybės RAU vertime

Ypatybė	Balsio o kokybė	Balsio ē kokybė	Trijų ilgumų balsių sistema	Trumpieji balsiai vksm. būs. l. formose	Kietasis / prieš <i>e, ē, ei, *ē</i>	Kietieji <i>r, s</i> , prieš <i>e, ē, ei, *ē</i>	Dzūkavimas
RAU vertimas	?	?	+	+	+	+	-

Grafemų inventorių, palyginti su ŠŽ vertimu, kiek nestandartiškesnis. Iliustratyviausiai tai apžvelgtina išskleidžiant kai kurias rytų aukštaičių uteniškių tarmiškumą kuriančias ypatybes.

Pirmiausia, reikia minėti nuosekliai detalizuotą trijų ilgumų balsių sistemą. Svarbu, kad šios ypatybės esmė, ryškumo veiksnys yra variantiškumo realizacija, t. y. tarties įvairumas. Tokiu

³⁰ Vis dėlto, reikia pridurti, kad net ir atvejais, kai tarminiu kodu užrašytas žodis formaliai skiriasi nuo bendrinei kalbai įprasto pavidalo, skirtingų kartų (tad ir skirtingos rašto patirties) patarmės atstovams gali kilti iššūkių vienodai interpretuoti grafemomis koduotus garsus. Plg. ŠŽ vertimo skaitytojo komentarą dėl platinamo balsio *i* raiškos: [...] *Dā kēts induomos asablīs patiemījēms, kumet skaitiau so sava mažoujo, ta "mēška" tas parskaitē "mieška". Sakau, kudie? Aiškēn, ka e so taškioko ī ie... ot, tas tieva akcēns muokintē vākus skaitītē, namuoko aš tuos lietovēškas "ē"* (U. A., 2024 02 15). Priežastis taip pat gali būti savo ir vertime atspindimo tarminio kodo skirtis: *Bet skaitau netēp kāp parašyta, dēltuo kad tārms skēras* (V. M., 2024 02 15) > *mon ērgē rēk skaitont vartaliuotē. Naēšes vāka muokintē ēš tuos kningas* (U. A., 2024 02 15).

principu pàremtos ypatybės galėtų sudaryti palankias sąlygas autentiškumo, oralumo detalumo įspūdžiui tarmiškuosiuose vertimuose kurti.

Žymėtumą rašte daugiausia kuria įsivedamos grafemos su brūkšneliu pusilgiems balsiams žymėti. Galima palyginti: ilgaisiais išlaikomi ilgi iš prigimties kirčiuoti kamieno balsiai *ū, y, é, o* (žr. LKTCH, p. 125) yra žymimi tomis pačiomis standartinėmis grafemomis, pvz., *iškḷyḍis iš kēliā* 14 (RAU) (iškḷyḍēs iš kēlio); *māžasiai pr̄ncas priḍējā* 23 (RAU) (mažasis pr̄ncas priḍėjo); *rōžių kr̄mų* 24 (RAU) (rōžių kr̄mų) (plg. pusilgėjančius padėtinio ilgumo balsius *a, e: atgāv̄is žādu* 14 (RAU) (atgāv̄ēs žāda); *šeši mēt̄ai* 11 (RAU) (šeši mēt̄ai). Analogiškai atliepiami išlaikyti ilgieji kamieno balsiai prieš trumpą kirčiuotą galūnę (tai susiję su prozodiniu aspektu, žr. išnašą p. 38): *žēmēs gelmēs̄u* 23 (RAU) (žēmēs gelmēs̄ē); *darbas labai nābōdus* 24 (RAU) (dárbas labaĩ nuobōd̄us); *auḡina spyglius* 31 (RAU) (auḡina spyglīus). Paminėtina, kad RAU vertime pasitelkiama kitų ilgumo žymiklių (plg. nosines raides *u, i*, kurios, kaip galima pastebėti iš cituotų pavyzdžių, turi ir standartinę funkciją, ir keičia patarmėje neišlaikomus balsius *q, ę*).

Trumpaisiais lieka nekirčiuoti (galūnėse – ir kirčiuoti) trumpieji balsiai: *bendrait' su daugyb̄i rimtų žmānių* 12 (RAU) (bendr̄aut s̄u dauḡyb̄e rimt̄ų žmonīų); *kurgi ana, tāvā galv̄u, gāli nuveit'?* 18 (RAU) (kūrgi an̄a, tāvo gāl̄v̄a, gāl̄i nuēiti?). Aptikta atvejų, kai kamieno nekirčiuoti trumpieji balsiai žymimi kaip pusilgiai: *at̄id̄žiai* 16 (RAU) (at̄id̄žiaī); *ab̄ejonių āžpūltas* 23 (RAU) (ab̄ej̄onių už̄pūltas); *išt̄epliotāis pir̄štāis* 30 (RAU) (išt̄eplīotāis pīr̄štāis), bet tokia raiška gali įvairuoti, plg. *tu v̄isak̄ų maišai* 30 (RAU) (t̄u v̄isak̄ā maišaī) ir *avel̄a éda v̄isak̄ų, kų runda* 29 (RAU) (av̄el̄ē éda v̄isak̄ā, k̄ā rānda).

Pusilgėja nekirčiuoti ilgieji balsiai (plg. jau cituotus uteniškių patarmės skiriamosios ypatybės pavyzdžius), bet naujausi tyrimai rodo, kad apskritai nekirčiuoti ilgieji balsiai patarmės šiaurėje ir pietuose kiekybiniu aspektu įvairuoja (plg. Aliūkaitė et al., 2014, p. 177). RAU vertime pusilgiais žymimi ir kirčiuoti kamieno trumpieji balsiai³¹ (taip pat mišriuosiuose dvigarsiuose): *ka man b̄ūv̄a* 11 (RAU) (kaĩ mán b̄ūv̄o); *praryja v̄is̄ų s̄av̄a auk̄ų* 11 (RAU) (prar̄yja v̄is̄ā s̄avo aũk̄ā); *v̄ir̄škindami* 11 (RAU) (v̄ir̄škindami); *m̄islijau ap̄ē dž̄iūnglių nuotykīus* 11 (RAU) (m̄islijau ap̄iē dž̄iūnglīų nũotykīus);

³¹ Pridurtina, kad skoliniuose kamieno (ne)kirčiuotas trumpasis balsis *e* ilginamas iki *é* pagal slavų kalbų modelį: *Ven̄gra* 20 (RAU) (Ven̄er̄a); *gimtoja plan̄eta* 20 (RAU) (gimt̄oji plan̄et̄a). Analogišku pagrindu skoliniuose nekirčiuotas kamieno balsis *o* kinta į *a*, plg. *k̄itų pr̄fēs̄ijų* 12 (RAU) (k̄it̄a pr̄fēs̄ij̄ā); *par̄tr̄etas* 14 (RAU) (p̄otr̄et̄as).

kur tu nori nusnėšt' m̃nā avėbł? 18 (RAU) (kuř tū nóri nusinėšti m̃no avėlē?). Atkreiptinas dėmesys, kad grafemai *ū* priskiriamos dvi funkcijos: žymėti ilgąjį ir pusilgį balsius. Apskritai, svarstyta, ar patarmės atstovas taip žymimų pusilgių garsų neinterpretuotų lygiai kaip ilgųjų, t. y. neniveliuotų ilgojo ir pusilgio garsų skirties.

RAU vertime žymėtumo atžvilgiu ryškiu sprendimu realizuojama priebalsio *l* kietinimo prieš balsius *e, ę, ei, *ė* ypatybė. Tyrėjų pastebima, kad kietai tariamus junginius *le, lė, lę* (taip pat *rė, rė, rę, se, sė, sę*³²) patarmės atstovai atpažįsta kaip ryškiai tarmiškai žymėtus, todėl ši ypatybė retai pasitaiko jų kalboje (plg. Rinkauskienė, 2018, p. 209–210; dar žr. Aliūkaitė et al., 2014, p. 177). RAU vertime junginiai su kietuoju priebalsiu *l* ne tik nuosekliai atspindimi, bet ir grafiškai pažymimi iš lenkiško raidyno pasiskolinta kietąja *ł*: *nupaišyk man avėbł* 13 (RAU) (nupaišyk mán avėlē); *gėrāsias sėklās išūgēna gerósias žolās, ā blógāsias – pīktžālas* 23 (RAU) (gėrosios sėklos išūgina gerąsias žolės, ō blōgosios – pīktžoles); *prapuolā su sāvā avebł* 22 (RAU) (prapúolė sù sàvo avelē); *stebėt' saulėlydžius* 28 (RAU) (stebėt saulėlydžius); *laisis saulā* 28 (RAU) (leisis sáulė).

Galima svarstyti, kad, viena vertus, šiais atvejais realaus fonetinio skirtumo kietoji *ł* nenurodo, nes eina prieš užpakalinės eilės balsius žyminčias grafemas. Viena jų – *ɨ* (žymi suužpakalėjusio *i* atmainą), yra perimta iš fonetinės transkripcijos; gali būti vartojama *ɨ* su ilgumą žyminčiu diakritiku. Minėtina ir grafema *é* (žymi suužpakalėjusio *e* atmainą). Antra vertus, reikia sutikti, kad skirtingos prigimtios kietai tariamų junginių formali skirtis (plg. *ł / l*: *be gaīlastēs* 30 (bė gaīlesties) ir *kalākūtas* 31 (kalākùtas) išskiria tarmiškai žymėtą poziciją³³. Taip pat neatmestina, kad toks raiškos sprendimas yra potencialus įgauti simbolinę vertę. Istorinės sociolingvistikos darbuose

³² Ši ypatybė dabartinėje vartosenoje dar retesnė nei priebalsio *l* kietinimas (plg. Aliūkaitė et al., 2014, p. 177). Plg. atvejus RAU vertime: *raīkalas* 14 (RAU) (reīkalas); *žiūrėjau* 14 (RAU) (žiūrėjau); *ānys nepatyrė* 30 (RAU) (aniė nepatýrė); *nepasīšakē su pėšiniais* 12 (RAU) (nepasīsekė sù piešiniaīs). Variantiškumas retas; gali būti ir redakcinis netikslumas, plg. žodyje *baisiai*: *raīkia baisai greit' paišyt'* 26 (RAU) (reīkia baīsiai greīt paišýt) ir *išgirdau dā vienu̯ baisiai svarbų dalykų* 20 (RAU) (išgirdāū dār viēnā baīšiai svařbų dalýką).

³³ Paprastieji kalbos bendruomenės nariai rašydami tarminių kodų taip pat kartais pasitelkia grafemą *ł*. Pvz., ji žymima motyvuotai, kai priešakinės eilės balsio kokybiniam aspektui specifikuoti nepakanka standartinio raidyno, plg. *lė > lė > lė* ir *le > la*: *Jau galėsim stovėc užsimerkį, bučiuoklās* [bučiuoklės] *in saulukį atsukį, maudzycis ton jau šilton pavasario saulėn* (žr. <https://www.facebook.com/share/p/18auhcamVu/>) (žiūrėta 2025 04 20). Ar patarmės atstovas vienodai nuskaitytų ir interpretuotų grafemų junginius, šiuo atveju, *lė* ir *lė*, galima būtų patikslinti percepcijos tyrimu.

parodoma, kad pasirinkimai į raidyną įsivesti tam tikras grafemas ar nuo jų atsiriboti gali žymėti santykį su ideologija, kultūra, kalbiniu (ir ne tik) tapatumu (žr. Tamošiūnaitė, 2013, p. 230, 240).

Galiausiai, reikia paminėti dėl RAU vertime grafiškai nepažymimo kirčiuotų balsių *o* ir *ė* kokybės aspekto. Pasak tarmėtyrininkų, balsiai *o* ir *ė* išlaikomi itin atviri įvairaus amžiaus patarmės atstovų kalboje (plg. Aliūkaitė et al., 2014, p. 177; dar žr. LKTCH, 124–125), ypatybė kalbėtojų sunkiau atpažįstama kaip tarmiškai žymėta. RAU vertime kirčiuoti balsiai *o* ir *ė* beveik visada rašomi standartiškai: *stolni žmonės* 12 (RAU) (*stolnì* (= suaugę) *žmónės*); *kiek ānas tūri brolių?* 21 (RAU) (*kíek anàs tūri brólių?*); *ažmigau in smėliā ažu* 13 (RAU) (*užmigau ānt smėlio*); *Kiek aždīrba jā tėvas?* 21 (RAU) (*Kíek uždīrba jō tėvas?*). Kartais įvardžių kamiene žymimas pusilgis *a*: *partrėtas, kākį vėliau man pavykā nupaišyt'* 14 (RAU) (*portrėtas, kókį vėliau mán pavỹko nupaišýt*); *ānās tākiās mažučiuūtės* 20 (RAU) (*anōs tókios mažučiuūtės*). Fiksuota kirčiuoto *ė* analogiškos raiškos atvejų: *daigėlīs ridikėliā ar rožės* 24 (RAU) (*daigėlis ridikėlio ar rōžės*); *pā valundėlās* 29 (RAU) (*pō valandėlės*); *užėjā in lėžiūviā* 30 (RAU) (*užėjo ānt liežuvio*).

2.1.4. Fonetinės (fonologinės) ypatybės PA vertime

PA vertime patarmės fonetinis aspektas gausiai specifikuotas (žr. 4 lent. LKTCH, p. 78–81). Iš karto pasakytina, kad realizuoti balsių kokybės aspektą, kurio savitumų ir įvairavimo dabartinėje vartosenoje fiksuojama (žr. Aliūkaitė et al., 2014, p. 163–164), bei minkštesnius nei įprasta priebalsius *t*, *d*, *s*, *z*, veikiausiai, riboja grafinės raiškos galimybės (arba pasirinkimai).

4 lentelė. Fonetinės (fonologinės) ypatybės PA vertime

Ypatybė	Balsių kokybė	Balsių kiekybė	Žodžio pradžios <i>e</i> , <i>ei</i> > <i>a</i> , <i>ai</i>	Prv. ir prl. variantai	Ilginami tvirtapradžių <i>ui</i> , <i>il</i> , <i>im</i> , <i>in</i> , <i>ir</i> , <i>ul</i> , <i>um</i> , <i>un</i> , <i>ur</i> pirmieji dėmenys	Pridėtiniai žodžio pradžios <i>j</i> , <i>v</i>	Dzūkavimas	Kietasis <i>l</i> prieš <i>e</i> , <i>ę</i> , <i>ei</i> , <i>ė</i> , * <i>ę</i>	Junginių su <i>r</i> , <i>š</i> , <i>ž</i> , <i>s</i> , <i>p</i> , <i>b</i> , <i>m</i> , <i>v</i> kietinimas	Minkštųjų <i>t</i> , <i>d</i> painiojimas	Minkštieji <i>s</i> , <i>z</i>	Minkštųjų <i>s</i> , <i>z</i> painiojimas
PA vertimas	?	+	+	+	+	+	+	+	+	?	?	-

PA vertime pasitelkiamas standartinis raidynas, bet įsivedamos ir kelios naujos grafemos.

Ryškiaja fonetinio (fonologinio) lygmens ypatybe neabejotinai laikytinas dzūkavimas. Priebalsiai *č, dž* žymimi kietai tariamais *c, dz*: *jiej patraukis pečais* 19 (PA) (jiė patráu^čkys pečia^čis); *be gailėsco* 28 (PA) (bė gailesčio); *atlaidžai nusišypsoj* 14 (PA) (atlaidžia^či nusišypsójo); *iš pradų* 26 (PA) (iš pradžiū); *landzoja* 28 (PA) (lándžioja). Būtojo kartinio laiko vienaskaitos 1 asmens formose priebalsiai *č, dž*, kaip būdinga, tampa minkštaisiais *t, d*: *mačiau, kap saulė laidos* 27 (PA) (mačiaū, kaip saulė léidosi); *jaučiaus vienišasnis* 11 (PA) (jaučiaūs vienišėsnis); *parodiau* 9 (PA) (paródžiau).

Analogiškai prieš *i, j, y, ie* priebalsiai *t, d* ir priebalsių junginiai *tv, dv* užrašomi pakitę į *c, dz*, *cv, dzv*: *ryjancis* 9 (PA) (rỹjantīs); *nesupranta pacys* 10 (PA) (nesuprañta pātys); *žūrinči* 12 (PA) (žiūrinti); *padabniau in ciesz* 20 (PA) (padabniaū (= panašiau) ĩ tiēsą); *cinginys* 23 (PA) (tinginỹs); *iš širdzies* 11 (PA) (iš širdiēs); *ridzikelio* 22 (PA) (ridikėlio); *dzygliai* 27 (PA) (dygliai); *kecvirtos dienos ryti* 26 (PA) (ketvirtōs dienōs rytē); *vienų iš dzviejų piešinukų* 12 (PA) (viena iš dviejū). Asimiliuojamas po priebalsio *š* einantis priebalsis *t*, plg. *man cikrai labai pravertė* 10 (PA) (mán tikraĩ labaĩ pràvertē) ir *iš cikro* 26 (PA) (iš tikro); *galėtai jų pririšč* 16 (PA) (galétum jã pririšt).

Percepcijos tyrimai rodo, kad aptariama ypatybė paprastųjų kalbos bendruomenės narių yra atpažįstama kaip dzūkiškumo žymuo (žr. Aliūkaitė, 2019, p. 76). Tiesa, dėl jos ryškumo patarmės atstovai dzūkuoja vis rečiau – dzūkavimas tyrėjų įvertintas kaip nykstantis (plg. Aliūkaitė et al., 2014, p. 163; dar žr. X žemėlapi ir komentarą; Valentukevičienė, 2021, p. 60, 75).

Tokie priešingi procesai kaip „[d]ėsningas ir nuoseklus dzūkavimas (arba jo vengimas) sakytinėje ir rašytinėje kalboje yra siejamas su stichišku patarmės standartizacijos procesu“ (Valentukevičienė, 2021, p. 75). Tinka paminėti, kad PA vertime tik kartais dzūkuojama ten, kur paprastai nebūdinga, t. y. naujuosiuose skoliniuose, iš bendrinės kalbos perimtuose žodžiuose (plg. LKTCH, p. 79–80; Valentukevičienė, 2021, p. p. 65–66). Galima palyginti: *Sakaros dzykumon* 11 (PA) (Sachāros dykumōj); *automačinį plūksnakocį* 12 (PA) (automātinį plunksnākotį), bet *džiūnglėsa* 9 (PA) (džiūnglėse); *šnekėdavomės apė bridžų* 11 (PA) (šnekėdavomės apiē brīdžą); *skaičiavo* 28 (PA) (skaičiāvo)³⁴.

³⁴ Kad tarminės tikrovės atžvilgiu dzūkavimas PA vertime gali būti persistengtas, atkreipia dėmesį skaitytojai, plg. komentarą: *Nu manau čia perteklinis dzūkavimas, kam to reikia* (L. B., 2024 12 19). Vis dėlto, savireguliatyvios paprastųjų kalbos bendruomenės narių reakcijos į raiškos sprendimus gali rodyti ir tam tikrą lūkestį reguliatyvumui, priklausomai nuo to, kaip skaitytojai supranta tarmiškojo vertimo funkciją, santykį su tarmine tikrove. Plg. skaitytojo

Kalbant apie priebalsio *l* kietinimą prieš *e, ę, ei, é, *ę* PA vertime, iš esmės aktuali diskusija dėl ypatybės raiškos RAU vertime. Šiuo atveju speciali grafema neįsivedama, bet raiška vis tiek atrodo savita (plg. pasitelkiamas jau minėtas grafemas *é, ɛ* ir *ɛl*): *inmĩtau šitų mĩslɛl* 21 (PA) (imĩnčiau šitą mĩslę); *išaugina geras žoląs* 22 (PA) (išaugĩna geràs žolės); *ląisis saulė* 26 (PA) (lėĩsis sáulė); *ašarų šalalė tokia jau slėpinynga* 30 (PA) (ášarų šalėlė tokià jaũ slėpinĩnga). Fiksuoti pavieniai atvejai, kai priebalsis nekietinamas: *keleivų* 11 (keleĩvių); *per teleskopų* 18 (PA) (peř teleskòpą); *be gailesco* 28 (PA) (bè gaĩlesčio).

2.1.5. Prozodiniai elementai tarmiškuosiuose vertimuose

Jau minėta, kad (pa)tarmės atstovai tarmiškai perskaityti gali ir taip nežymėtą tekstą. Todėl svarstytina, kad, bent šios auditorijos atžvilgiu, sprendimai tarmiškuosiuose vertimuose žymėti kai kuriuos supersegmentinius elementus³⁵, t. y. papildomai detalizuoti tarties aspektą, įgauna tam tikro indeksiškumo atspindint regioninį tapatumą. Kartu, tai naujas sluoksnis rašytinio tarmiškumo struktūroje.

Prozodiniu aspektu tarmiškieji vertimai specifikuoti nevienodai. ŠŽ vertime tokie žemaičių savitumai kaip kirčio atitraukimas, laužtinė priegaidė ir kt. grafiškai nepažymimi. PA vertime prozodinis aspektas taip pat nedetalizuotas, bet rašytinio tarmiškumo struktūroje jis nebūtų ryškusis dėl artumo bendrinės kalbos kirčiavimo normoms.

Prozodiniu detalumu išsiskiria RAU vertimas. Pažymimas kai kurioms uteniškių šnektoms būdingas intensyvesnis sąlyginis kirčio atitraukimas iš trumpos galūnės į priešpaskutinį ilgąjį skiemenį (plg. LKTCH, p. 126): *žmōgus nori avēlas* 21 (RAU) (žmogūs nóri avėlės); *palinkusį prē kākĩā kalvėk daĩktā, katrās jam atrodē labai bjaũrus* 30 (paliñkusį prieš kóchio kálvek (= nors) dáikto, katrās jām atródė labāi bjaurūs)³⁶. Taip pat realizuojami kiti uteniškių kirčiavimo savitumai, kaip

mintį, kad vertime (re)prezentuotina dzūko etalono – vyriausiosios kartos atstovo – raiška: *Kaži ar dzūkas nesakyty „princus“ vietoj princas. Kaip pas mus labai jau vyresni žmonės sako Vincus, ne Vincas, ar Juozus, ne Juozas.* (M. V., 2024 12 19)

³⁵ Skiriami prozodiniai (kirtis, priegaidė, intonacija) ir neprozodiniai (priebalsių kietumas / minkštumas ir kt.) supersegmentiniai elementai (žr. Girdenis, 2003, p. 240–241). Šiame poskyryje aptariami kirčio ir priegaidės aspektai.

³⁶ Kirtis nežymimas atvejais, kai prieš trumpą kirčiuotą galūnę yra pusilgis skienuo, nors šnekamojoje kalboje šioje pozicijoje gali būti atitraukiamas, plg. *ėda ir baābābus* 23 (RAU) (ėda is baobaūs); *Prancūzija labai toli* 29 (RAU) (Prancūzijā labāi toli); *milijuonus mėtų* 31 (RAU) (milionūs mėtų). Specialiai neišskiriami ir vadinamojo „dviviršūnio“ kirčio atvejai, kai prieš trumpą kirčiuotą galūnę išlaikomi ilgieji skiemenys (plg. LKTCH, p. 126–127): *žēmės gelmės*

kirčio nukėlimas tariamosios nuosakos 3 asmens formose (žr. ten pat, p. 128): *jeigu ānas atsvestū vīšų pulkų dramblių* 23 (RAU) (jėigu anàs atsivèstų vīšą pulką dramblių). Fiksuota ir daugiau atvejų, kai kirtis nukeliamas į galūnę, pvz., *jeigu neatsuksū šītā varžtā, išmušū jī kūjeliu* 30 (RAU) (jėigu neatsūksiu šito varžto išmūšiu jī kūjeliu). Tarminis (tarmiškasis) oralumas taip pat gali būti pažymimas kirčio ar priegaidės kaita: *čia daĩktas?* 17 (RAU) (kóks čià dáĩktas?); *šitō jau labai saĩga* 16 (RAU) (šitā jau labaĩ seĩga); *ānys patikēs ir daugiau neĩkырās tau su sāvā klausĩmaĩs* 22 (RAU) (aniē patikēs iĩ daugiau neĩkырēs táu su sàvo kláusimais) (daugiau pavyzdžių teikiama 4 priede).

Minėtini atvejai, kai žodyje kirčio vieta, kirtis ir priegaidė nesiskiria nuo bendrinės kalbos kirčiavimo (kartais pakitęs kirčiuoto skiemens centras): *mačiau grāžų rausvū plytų nāmų* 21 (RAU) (mačiaū grāžų rausvū plýtų nāmą); *raikia laikytis drausmēs* 24 (RAU) (reĩkia laikýtis drausmēs); *pāmākų būvā vorta išvargt'* 26 (RAU) (pāmoką būvo vërta išvargt); *pradžiōj atrodei labai nustēbĩs* 28 (RAU) (pradžiōj atródei labaĩ nustēbēs).

Apibendrinant galima palyginti, kad bendrine kalba parašytuose tekstuose kirčiai paprastai žymimi homoformoms skirti – taip informacija sklandžiau ir tiksliau perskaitoma. RAU vertime prozodiniais žymikliais siekiama informatyviai nužymėti tarminio kodo skambesį. Šis sprendimas įdomus, nes tai dėl struktūrinių-funkcinių dalykų „mūsų rašto sistema neugdo intuityvaus jų [prozodinių reiškinių] suvokimo“ (Girdenis, 2003, p. 290; dar žr. ten nurodytą literatūrą)³⁷. Be papildomų tyrimų aptartos raiškos perceptyvumą įvertinti sudėtinga, tačiau RAU vertime koduojamų tarminių (tarmiškųjų) ypatybių visumos atžvilgiu detalizuotas prozodinis aspektas galėtų prisidėti (re)prezentuojant regioninį tapatumą.

2.2. Morfologinės ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose

Visuose tarmiškuosiuose vertimuose patarmių morfologija yra daugiau mažiau nuosekliai detalizuojama. Tolesniuose poskyriuose teikiamos pagal LKTCH sudarytos morfologinių ypatybių

23 (RAU) (žēmēs gelmēsē); *darbas labai nābodus* 24 (RAU) (dárbas labaĩ nuobodūs); *augĩna spyglius* 31 (RAU) (augĩna spygliūs).

³⁷ Kirčiavimas (kaip ir galūnių trumpinimas, leksika) yra paprastųjų kalbos bendruomenės narių atpažįstama tarminio kodo ypatybė (plg. Aliūkaitė, 2019, p. 74). Techniškai jie gali realizuoti tokio tipo žymetumą, plg. skaitytojo komentarą: *Iš pa Utenās tie linkėjimai vistik :)* (A. T., 2024 12 13). Vis dėlto, specifikiškesniems tarminio kirčiavimo atvejams pažymėti (atpažinti) reikia bendrinės kalbos kirčiavimo žinių.

lentelės kiekvienam iš vertimų. Ypač svarbu kiek detaliau aptarti ir iliustruoti tuos reiškinius, kuriuos palyginus su naujausiais tarmių tyrimų rezultatais išryškėja vertimų kryptis tarminės tikrovės atžvilgiu (daugiau tiriamosios medžiagos pavyzdžių teikiama 5, 6 ir 7 prieduose). Aprašu siekiama atskleisti detalizacijos morfologiniu lygmeniu principą kiekviename iš vertimų.

2.2.1. Morfologinės ypatybės ŠŽ vertime

Pradėtina nuo ŠŽ vertimo, kuriame, kaip matyti iš 5 lentelės, realizuotos visos LKTCH pažymimos šiaurės žemaičių kretingiškių morfologinės ypatybės (žr. p. 259–260).

5 lentelė. Morfologinės ypatybės ŠŽ vertime

Ypatybė	Pavyzdys iš LKTCH	ŠŽ vertimas
Dkt. vns. N. su <i>-uo</i> , <i>-ie</i>	<i>vyruo</i> (vyrui); <i>vagie</i> (vagiui)	+
Dkt. vns. Įn. su <i>-e</i> / <i>-ia</i>	<i>širde</i> (širdimi)	+
Dkt. vns. Vt. su <i>-ė</i> , <i>-uo</i>	<i>vėjė</i> (vėjyje); <i>danguo</i> (danguje)	+
Dkt. dgs. Vt. su <i>-ūs(e)</i> , <i>-ės(e)</i>	<i>tiltūs(e)</i> (tiltuose); <i>akės(e)</i> (akyse)	+
Vardaž. ir vksm. dviskaita	<i>du geruoju vyru</i> (du gerieji vyrai); <i>judi nešatava</i> (judvi nešate)	+
Įv. <i>anas</i> , <i>ana</i>	<i>ano</i> (jo); <i>anam</i> (jam)	+
Vksm. I, II asmenuotės	<i>tylam</i> (tylime)	+
Atematinės vksm. formos	<i>gerste</i> (gersite)	+
Vksm. būt. d. I. formos	<i>aš liuobu rašyti</i> (aš rašydavau)	+

Galima atkreipti dėmesį į kelias ypatybes, kurios, atrodo, informatyvesnės lokalizacijos (vertimo tarminio pagrindo) atžvilgiu. Minėtina dviskaita, kurią „[ž]emaičiai palyginti labai gerai yra išlaikę [...], ypač šiaurėje ir vakaruose“ (Pabrėža, 2023, p. 98). Tiesa, rytinėje šiaurės žemaičių dalyje, pvz., Akmenės apylinkėse, ši ypatybė blanksta (žr. Murinienė, 2018, p. 35). Vertime aptikta dviskaitinių daiktavardžių: *anėi liuob dērbtē tiktā do karto par metus 60* (ŠŽ) (anie dirbdavo tikrai du kartus per metus); įvardžių ir veiksmažodžių: *je monē prisėjaukinsi, vedo pasēdarīsiav vēins kētam rēkalingē 69* (ŠŽ) (jei mane prisijaukinsi, mudu pasidarysime vienas kitam reikalingi).

Prie šio aspekto iš dalies tinka pridurti ir daiktavardžių pakitusiomis linksniuotėmis atvejus, kai tam tikrų linksnių baigmenys formaliai nesutampa su nurodytais LKTCH (žr. p. 259–260). Pvz., šiaurės žemaičiams kretingiškiams (kaip ir daugeliui žemaičių) būdinga I linksniuotės daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnė *-uo* vertime atliepiama kaip *-ou*, nes taip taria šiaurės žemaičiai

(žr. Pabrėža, 2023, p. 89): *gīvājam vaikiokou* 14 (ŠŽ) (gyvajam vaikiukui); *paaiškēnau mažājam princou* 23 (ŠŽ) (paaiškinau mažajam princui); *darbieli gal atēdīetē ēr vielesniam laikou* 25 (ŠŽ) (darbelį galima atidėti ir vėlesniam laikui).

Apskritai, dauguma vertime fiksuotų morfologinių ypatybių daugiau mažiau būdingos ir kitiems žemaičiams. Pvz., dėl asmeninių įvardžių *jis, ji* gausos kūrinyje, dėmesį atkreipia jų tarminiai variantai *anas, ana*, kurių, kaip būdinga daugumai žemaičių, išlaikoma visa paradigma (plg. Pabrėža, 2023, p. 191; dar žr. p. 93): *Apskrėdau anās baveik vėsa pasauli* 12 (ŠŽ) (Apskridau jais beveik visą pasaulį); „*Vėina karta bova mažāsis princos, katros gīvena mažuo planetuo, na kou dēdesnie ož anou pati, ēr anam reikiejē driauga...*“ 22 (ŠŽ) („Vieną kartą buvo mažasis princas, kuris gyveno mažoje planetoje, ne ką didesnėje už jį patį, ir jam reikėjo draugo...“).

Prie šio aspekto galima paminėti visą gausų rinkinį pažymėtinais nuosekliai realizuotų morfologinių ypatybių: veiksmažodžius pakitusiomis asmenuotėmis, atematines veiksmažodžių formas, taip pat telšiškių patarmės apraše LKTCH minimas veiksmažodžių daugiskaitos 1 asmens sangražines formas, bevardės giminės būdvardžių keitimąrieveiksmiais, LKTCH nežymimus kitus kamienų mišimo, būdinių ir kt. atvejus (pavyzdžius žr. 5 priede).

Iš principo, ŠŽ vertimo braižui morfologiniu aspektu apibendrinti pakaktų pažvelgti į veiksmažodžių būtojo dažninio laiko formas, nes tai viena iš lengvai atpažįstamų žemaičių morfologinių ypatybių, tad objektyvieji duomenys leistų nesunkiai įvertinti jos raišką vertime.

Galima pastebėti, kad analitinės formos su pagalbiniu veiksmažodžiu *liuobėti* ir bendratimi vertime vartojamos itin nuosekliai: *aš liuobo sogebietē ēš pērma žvēlgteriejēma atskērtē Kēnējē nu Arēzuonas* 12 (ŠŽ) (aš įstengdavau iš pirmo žvilgsnio atskirti Kiniją nuo Arizonos); *galiejē veizietē i sotemas vėsumet, kumet tik liuobi ožsēgeistē* 29 (ŠŽ) (galėjai veizėti (= žiūrėti) į sutemas visuomet, kuomet tik užsigeisdavai); *mažāsis princos nikumet naliuob ožmērštē kuo bova klausēs* 29 (ŠŽ) (mažasis princas niekuomet neužmiršdavo ko buvo klausęs). Be to, nors kartą pasakojimo frazėje pavartojus pagalbinį veiksmažodį paprastai būdinga toliau jo nekartoti ir vartoti būsimąjo laiko formas (plg. Girdenis, Pabrėža, 1998, p. 42), vertime pabrėžiamai išlaikomos analitinės konstrukcijos: *ka liuobo sotēktē soaugosi žmuogo, katros mon liuob atruodītē šėik tēik sopratingiesnis ož*

kėtus, liuobo anou ešbondītē piešēnio nūmars 1 12 (ŠŽ) (kai sutikdavau suaugusį žmogų, kuris man atrodydavo šiek tiek supratingesnis už kitus, išbandydavau jį piešiniu numeris 1).

Reikia pasakyti, kad dėl analitinių būtojo dažninio laiko formų ryškumo jos, viena vertus, itin parankios žemaitiškumui rašytinio tarmiškumo diskurse suakivaizdinti. Kita vertus, tikėtina, dėl tos pačios priežasties ši ypatybė blanksta realioje vartosenoje (plg. skiriamųjų tarminių ypatybių specifiką, žr. Aliūkaitė, Mikulėnienė, 2014, p. 46). Pvz., šiuolaikiniuose tarmių tekstuose, fiksuojančiuose skuodiškių kalbą, pastebėta, kad „[g]ana agresyviai į tarmę skverbiasi knyginis sintetinis būtasis dažninis laikas – jis išsprūsdavo net iš gana nejaunų žmonių [pateikėjų] lūpų“ (Girdenis, 2012, p. 18; dar žr. Murinienė, 2018, p. 31). Naujausiuose tyrimuose papildoma, kad žemaitiškojo būtojo dažninio laiko formų „vartojimo dažnumas koreliuoja su respondentų amžiumi, išsilavinimu, gyvenamąja vieta“ (Lubienė, Pakalniškienė, 2015, p. 261).

Apibendrinant, kol kas galima pažymėti, kad ŠŽ vertime itin detalizuotu patarmės morfologiniu aspektu pretenduojama į gramatiškumą, pavyzdinės, grynios žemaitiškos raiškos (re)prezentaciją. Tai tikėtina, turint mintyje žemaičių rašto ir kt. istoriją. Atitinkamai, raiškos etalonui atstovauja tie, kurie išlaikę daugiausia savitų žemaitiškų ypatybių. Vertime tokiais pozicionuojami vakariniai šiaurės žemaičiai.

2.2.2. Morfologinės ypatybės RAU vertime

Rytų aukštaičių uteniškių morfologinės ypatybės vertime pagal LKTCH realizuotos gausiai, bet ne absoliučiai (žr. 6 lent.; dar žr. LKTCH, p. 127–129).

6 lentelė. Morfologinės ypatybės RAU vertime

Ypatybė	Pavyzdys iš LKTCH	RAU vertimas
Vt. linksnių formos	<i>pievoj</i> (pievoje); <i>pievon</i> (į pievą)	+
Vyr. g. vardaž. su -ys	<i>brolys</i> (brolis)	+
I linksniuotės bdv. dgs. V. su -ūs	<i>lengvūs</i> (lengvi)	-
Įvardžiuotinės formos	<i>baltasai</i> / <i>baltasei</i> (baltasis)	+
Įv. <i>anas</i> , <i>ana</i>	<i>anas</i> (jis), bet <i>jam</i>	+
Tiesioginės nuosakos formos	<i>kišė</i> (kišo)	0 ³⁸
Tariamiosios nuosakos formos	<i>sukčia</i> (sukčiau)	+

³⁸ Ženklas 0 žymi, kad vartosenos atvejų vertime nėra arba nepastebėta.

Dlv. su <i>-qs, -js</i>	<i>anas giedqs, ir baigta</i> (jis giedąs, ir baigta)	-
Siekiniai	<i>eisma uogautų</i> (eisime uogauti)	0
Būdiniai	<i>šaukte ažušauks</i> (šaukte užšauks)	-
Prl., jng., dll.	<i>ažu / až (už); i / ant (ant); kaip (kai; kadangi); dvijai (dvi)</i>	+

Apskritai, RAU vertime rytų aukštaitiškumas morfologiniu aspektu gana detalus – jau pavadinime „Māžasiai prīncas“ vartojama savita įvardžiuotinė būdvardžio forma. Esama požymių, kad morfologinio lygmens detalizacija, lyginant su ŠŽ vertimu, artesnė tarminėi tikrovei.

Pirmiausia pasakytina, kad RAU vertime nerealizuotos morfologinės ypatybės (I linksniuotės būdvardžių daugiskaitos vardininkas su galūne *-ūs*, atpasakojant galimi vartoti dalyviai, besibaigiantys *-qs, -js*, būdiniai) laikomos nykstančiomis ir dabartinėje rytų aukštaičių uteniškių patarmėje (žr. Rinkauskienė, 2018, p. 219).

Reikia pridurti, kad realizuotų morfologinių ypatybių raiška taip pat neretai gana autentiška. Pvz., tyrėjų apibendrinimu, dabartinėje rytų aukštaičių uteniškių patarmėje įvairuoja ilgosios ir trumposios prielinksnių formos (plg. Rinkauskienė, 2018, p. 217–218); taip ir vertime, plg. *až(u)* (*už*): *nāvākēsniš až kitus* 12 (RAU) (nuovokesnis *už* kitus); *ažmigau in smēliā ažu tūkstunčiās mylių nā žmānių gyvēmāmās vietās* 13 (RAU) (*užmigau ant smėlio už tūkstančio mylių nuo žmonių gyvenamos vietos*). Pastebėta, kad prielinksnis *in (i)* neretai įgauna prielinksnio *ant* reikšmę, o jie abu vertime gali būti vartojami pramaišiu: *mačiau grāžų rausvų plytų nāmų su snapūčiais in palūngių ir karvėliais un dunksčiā* 21 (RAU) (*mačiau gražų rausvų plytų namą su snapučiais ant palangių ir karveliais ant danksčio (= stogo)*). Tas pats pasakytina apie dalelytes – jos, kaip būdinga uteniškiams, variantiškai pridedamos prie trumpų žodžių (žr. Rinkauskienė, 2018, p. 213, 218), plg. *aš dā rozų perpaišiau* 16 (RAU) (*aš dar rozą (= kartą) perpaišiau*); *āšiai nupaišysiu tāvā gēlai šarvus... Āšiainās...* 32 (RAU) (*aš nupaišysiu tavo gėlei šarvus... Aš...*); *nārs ir kaip durnai man atrodē čia* 14 (RAU) (*nors ir kaip durnai (= kvilai) man atrodė čia*); *kų tu čiānainās darai?* 14 (RAU) (*ką tu čia darai?*).

Pastanga variantiškumui pabrėžti ypač iliustratyvi iš vietininkų formų vartosenos. Atkreiptinas dėmesys, kad pačios ypatybės esmė, ryškumo pagrindas, kaip minėta ir trijų ilgumų balsių sistemos atveju, yra variantiškumas, t. y. raiškos įvairumas. Įvairių vietininkų formų variacijų aptinkama vilniškių, uteniškių ir kt. rytų, taip pat pietų aukštaičių kalboje (žr. Kardelytė-

Grinevičienė, 2018, p. 272–273, 284–287). Kaip pavyzdys vertime galėtų būti inesyvo ir iliatyvo daugiskaitos formų raiška. Aptikta tiek trumpųjų, tiek ilgųjų daugiskaitos inesyvo formų, plg. *visuos šešiuos žemynuos raikėją išlaikyt'* 60 (RAU) (*visuose šešiuose žemynuose* reikėjo išlaikyti) ir *ānās miega žēmēs gelmēs* 23 (RAU) (anos miega žemės gelmėse). Analogiška daugiskaitos iliatyvo raiška, plg. *gēra žiūrētei saulēlydžiuos* 29 (gera žiūrėti į saulėlydžius 29) ir *Mēnūliā švēsoj žiūrējau išbalusiān kāktān, ažmerktosnā akysnā, nā vējā virpčīājančīāsna plaukų srāgēlāsna ir mīslījau* 79 (RAU) (Mėnulio šviesoje žiūrėjau į išbalusią kaktą, užmerktas akis, nuo vėjo virpčiojančias plaukų sruogėles ir mislijau (= galvojau).

Kartais vertime morfologinė raiška, galima sakyti, sutikrovinama. Konkrečiau, įdomiai realizuojamos I linksniuotės vyriškosios giminės daiktavardžių ir II linksniuotės vyriškosios giminės būdvardžių formos su galūne –ys. Šią ypatybę tyrėjai pažymi kaip gerai išlaikomą dabartinėje rytų aukštaičių uteniškių patarmėje, bet čia pat atkreipia dėmesį: „[T]ai labai įdomus reiškinys, nes dabartinėje uteniškių patarmėje labai linkstama trumpinti nekirčiuotus ilguosius balsius tiek prieširtiniame, tiek pokirtiniame skiemenyje“ (Rinkauskienė, 2018, p. 213–214). Vertime galūnės balsis *y* pažymimas sutrumpėjęs iki pusilgio *ī*: *piešinį nūmerīs* 1 11 (RAU) (piešinį numeris 1); *tas suaugēlīs* 13 (RAU) (tas suaugėlis); *māžasīai prīncas par dīdēlīs* 22 (RAU) (mažasis princas per didelį 22); *mānā bičiulīs* 22 (RAU) (mano bičiulis); – *Tu ne vietinīs* 69 (RAU) (– Tu ne vietinis).

Žinoma, esama ir požymių, kad vieną kitą morfologinę ypatybę vertime stengiamasi išlaikyti kaip priemonę tarmiškumui žymėti. Minėtini nuosekliai vartojami vardininko linksnio įvardžiai *anas, ana*, kurie, kaip pažymi tyrėjai, su formomis *jīs, jī* dabartinėje patarmėje pramaišiui vartojami jau ir vyriausiosios kartos atstovų (plg. Rinkauskienė, 2018, p. 213; dar žr. 216).

Apibendrinant galima pasakyti, kad variantiška morfologinių ypatybių raiška RAU vertime kuria tarminei tikrovei artimą išpūdį.

2.2.3. Morfologinės ypatybės PA vertime

Galiausiai, pažymėtini keli aspektai dėl PA vertime pagal LKTCH itin nuosekliai atskleidžiamų patarmės morfologinių ypatybių raiškos (žr. 7 lent.; dar žr. LKTCH, p. 82–83).

7 lentelė. Morfologinės ypatybės PA vertime

Ypatybė	Pavyzdys iš LKTCH	PA vertimas
III ir V linksniuotųjų dkt. su <i>-uoj, -es</i>	<i>akmuoj</i> (akmuo); <i>akmenes</i> (akmens)	+
I, III, IV, V linksniuotųjų dkt. vns. N. su <i>-u</i>	<i>broliu</i> (broliui)	+
Vt. linksnių formos	<i>laukuosa</i> (laukuose); <i>miestan</i> (į miestą)	+
Dviskaita	<i>du arkliu</i> (du arkliai)	+
Įvardžiuotinės formos	<i>toj</i> (toji); <i>šitieį</i> (šitieji)	+
Vksm. būt. k. l. formos	<i>reikalau</i> (reikalavo)	+
Atematinės vksm. formos	<i>miegti</i> (miega)	-
Tariamiosios nuosakos formos	<i>ėitau</i> (eičiau)	+

Morfologinių ypatybių neutralizacijos atvejų vertime nėra gausu – panašu, kad stengiamasi išnaudoti galimus žymėtumus, kiek jie padeda atskirti tarminį kodą nuo bendrinės kalbos. Pvz., įvardžiuotinių formų nebūdingumas, kaip LKTCH pažymima pietų aukštaičių ypatybė, rašte ne itin informatyvus, bet patarmėje pasitaikantys įvardžiuotiniai įvardžiai (žr. p. 83) vertime vartojami: *įieį negali* 9 (PA) (*įie* negali); *neturėdamas su kuoj pasrokuoc* 11 (PA) (neturėdamas su *kuo* pasirokuot (= pasišnekėt); *toki jau cieį suaugi* 18 (PA) (tokie jau *tie* suaugę).

Savitai atrodo ir kai kurių daiktavardžių formos, pvz., I linksniuotės daiktavardžių vienaskaitos naudininko atvejai, kai užuot baigmenis *-ui* vartojamas trumpesnis *-u*: *paaiškinau mažulių princų, kad baobabai – ne krūmai* 21 (PA) (paaiškinau mažuliui princui, kad baobabai – ne krūmai); *vėlesniam česu nukel'c* 23 (PA) (vėlesniam česui (= laikui) nukelti). Taip pat minėtinas aptiktas V linksniuotės daiktavardžio vardininko atvejis su pietinei patarmės daliai būdingu baigmeniu *-uoj* (žr. LKTCH, p. 82): *vanduoj gerc beigės* 27 (PA) (vandu gerti (= geriamasis vanduo) baigėsi). Svarbu pastebėti, kad šios ypatybės raiška vertime nėra persistengta: archajiškų formų, kaip III linksniuotės daiktavardžių vienaskaitos kilmininko ir daugiskaitos vardininko su baigmeniu *-es*, būdingų vyresniajai kartai (žr. ten pat), vertime nevartojama: *iš širdzies* 11 (PA) (iš širdies); *gyvascies ir smercies klausimas* 11 (PA) (gyvasties ir smerties (= mirties) klausimas); *tų akies myrksnį* 27 (PA) (tų akies mirksnį); *kur veda akys* 16 (PA).

Raiškos variantiškumo atvejų pastebėta ir kai kurių veiksmažodžių formų vartosenoje. Pvz., pramaišiui pasitaiko trumpesnės ir ilgesnės būtojo kartinio laiko 3 asmens formos, plg. *atlaidzai*

nusišyps^oji 14 (atlaidžiai nusišyps^ojo); *jis rikter^ė* 21 (PA) (jis rikter^ėo); *pasakiau, kas užaj an liežuvio* 28 (PA) (pasakiau, kas už^ėo ant liežuvio), bet *pakartojo* 12 (PA); *rikter^ėjo* 12 (PA); *klausin^ėjo* 15 (PA); *negird^ėjo* 15 (PA).

Taip pat aptikta savitų tariamosios nuosakos 1 ir 2 asmens formų: *dzienu gal^ėtai jį pririš^č* 16 (PA) (dieną gal^ėtum jį pririšti); *būtau mieliau prad^ėjis šitų pasakojimų kaip stebūklinį pasakų* 20 (PA) (bū^čiau mieliau prad^ėjęs šitą pasakojimą kaip stebuklinę pasaką); *mėginu papasakoc ap^ė jį cik dėl to, kad jo nepamirš^čtau* 20 (PA) (mėginu papasakot apie jį tik dėl to, kad jo nepamirš^čiau).

Kaip ir RAU, taip ir PA vertimo atveju atkreiptinas dėmesys į inesyvo ir iliatyvo formų variantiškumo aspektą. Tyrimuose svarstoma, kad dabartinėse rytų ir pietų aukštaičių patarmėse šiedu vietininkai konkuruoja – aktyviau pietų aukštaičių, pasyviau rytų aukštaičių plote (plg. Kardelytė-Grinevičienė, 2018, p. 289). Konkrečiai pietų aukštaičių vartojamos inesyvo ir iliatyvo formos gali perimti viena kitos funkcijas (plg. LKTCH, p. 82). Šie raiškos atvejai bendrinės kalbos atžvilgiu ypač išsiskiria, rašte atrodo kitoniškai, plg. *vienan tarptaucinian astronomų suvažiavimį* 18 (PA) (viename tarptautiniame astronomų suvažiavime); *Kap Amerk^ėn vidurdzientis, Francijoj – tų žino kožnas – laidzas saul^ė* 26 (PA) (Kai Amerikoje vidurdienis, Prancūzijoje – tą žino kožnas (= kiekvienas) – leidžiasi saulė). Kita vertus, pažymėtina, kad kryptis paprastai reiškia ne iliatyvu, o prielinksnine konstrukcija (*in* (*i*) ir daiktavardžio galininku), bet tokia raiška irgi žymėta, plg. *Mėnulio švieson žūrėjau in blyškių kaktų, in užmerktas akis, in vėjan vyrpcojancas plaukų struogelas ir galvojau* 77 (PA) (Mėnulio šviesoje žiūrėjau į blyškią kaktą, užmerktas akis, į vėjyje virpčiojančias plaukų sruogeles ir galvojau).

Šiame kontekste tinka pastebėti dėl nerealizuotų atematinių veiksmažodžių formų: tarmiškumo žymėtumo požiūriu jos nėra neutralizuojamos, nes teoriškai galimais atvejais kompensuojamos leksiškai: *pusbį metų druni jį virškydami* 9 (PA) (pusę metų druni (= miega) ją virškindami); – *Tau pasrodzis, kad man sopa...* 87 (PA) (– Tau pasirodys, kad man skauda).

Apibendrinant galima pasakyti, kad PA vertime siekiama tarminei tikrovei artimo išpūdžio. Yra požymių, kad tam tikrose pozicijose, kai tarmiškumo / morfologinės skirties nuo bendrinės kalbos neišsina referuoti tikroviškai šiuo kalbos lygmeniu, pasitelkiami kiti žymėtumai.

2.2.4. Gramatiškumo raiška rašytinio tarmiškumo struktūroje

Iš gana fragmentiškos (pa)tarmių morfologinių ypatybių kodavimo tarmiškuosiuose vertimuose peržvalgos galima tik pastebėti, kad svarstant gramatinio pobūdžio raiškos sprendimus ypač išryškėja tikslingumas analizuojamo diskurso kontekste kalbėti ne tiek apie pozicionuojamą tam tikros (ne tik morfologinės) ypatybės (ne)būdingumą tarminiam kodui, o apie jos (ne)išlaikymą.

Bendriausia morfologinių ypatybių funkcija tarmiškuosiuose vertimuose – parodyti tarminio kodo gramatiškumą. Rašte tai išryškėja per santykį su bendrine kalba, bet jis kiekvienu iš analizuojamų atvejų nebūtinai tapatus – sietinas su vartoseną arba savitomis taisyklėmis³⁹.

Viena vertus, galima kalbėti apie daugiau mažiau morfologiškai savitą tarminį (tarmiškąjį) oralumą, kai išlaikomas tam tikras ryšys su tarmine tikrove, tiksliau, stabilizuotu jos sistemos vaizdu. Ryškiausias to požymis yra variantiškumas, kuris, svarstyta, gali atverti galimybių ir savitam literatūriškumui. Konkrečiau, neatmestina, kad įvairuojanti raiška paprastajam kalbos bendruomenės nariui (ypač nekalbančiam tarmiškai ar kitatarmiui, bet galinčiam perskaityti tarmiškąjį vertimą) pasirodytų tikslingai neįprasta, pvz., pabrėžiamajai funkcijai realizuoti, kalbos ornamentikumui atskleisti (plg. painiojamas prielinksnių, vietininko linksnių formų reikšmės, dalelyčių vartoseną ir pan.).

Kita vertus, svarstytinas tarminio (tarmiškojo) oralumo paribys, kai tolstama nuo tarminės tikrovės, kuo gausiau ir homogeniškiau realizuojama išlaikyt(in)ų ypatybių įvairovė, arba gryna (pa)tarmė. Šiuo atveju, galima kalbėti apie savitą ypatybių užkonservavimą (plg. teorinės dalies p. 21 minėtą atminties laiko konceptą).

2.3. Žodžių darybos ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose

Kalbant apie patarmių žodžių darybos ypatybes pasakytina, kad kai kurios iš jų, teikiamos LKTCH, analizuojamiems tekstams neaktualios (plg. pavardžių priesagas ir kt.). Tiesa, darybinis aspektas tarmiškuosiuose vertimuose yra aktualizuotas, bet jo žymėtumo vertė rašytinio tarmiškumo

³⁹ Toks modelis nėra naujas: prioritetas vartosenai ar taisyklėms skiriamas kaip viena iš kategorijų (greta tarminio pamato, vartojimo teritorijos ir rašomosios bendrinės kalbos santykio su šnekamąja), apibūdinančių bendrinės kalbos idėją (plg. Subačius, 1998, p. 27). Vartoseną, kaip atspirties tašką bendrinei (standartinei) kalbai, numatoma ir viename iš galimų jos diegimo modelių (žr. Milroy, Milroy, 1999, p. 21–23).

struktūroje kiekvienu iš atvejų nėra tapati. Tai susiję su (re)prezentuojamo tarminio varianto ryškiųjų ypatybių rašte rinkiniu.

Pirmiausia, apibendrintinos tarmiškuosiuose vertimuose išryškėjusios priesagų grupės (žr. 8 lent.).

8 lentelė. Priesagų grupės tarmiškuosiuose vertimuose

	Priesagų grupės				
	Deminutyvai			Kiti tarminiai priesagų variantai	Kitos priesagos
	BK vertimo deminutyvas keičiamas kitu deminutyvu	Pridedama deminutyvo priesaga	Išmetama deminutyvo priesaga		
ŠŽ vertimas	+	(-) ⁴⁰	(+)	-	+
RAU vertimas	+	(-)	-	+	+
PA vertimas	+	+	-	+	+

Deminutyvų aspektas tarmiškuosiuose vertimuose išsiskiria, bet jį tikslinga aptarti vėliau. Pirmiausia, pažymėtina dėl kitų tarminių priesagų variantų – jų aptikta aukštaitiškuosiuose vertimuose. 9 lentelėje teikiama pavyzdžių su dažniausiai pasitaikiusiomis priesagomis *-inykas*, *-ė* / *-ininkas*, *-ė* ir *-yti* / *-inti*.

9 lentelė. Kiti tarminiai priesagų variantai tarmiškuosiuose vertimuose

Priesagų variantai	ŠŽ vertimas	RAU vertimas	PA vertimas	BK vertimas
<i>-inykas</i> , <i>-ė</i> / <i>-ininkas</i> , <i>-ė</i>	<i>atsėsakiau poikiuos</i> <i>dailėninka karjeras</i> 12	<i>atsisakiau puikiās</i> <i>dailinykā karjērās</i> 11	<i>atsisakiau labai</i> <i>geros dailinyko</i> <i>karjeros</i> 10	<i>atsisakiau puikios</i> <i>dailininko</i> <i>karjeros</i> 10
	<i>joukings kāp</i> <i>karalios</i> ,	<i>jākīngas kaip</i> <i>karālius</i> ,	<i>juokyngas kap</i> <i>karalius</i> ,	<i>juokingas kaip</i> <i>karalius</i> ,

⁴⁰ Ženklas (+) reiškia, kad ypatybė, palyginus su kitais tarmiškaisiais vertimais, labiau būdinga nei nebūdinga, ženklas (-) – priešingai.

	<i>garbietruoška,</i> <i>verslėninks ar</i> <i>pėjuoks</i> 51	<i>garbėtrāška,</i> <i>verslinykas ir pijokas</i> 51	<i>garbėtroška,</i> <i>verslinykas beigi</i> <i>pijokas</i> 49	<i>garbėtroška,</i> <i>verslininkas ir</i> <i>girtuoklis</i> 56
	<i>muokslėninkams –</i> <i>pens</i> <i>apmėslėjėmams</i> 88	<i>mokslinykam –</i> <i>pavilgas mįslīm</i> 88	<i>mokslinykam –</i> <i>daiktas, apė katrį</i> <i>gali pamislyc</i> 87	<i>mokslininkams –</i> <i>penas</i> <i>apmąstymams</i> 95
-yti / -inti	<i>nusprėndiau</i> <i>pamiegintė</i> 13	<i>nūsprindžiau</i> <i>pamėgint'</i> 13	<i>sumislinau</i> <i>pamėgyc</i> 11	<i>nusprendžiau</i> <i>pamėginti</i> 11
	<i>vākams nusėbuost</i> <i>vėsa laika anėms</i> <i>aiškintė ėr aiškintė</i> 12	<i>vaikam nusbosta</i> <i>vīsų čėsų jiem</i> <i>aiškint' ir aiškint'</i>	<i>vaikam nusbosta</i> <i>visųčės jiem aiškyc</i> <i>ir aiškyc</i> 10	<i>vaikams pabosta</i> <i>visą laiką jiems</i> <i>aiškinti ir aiškinti</i> 10
	<i>apsėšvarink</i> 24	<i>apsšvārink</i> 24	<i>apsišvaryk</i> 22	<i>apsišvarink</i> 24
	<i>stėngas ožsėaugintė</i> 31	<i>stārojas išsėaugintei</i> 31	<i>storojas užsėaugyc</i> 29	<i>stengiasi</i> <i>išsėauginti</i> 31

Kaip pažymima LKG, asmenų pavadinimų pagal profesiją priesaga *-inykas*, *-ė* yra „daugumai aukštaičių visiškai atstojanti priesagą *-ininkas*, *-ė*“ (LKG I, p. 409). Žemaičiams, priešingai, nebūdinga vartoti šios tarminės priesagos vedinių (žr. LKA III, p. 128–129), tad vertime ši pozicija nėra žymėta. Toks palyginimas gali atrodyti netikslingas, nes rašytinės išraiškos tarmiškuosiuose vertimuose priklauso nuo patarmių imanentinių ypatybių. Kita vertus, rašytinio tarmiškumo požiūriu tai yra vienas iliustratyvių atvejų, leidžiančių svarstyti, ką rašytinio tarmiškumo struktūroje (šiuo atveju, ŠŽ vertimo) keistų faktas, jei darybinis aspektas išties nekuria ryškaus žymėtumo⁴¹. Prie šio aspekto bus grįžtama vėliau.

⁴¹ Pridurtina, kad viešajame diskurse priesagos *-inykas*, *-ė* vediniai gali įgauti menkinamąjį stilistinį atspalvį: plg. *Labai gudru bauginti batukų mezgėjas pačiam nesuprantamais žodžiais :D ir būtina apkaltinti lietuvišku pavydu. Tikras verslinykas. Normalūs verslininkai pardavinėdami darbus savo parduotuvėje neapsimetinėja juos pagaminę* (žr. <https://www.supermama.lt/forumas/topic/698439-avansas-plagijavimas-pasto-problemos-ir-tt/page-27> (žiūrėta 2025 04 23); *Tikras verslinYkas už GERUS pinigus ne tik sielą, bet ir mandatą parduos...* (žr. <https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/politika/seimo-socialdemokratai-isitikine-kad-t-langaitis-pazeide-konstitucija-853002?komentarai> (žiūrėta 2025 04 23)).

Toliau paminėtina žymėtoji tarminė bendraties priesaga *-yti*. Ji būdinga tik PA vertimui, kas, bent iš praeities perspektyvos, autentiška (žr. LKA III, p. 151). Be to, ypatybė realizuota nuosekliai. Vėlgi galima palyginti su RAU vertime fiksuotu norminiu priesagos variantu *-inti*, kai pažymimas mišriojo dvigarsio balsio *i* pusilgumas. Nors formaliai atskleidžiamas ne darybinis, o fonetinis aspektas, rašte tai didelio skiriamumo nesudarytų, jei skaitytojas atpažintų grafemos *ī* funkciją, plg. *nūsprindžiaū pamēgīnt'* 13 (RAU) (*nusprendžiaū pamēginti* 11 (BK)); dar plg. priesagos *-ikas*, *-ė* balsio ilginimo atvejį PA vertime: *nebuvo nei mekanyko, nei keleivių* 11 (PA) (*nebuvo nei mechaniko, nei keleivių* 11 (BK)). Vadinasi, galima svarstyti, kad suvokimo požiūriu tarminės ypatybės kilmė skaitytojui nebūtinai kà nors keistų žymėtumo aspektu. Esmė, kokio pobūdžio visuminį pavidalą rašytinė išraiška atliepia: daugiau mažiau garsinį, žodinį, sakinio struktūros ir pan. Tokiu atveju, aukščiau išsakyta mintis apie darybinį aspektą ŠŽ vertime reikštų, kad ši pozicija galėtų būti iš dalies, tam tikrai atvejais kompensuojama, pvz., fonetinės (fonologinės) prigimties rašytinių išraiškų.

Trumpai paminėtos žymėtumo slinktyos formos atžvilgiu yra svarbios, nes taip ryškesnė kita perspektyva, t. y. kai darybinis aspektas yra itin distinktyvus turinio atžvilgiu. Jau atkreiptas dėmesys, kad iš priesagų grupių tarmiškuosiuose vertimuose ryškiai realizuoti deminutyvai, bet rašytinio tarmiškumo struktūros požiūriu ryškiausia ši ypatybė yra PA vertime. Galima sakyti, ji viena iš pietų aukštaitišką rašytinį tarmiškumą (į)kuriančiųjų, lengvai atpažįstamo žymėtumo – pietų aukštaičių kalbėsena, kitų patarmių atstovų įspūdžiu, išsiskiria deminutyvų gausa (plg. LKTCH, p. 83). Iš esmės, jau vien dėl šio aspekto tarmiškųjų vertimų žodžių darybos lygmuo yra svarbus aptarti, nes kitaip iš PA vertimo rašytinio tarmiškumo struktūros būtų panaikinamas bene ryškiausias žymėtumo dėmuo.

Galima palyginti aukštaitiškuosius vertimus (žr. 10 lent.) ir pastebėti, kad RAU vertime deminutyvinama kiek įvairesnėmis, bet itin dariomis priesagomis. Naujausi rytų aukštaičių uteniškių patarmės tyrimai rodo, kad iš LKTCH nurodomų būdingų priesagų vartosenoje įsitvirtinusios tik priesagos *-okas*, *-otė* (plg. Rinkauskienė, 2018, p. 221; dar žr. LKTCH, p. 129). Šių vedinių vertime saiku, bet rytų aukštaitiškumą tekste iliustratyviai suakivaizdina kitų kalbos lygmenų žymėtumai (plg. nuosekliai atskleidžiamą trijų ilgumų balsių sistemą ir kt.).

PA vertimo atveju labai dažna priesaga *-ukas, -ė*; fiksuota ir kitų pietų aukštaičiams būdingų mažybinių priesagų (dar žr. LKTCH, p. 83). Svarbu, kad deminutyvinės raiškos kartotė, palyginus su ŠŽ ir RAU vertimų ryškiosiomis ypatybėmis, pvz., fonetinio (fonologinio) lygmens, yra stipriai stilistiškai žymėta. Keltina prielaida, kad toks pasikartojantis modelis, atsiskleidžiantis jau iš vertimo pavadinimo „Mažulis princas“, galėtų įgauti ryškią estetinę vertę. Vis dėlto, svarbiausia pažymėti, kad šie raiškos sprendimai pozicionuojami kaip informatyvūs regioninio varianto skiriamumo požįūriu. Be to, paprastųjų kalbos bendruomenės narių reakcijos į tokius raiškos sprendimus leistų patvirtinti, kad šie yra pasiteisinę, nes diskusiniai – su referuojamu tarmiškumu nebūtinai tapatinamasi⁴². Tam tikra prasme savireguliatyvumu demaskuojamas reguliatyvumo aspektas.

10 lentelė. Deminutyvai aukštaitiškuosiuose vertimuose

Priesagos variantas	RAU vertimas	PA vertimas	BK vertimas
(Ne)keičiama į kitą deminutyvą			
PA: <i>-ukas, -ė</i> ;	<i>pamačiau nāstābų</i>	<i>pamatiau nepaprastų</i>	<i>pamačiau nuostabų</i>
<i>-utukas, -ė</i>	<i>paveikslīūkų</i> 11	<i>paveikslukų</i> 9	<i>paveikslėlį</i> 9
RAU: <i>-(i)ukas, -ė</i> ;	<i>mani pribūdina</i>	<i>mani pabudзино čiuđnas</i>	<i>mane pažadino keistas</i>
<i>-utis, -ė</i> ;	<i>navātnas plānūtīs</i>	<i>plonukas balsukas</i> 11	<i>plonytis balselis</i> 12
<i>-učiūtis, -ė</i> ;	<i>balsēlīs</i> 13		
<i>-elis, -ė</i> ;	<i>nupaišyk man avēbį</i>	<i>nupaišyk man avukį</i> 11, plg.	<i>nupiešk man aveę</i> 12
<i>-ėlis, -ė</i> ;	13	<i>nupaišyk man avebį</i> 12	
<i>-(i)okas, -ė</i>	<i>nematytų māžų</i>	<i>napaprastų maliukų bernukų</i>	<i>nepaprastą mažą</i>
	<i>berniokų</i> 14	12	<i>berniuką</i> 12
	<i>duosiu tai ir virvėbį</i>	<i>duosiu tau ir virvukį</i> 16	<i>duosiu tau ir virvutę</i>
	18		17

⁴² Viešajame diskurse paprastieji kalbos bendruomenės nariai vertimo deminutyvinės raiškos sprendimus gali vertinti iš vietiskumo, tarminio kodo atstovų, apskritai, regioninio tapatumo perspektyvų: [...] *Ir nežinau, ar mano kaimi nesakytų „mažukas“, ne „mažulis“ Nu, bet mes jau dzūkų provincijų provincija* (M. V., 2024 12 19); *Dzyvai..... Mano baba dzūkė* sakyt – *mažiukas, mažulis tai kažin kap ty....* (D. B. K., 2024 12 19) > *nepamirškiet, kad lig šiol dar neturim dzūkų bendrinės šnektos, tai jai Jūs krašti nėra mažulio, tai neraiškio, kad jo nėra ir kitan Dzūkijos kampan* (J. Ž., 2024 12 19) > *Mano Trakų krašti tai ne tep* (D. B. K., 2024 12 19); *Mano dzūkiškas genas* tai kažkap nestapatina su mažulis, dažniau sakom ir *girdzim* mažukas, mažulukas, mažulėlis, mažutukas... :) (I. V., 2024 12 19).

	<i>ānās tākiāš mažučiūtēs</i> 20	<i>jos tokios mažutukės</i> 18	<i>jos tokios mažuliukės</i> 19
	<i>pā valundēlās dadējai</i> 29	<i>po valandukės pridėjai</i> 27	<i>po valandėlės pridūrei</i> 29
PA: -ulis, -ė RAU: -utis, -ė	<i>mānā mažūtīs</i> 14	<i>mano mažulis</i> 12	<i>mano mažylis</i> 12
PA: -utis, -ė RAU: -elis, -ė	<i>nuspirkau dėžėlį dažų</i> 22	<i>nuspirkau puškutį kvorbę</i> 20	<i>nusipirkau dėžutę dažų</i> 22
(Ne)pridedama deminutyvo priesaga			
-ulis, -ė	<i>suspažinau su mažuoju prīncu</i> 16	<i>suspažinau su mažuliu princu</i> 14	<i>susipažinau su mažuoju princu</i> 15
-elis, -ė	<i>Āšarų šalis tokia paslaptīnga</i> 32	<i>Ašarų šalalė tokia jau slėpinynga</i> 30	<i>Ašarų šalis tokia paslaptinga</i> 32

Nesakytina, kad ŠŽ vertimui nebūdinga mažybinė raiška, bet jos žymėtumas ne toks ryškus. BK vertimo deminutyvai paprastai išlaikomi arba pakeičiami kitais darių priesagų deminutyvais: *nusėpėrkau diežėlė dažū* 22 (ŠŽ) (*nusipirkau dėžutę dažų* 22 (BK); *tuos planetas tuokės mažilelės* 20 (ŠŽ) (*jos tokios mažuliukės* 19 (BK); *tava mažilielis gīvenėms* 28 (ŠŽ) (*tavo mažutis gyvenimas* 28 (BK). Nors apskritai deminutyvinti nelinkstama, pvz., kartais priesaga numetama, plg. *pluoņs balsielis* 13 (ŠŽ) (*plonytis balselis* 11 (BK); *pakuol dā jaunē, vēinū ēr kētū daigā īr dėdlē panašē* 24 (ŠŽ) (*kol jaunučiai, vienu ir kitų daigai nepaprastai panašūs* 24 (BK), pavienių atvejų pasitaiko: *ēšbliškės kāp druobolē* 85 (ŠŽ) (*išblyškės it drobė* 92 (BK).

Tarmiškuosiuose vertimuose pastebėta ir kitų priesagų vedinių, kuriais keičiami BK vertimo žodžiai. Ši priesagų variantų grupė plačiau nebus aptariama, ji sporadiškai įvairi. Tiesa, reikia pasakyti, kad fiksuoti priesagų vediniai neretai įprasti bendrinei kalbai.

Į tokius raiškos sprendimus, kai BK vertime vartojamas tam tikras vedinys keičiamas kitu, bet būdingu ir bendrinei kalbai, verta atkreipti dėmesį – jie tarmiškuosiuose vertimuose tendencingai pasikartoja. Pvz., iš priešdėlių vedinių vartosenos viena yra atvejai, kai įvairuojama tarp tarminių ir standartinių formų (taip neretai autentiška pagal tarminę tikrovę), plg. *in-* / *į-*: *geriau induomautėis geuograpėjė* 12 (ŠŽ) (*verčiau domėtis geografija* 10 (BK), bet *įmintiau tou mīslė* 24 (ŠŽ)

(*įminčiau šią mįslę* 24 (BK); *až(u)- / už-*: *Ana ažmīgā* 16 (RAU) (*Ji užmigo* 15 (BK); *ānas būvā ažuzarozijusiās vīsų planētās žēmī* 24 (RAU) (*jos buvo užkrētusios visų planetos žemę* 24 (BK), bet *užējā in lēžiūviā* 30 (RAU) (*užėjo ant liežuvio* 30 (BK) (išsamiau apie *až(u)- / už-* variantus žr. Rinkauskienė, 2018, p. 221). Antra, pažymėtini blankesnės motyvacijos konkurentai, plg. *nu-* / *pa-*: *vākams nusēbuost* 12 (ŠŽ), *vaikam nusbosta* 12 (RAU), *vaikam nusbosta* 10 (PA) (*vaikams pabosta* 10 (BK); *šaun i galva nubostē* 24 (ŠŽ), *šauna galvon nubūst'* 24 (RAU), *šauna in galvų pabusc* 22 (PA) (*šauna į galvą pabusti* 24 (BK); *į-* / *per-*: *nuoriejau parspietē* 26 (ŠŽ), *nārējau pērspēt'* 26 (RAU), *norējau perspēc* 24 (PA) (*norėjau įspėti* 27 (BK).

Pastarieji sprendimai, veikiausiai, kalbos jausmo dalykas, kartu – savita tarminimo apraiška. Konkrečiau, galima svarstyti, kad pasirinkta tam tikra (ne BK vertimo) raiška nėra nebūdingesnė tarminei kalbėsenai. Tokio pobūdžio gyvosios kalbos atspalviai (pa)tarmės atstovams, tikėtina, subtiliai prisidėtų prie natūralaus tarminio (tarmiškojo) oralumo visumos įspūdžio, nes „[g]eras tarmės mokėjimas yra tvirčiausias kalbos jausmo pagrindas“ (Girdenis, 2001, p. 464).

Vis dėlto, be papildomų duomenų sunku tiksliai patvirtinti, koks yra darybinės ypatybės, ypač emociškai-ekspresyviai subtilesnės (plg. deminutyvus, tikėtina, suvokiamus kaip žymėtąsias leksemas, tarminius priesagų variantus, kurie gali būti atpažinti ir labiau kaip garsinis savitumas bei raiškos sprendimus, įprastus bendrinei kalbai), tarmiškumo krūvis, t. y. ar vertimuose aktualizuotos žodžių darybinės ypatybės tarpusavyje lygiavertės žymėtumo požiūriu.

2.4. Leksinės ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose

(Pa)tarmės atstovai kalbėjimui tarmiškai gali tapatinti tarminės leksikos (ne)vartojimą. R. Rinkauskienė apie rytų aukštaičius uteniškius pastebi, kad „formuojasi tokia nuostata: jei žmogus nebevartoja anksčiau patarmėje dažnai skambėjusių žodžių [išnašoje: skolinių, ypač slavizmų], jis nebekalba tarmiškai“ (2018, p. 212). Neabejotina, kad žymėtumo požiūriu leksika sviri ir kaip rašytinio tarmiškumo struktūros dedamoji.

Dera pasakyti, kad analizuojamas diskursas leksinei raiškai numato tam tikrų sąlygiškumų. Dėl ryškaus tarminės leksikos žymėtumo, stilistinis aspektas ir kūrinio turinys neatribotini: regioninis variantas iš principo gali tapti autorinio stiliaus pagrindu (žr. Girdenis, 2001, p. 17, 463), tad tarminis ir meninis mentalumai neišvengiamai sąveikauja. Nors, kaip minėta, darbo tikslas šios

problematikos plėtoti nenumato, tikslinga atsižvelgti į stilistinio aspekto instrumentiškumą tarmiškumui koduoti. Toliau pažymimi keli aspektai dėl leksinės raiškos kompromiso paieškų tarmiškuosiuose vertimuose.

Pradėtina nuo skolinių, kurių, ypač slavizmų, apstu aukštaitiškuosiuose vertimuose. Nors slavizmai (kartu su germanizmais) sudaro gausų tarminės, ypač rytų ir pietų aukštaičių, leksikos klodą, naujausiuose tyrimuose pastebima, kad šie skoliniai vartojami vis rečiau (žr. Petronienė, 2018, p. 348–361; Ragaišienė, 2022, p. 408). Viena to priežasčių – bendrinės kalbos įtaka (plg. ten pat). Tyrėjų pažymima, kad, pvz., pietų aukštaičių patarmės atstovų kalboje kai kurie su bendrinės kalbos žodžiais konkuruojantys slavizmai „gali būti visiškai išstumti iš aktyviosios vartosenos, nes vis dažniau imami laikyti prastos, negražios kalbos apraiška“ (Leskauskaitė, 2006, p. 66). Šios – prestižiškumo ir estetinė (estetizacijos) – vertės aukštaitiškuosiuose vertimuose skleidžiasi savaip – leksiniu lygmeniu (re)prezentuoti aukštaitiškąjį tarmiškumą pasirenkama slavizmų gausa.

11 lentelėje teikiami keli chrestomatinių slavizmų pavyzdžiai (daugiau žr. 8 priede). Remiantis patarmių leksikos tyrimais, iš iliustruojamų variantų gyvojoje kalboje kartais dažnesnis bendrinės kalbos žodis, kartais – skolinys (žr. Petrokienė, 2018, p. 347–361; Ragaišienė, 2022, p. 404–405). Kaip matyti, neretai slavizmai bendri aukštaitiškiesiems vertimams (nebūtinai realizuoti toje pačioje pozicijoje). Kai kada pasirenkami skirtingi skolinių variantai, pvz., *navatnas*, *čiudnas* / *keistas*: *kokia navatna mīslis* 18 (RAU), *kokia čiudna mislis* 16 (PA) (*kokia keista mintis* 17 (BK); – *Oi, kaip navātna!..* 17 (RAU), – *Ak, kaip čiudna !..* 15 (PA) (–*Ak, kaip keista!..* 16 (BK); *ščyrai, akuratniai* / *kruopščiai*: *ščyrai apsšvārīnk sāvā planētāj* 24 (RAU), *akuratniai apšišvāryk savo planeton* 22 (PA) (*kruopščiai apšišvarīnk savo planetoje* 24 (BK).

11 lentelė. Slavizmai aukštaitiškuosiuose vertimuose

RAU vertimas	PA vertimas	BK vertimas
Vienų <u>rozų</u> , kai man būvā šaši mėtai 11, plg. matiau, kap saulė laidos keturasdešimc keturis <u>rozus</u> 27	<u>Sykj</u> , kap man buvo šaši 9, plg. matiau, kap saulė laidos keturasdešimc keturis <u>rozus</u> 27	<u>Kartq</u> , kai man buvo šešeri 9, plg. mačiau leidžiantis saulę keturiasdešimt keturis <u>kartus</u> 29
vaikam nusbosta vīšų <u>čėsų</u> jiem aiškint' 12	vaikam nusbosta <u>visųčės</u> jiem aiškyc 10	vaikams pabosta visq <u>laikq</u> jiems aiškinti 10
susipažinjs su tokiu <u>razumnu</u> žmōgum 13; labai <u>razumnai</u> pridējā 23	suspažinis su tokiu <u>razumnu</u> žmogum 11; <u>razumniai</u> pridėjo 21	susipažinēs su tokiu <u>protingu</u> žmogumi 11; labai <u>protingai</u> pridūrē 24
Gėriamā ūdeniā turėjau čiut' vienai <u>nedėliai</u> 13	Geriamo vandenio turėjau cit veinai <u>nedėliai</u> 11	Geriamo vandens turėjau vos vienai <u>savaitei</u> 11
gyvybės ar <u>smertės</u> klausīmas 13; mažūtīs neatrodē anei išklydjs iš kėliā, anei <u>smertelnai</u> privargjs 14	gyvascies ir <u>smercies</u> klausimas 11; mano mažulis neatrodē nei išklydis iš kelio, nei <u>smertelnai</u> pailsys 12	gyvybės ar <u>mirties</u> klausimas 11; mažylis neatrodē nei išklydēs iš kelio, nei <u>mirtinai</u> pavargēs 12
čia ne avėlā, ā <u>baronas</u> 14	ca ne avelė, o <u>baronas</u> 14	čia ne avelė, o <u>avinas</u> 14
Galit' insvaizduot', kaip man pasdārē <u>cėkāva</u> 18	Galit cik pamislyc, kokj jīm man <u>cekavumų</u> sukėlē 16	Galite įsivaizduoti, kokj <u>smalsumą</u> jis man sužadino 17
<u>Iš paliņgvā</u> aš supruntu, kokis <u>markātnas</u> tāvā mažūtīs gyvėnimas 28	<u>Povaluko</u> aš supratau, kokis <u>markatnas</u> tavo maliukas gyvenimas 26	<u>Pamažu</u> aš supratau, koks <u>liūdnas</u> tavo mažutis gyvenimas 28

Slavizmai gali būti bendri aukštaitiškiesiems ir žemaitiškajam vertimams, t. y. eiti žymėtaisiais apskritai, pvz., durnas / kvailas: Kad ēr kāp dornā mon tas atruodē 14 (ŠŽ), Nārs ir kaip durnai man atrodē 14 (RAU), Nor ir kap man atrodē durna 12 (PA) (Nors ir kaip man tai atrodē kvaila

14 (ŠŽ); *pijokas / girtuoklis: Kėtuo planetuo gīvena pėjuoks 46 (ŠŽ), Kitoj planėtāj gyvėnā pijokas 46 (RAU), Kiton planeton gyveno pijokas 44 (PA) (Kitoje planetoje gyveno girtuoklis 49 (BK).*

Šių pavyzdžių kontekste tinka grįžti prie stilistinio aspekto. Pažymėtina, kad bent „pietų aukštaičių diskurse skoliniai suvokiami kaip turintys didesnę emocinę raišką nei bendrinės kalbos žodžiai“ (Ragaišienė, 2023, p. 81). Suprantama, be percepcijos tyrimų sunku susidaryti įspūdį apie faktinį slavizmų (ir apskritai tarminės leksikos) stilistinį žymėtumą (neutralumą / ekspresyvumą) heterogeniškai tarmiškųjų vertimų tikslinei auditorijai. Be to, tyrėjai pastebi, kad neretai slavizmų konotacijai įvertinti svarbus kontekstas (žr. ten pat, p. 77–79), vadinasi, ir pats diskursas neatmestinas kaip veiksnys, sudarantis sąlygas vienokiems ar kitokiems stilistiniams atspalviams atsiskleisti. Reikia pasakyti, šiuo aspektu esama ribotumo (plg. pastoviąją neigiamą konotaciją įgaunančių skolinių, kaip slavizmo *pijokas / girtuoklis* (žr. ten pat, p. 76), atvejus).

Slavizmų žymėtumo tendencijas aukštaitiškuosiuose vertimuose iš esmės atliepia tarmybės ŠŽ vertime. Nors, kaip galima pastebėti iš cituotų pavyzdžių, žemaitiškajam oralumui atliepti slavizmai taip pat reikalingi (dar plg. *keravoti / saugoti: vākā, keravuokėties bavuo babu! 26 (vaikai, saugokitės baobabų! 27); vieryti / tikėti: aš navierėjo tavėm 30 (aš netikiu tavim 30) (daugiau pavyzdžių žr. 8 priede), tam tikrais atvejais, kai gali būti vartojamas slavizmas, pasirenkamas neutralus variantas: žr. Pabrėža, 2023, p. 112 ir plg. *čėsas / laikas: vākams nusebuost vėsa laiką anėms aiškintė 12 (vaikams pabosta visą laiką jiems aiškinti 10); prietelius / draugas, bičiulis: Ėr tiktā tumet mėsleėj, ka tou driauga pažist 21 (Ir tik tada tariasi tą bičiulį pažinę 21).**

Minėtinios žemaitiškumą atskleidžiančios leksinės tarmybės (žr. Pabrėža, 2023, p. 107–113; Murinienė, 2018, p. 36–38), pvz., *veizėti / žiūrėti: prisėveiziejau i anus eš dėdlē artėi 12 (ŠŽ) (prisižiūrėjau į juos iš labai arti 11 (BK); slinkis / tinginys: žėnuojau vėina planeta, katruo gīvena tuoks slinkis 25 (ŠŽ) (žinojau vieną planetą, kurioje gyveno tinginys 27 (BK); krasė / kėdė: liuob ožtektė patrauktė krasė 29 (ŠŽ) (užtekdavo patraukti kėdę 29 (BK); kiti tarmiški leksiniai variantai, pvz., žiauriai, didliai / labai: Smauglīs īr žiaurē pavuojings, vuo dramblīs dėdlē griuozdėšks 14 (ŠŽ) (Smauglys labai pavojingas, o dramblys labai gremėzdiškas 14 (BK).*

Semantinės žemaitybės iliustratyviai atsiskleidžia palyginus tarmiškuosius vertimus, pvz., *suėsti / sušlamšti: anėi nagalietom sojiestė ni vėina bavuo baba 23 (ŠŽ), ānys negalēt sušlumšt' nēt vienā*

baābābā 23 (RAU), *jiej negalēt sušlamšč ant vieno baobabo* 21 (PA) (*jie nejstengtų sušlamšti net vieno baobabo* 23 (BK); *snukis, burna*⁴³ / *veidas: puons so rauduono snokio* 30 (ŠŽ), *ponas raudonu būnu* 30 (RAU), *ponas raudonu veidu* 28 (PA) (*ponas raudonu veidu* 31 (BK), dar plg. *jaunuojė teisiejė morzelė nušvėta* 16 (ŠŽ), *mānā jaunājā teisējā burna nušvītā* 16 (RAU), *jauno teisėjo veidas nušvito* 14 (PA) (*jaunojo teisėjo veidas nušvito* 15 (BK); *kriokti / raudoti: kriuokė mažasis princos* 32 (ŠŽ), *raudojā māžasiai prīncas* 32 (RAU), *raudojo mažulis princas* 30 (PA) (*raudojo mažasis princas* 32 (BK))⁴⁴.

Šie ir panašūs žodžiai, kaip yra pastebėję A. Girdenis ir J. Pabrėža, gimtatarmiams neretai neutralūs (plg. 1998, p. 50). Naujesniuose darbuose pažymima ir kita perspektyva, kad tokia leksika „kalbai suteikia papildomos dinamikos, ekspresijos, gyvumo“ (Pabrėža, 2023, p. 193). Stilistinio žymėtumo pokytį paremtų faktas, kad dabartinę vartoseną fiksuojančiuose tarminiuose tekstuose konstatuojama bendrinės kalbos leksikos įtaka (žr. Girdenis, 2012, p. 18; dar žr. ten nurodytą literatūrą; Murinienė, 2018, p. 36–37). Vadinasi, analogiškai aukštaitiškųjų vertimų atvejams, priklausytų, kaip skaitytojai suvoktų emocinius-ekspresinius žemaitiškos leksikos atspalvius – tai kalbos jausmo, skaitytojo pasaulėvaizdžio (ir pasaulėjautos) klausimas. Kita vertus, galima svarstyti, kad būtent dėl to rašytinio tarmiškumo diskurse tarmiški stilistiniai žymėtumai (maža to, stilizacija, reliktiška leksika, prasminė nuosavė) ir yra funkciški. Manytina, skaitytojui nebendrinė leksika yra ryškus žymuo, pirmiausia, skiriantis holistiškai bendrinės kalbos *vs* tarmiškumo (žemaitiškumo ar / *vs* aukštaitiškumo) aspektu.

Šiam santykiui geriau įvertinti praverstų pažvelgti į tarptautinių žodžių vartosenos ypatumus tarmiškuosiuose vertimuose. Nors patys tarmiškumo nekoduoja, tarptautiniai žodžiai prisideda prie kuriamos kalbinės tikrovės kaip, tradiciniu požiūriu, bendrinės kalbos būdingumas. Vienareikšmiškai teigti, kad tarmiškuosiuose vertimuose grynos tarmės įspūdžiui sukurti vengiama tarptautinių žodžių, būtų netikslu. Visumos atžvilgiu matyti, kad jie gali būti tai išlaikomi (ypač

⁴³ Leksema *burna* reiškė ‘veidas’ pažymima aukštaičių šnektų žodynuose, bet tarminiuose tekstuose fiksuojama retai (žr. Petrokienė, 2018, p. 347).

⁴⁴ Pažymėtina, kad semantinių savitumų aptikta ir aukštaitiškuosiuose vertimuose, plg. nenorminės reikšmės atvejį: *Aš sūvisu nemyliu pamākslaut'* 26 (RAU), *Aš visai nemyliu pamokslauc* 24 (PA), bet *Mon vėsā napatink pamuokslautē* 26 (ŠŽ) (*Aš visai nemėgstu pamokslauti* 27 (BK); skolintos reikšmės atvejį: *paskaitis tavi vaiku* 21 (RAU), bet *palaikis tavē vāko* 22 (ŠŽ), *palaikis tavi vaiku* 19 (PA) (*palaikys tave vaiku* 21 (BK)).

RAU vertime), tai keičiami, manytina, tarminei kalbėsenai įprastesniu atitikmeniu, plg. *piešėnė kuopėjė* 11 (ŠŽ), *piešiniā kuopija* 11 (RAU), *piešinio atvaizdas* 9 (PA) (*piešinio kopija* 9 (BK); *poikiuoji darba* 11 (ŠŽ), *šedėvry* 11 (RAU), *šadevry* 9 (PA) (*šedevry* 10 (BK); *autuomatėni plunksnakuoti* 14 (ŠŽ), *autamātinį plunksnākātį* (RAU) 14, *automacinį plūksnakoį* 12 (PA) (*automatinį plunksnakoį* 14 (BK); *Ar ons renk pleštekės?* 21 (ŠŽ), *Ar ānas kalekcijanuoja peteliškes?* 21 (RAU), *Ar jis ranka peteliškes?* 19 (PA) (*Ar jis kolekcionuoja drugelius?* 21 (BK); *Ėiškuodams kėšenie revuolverė* 85 (ŠŽ), *Ieškādamas kėšėniuj revuolveriā* 85 (RAU), *Jieškodamas kešaniun braunyko* 83 (PA) (*Ieškodamas kišėnėje revolverio* 92 (BK).

Vis dėlto, remiantis pavyzdžiais, kai ta pačia leksema keičiamas tiek tarptautinis, tiek savakilmis bendrinės kalbos žodis, plg. žemaitiškojo vertimo atvejį: *atsėtėks bieda* 25 (ŠŽ) (*ištiks katastrofa* 27 (BK); *aš nuorio, kad i mona biedas būtom veizama rimtā* 17 (ŠŽ) (*aš noriu, jog į mano nelaimės būtų žiūrima rimtai* 16 (BK), svarstyti, kad pirminis argumentas leksiniams pasirinkimams tarmiškuosiuose vertimuose yra tarminei kalbėsenai natūrali leksinė raiška (ar jos įspūdis), kitaip – tarminio (tarmiškojo) oralumo pajauta.

Tuo galėtų būti aiškinami ir naujažodinio atvejai, kai ieškoma atitikmens tarminei tikrovei svetimai realijai pavadinti, plg. sprendimą ŠŽ vertime: *mažāsis princos pagarbė pasėsveikėna so lėktarnas priveizietuojo* 51 (ŠŽ), bet *ānas pagarbiai pasisveikinā su žibintinyku* 51 (RAU), *jis pagarbiai pasisveikino su žibincinyku* 49 (PA) (*jis pagarbiai pasisveikino su žibintininku* 56 (BK).

Lygiai taip – blankesnės motyvacijos leksiniai pakeitimai; jų gausu visuose tarmiškuosiuose vertimuose: *kou to čia darā?* 14 (ŠŽ), *kų tu čiānainās darai?* 14 (RAU), *kų tu ca darai?* 12 (PA) (*kų tu čia veiki?* 12 (BK); *nasoprasdama, kou dara* 31 (ŠŽ), *nesuprasdama, kų ana dārā* 31 (RAU), *nesuprasdama kų daro* 29 (PA) (*nesuvokdama, kų daro* 32 (BK). Variantai gali skirtis: – *Čia ir diežie* 16 (ŠŽ), – *Va dėžė* 16 (RAU), – *Ca puškė* 12 (PA) (– *Tai dėžė* 15 (BK); – *Tas ir na dāks* 16 (ŠŽ), – *Čia ne daiktas* 17 (RAU), – *Ca ne daiktas* 15 (PA) (– *Tai ne daiktas* 16 (BK); *monė apėpėlė klausėmās* 17 (ŠŽ), *mani apipylā klausīmais* 17 (RAU), *manį daug klausinėjo* 15 (PA) (*mane apibėrė klausimais* 16 (BK) (daugiau pavyzdžių žr. 8 priede).

Apibendrinant, visumos atžvilgiu visuose tarmiškuosiuose vertimuose ieškoma tinkamiausio santykio tarp svetimybių, tarmybių ir bendrinei kalbai įprastos raiškos, pvz., tarptautinių žodžių.

Būtų galima diskutuoti, ar pasirinktu leksiniu repertuaru visais atvejais atskleidžiamas tarminei tikrovei artimas įspūdis, ar esama lūkesčio tarmiškumo grynui, o gal kitų motyvuotumų⁴⁵. Kita vertus, reikia atsižvelgti į funkciją: nors turėtinai mintyje ir siekis reprezentuoti meninę tikrovę, tikėtina, tarmiškųjų vertimų leksika pirmiausia siekiama kuo gryniau, vaizdžiau pabrėžti žemaitiškumą / aukštaitiškumą.

2.5. Sintaksinės ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose

Patarmių sintaksė, palyginti su fonetika (fonologija), morfologija, iš dalies ir leksika, nėra taip apimliai ištyrinėta, todėl toliau pažymimos tik ryškiausios vertimuose atsiskleidusios (ar, pagal dabartinę vartosenos situaciją apibendrinančius naujausius tyrimus, ryškiai neutralizuotos) sintaksinės ypatybės.

ŠŽ vertime gausu atvejų, kai įterpiama BK vertime praleista tarinio jungtis: *smauglīs īr žiaurē pavuojings* 14 (ŠŽ) (*smauglys labai pavojingas* 14 (BK); – *Kuoks čia īr dāks?* – *Tas īr na dāks. Ons skrend. Tas īr liektovs* 16 (ŠŽ) (– *Koks čia daiktas?* – *Tai ne daiktas. Jis skrenda. Čia lēktuvas* 16 (BK); *Mon tēp griaudē īr pasakuotē tus atsēmēnēmus* 22 (ŠŽ) (*Man taip liūdna pasakoti* šiuos prisiminimus 22 (BK); *Gielēs īr sēlpnas. Anuos īr patēklēs* 30 (ŠŽ) (*Gėlės silpnos. Jos naivios* 30 (BK); *ašaru krašts īr tuoks paslaptings* 32 (ŠŽ) (*ašarų šalis tokia paslaptinga* 32 (BK). Svarbu pažymėti, kad tarinio jungtis, kaip būdinga žemaitiškai sintaksei, atlieka sakinio konkretinimo funkciją ir paprastai eina sakinio pabaigoje (plg. Girdenis, Pabrėža, 1998, p. 47; LKTCH, p. 244), o vertime dažniausiai išlaikoma įprastinė žodžių tvarka. Pastebėtina, kad neretai įterpiamas ir vientisiniu tariniu einantis žodis *īr* (*yra*), bet tai, veikiau, žemaičiams natūralios kalbėsenos atspindys, sustiprinantis oralumo įspūdį: *Ana īr so ragās* 16 (ŠŽ) (*Ji su ragais* 14 (BK); *Avelē, katruos to nuori, īr vėdou* 16 (ŠŽ) (*Avelė, kurios tu nori, viduj* 15 (BK); *Je tas daigielis īr rėdėkelē ar ruožēs, anam lēd augtē, kāp ons nuor. Bet je*

⁴⁵ PA vertimo baigiamajame žodyje pažymima pastanga riboti slavizmų kiekį ir, kartu, vartoti įvairesnių, ne tik su vertėjo vietiskumu sietino arealo žodžių (žr. PA, p. 96). (Re)prezentatyvumo tarminės tikrovės heterogeniškumui aspektu įžvalgas tikslinti ir tiriamojo reiškinių problematikos sluoksniškumą atskleisti galėtų kalbinių nuostatų tyrimai. Plg. skaitytojo komentarą: *bijau, kad knygoje pilna polonizmy (padlagių, drobyņu- lt. kopečios, ir tt. Bent jau tokia dzūkų tarmė skamba iš visokių duokimgarų vedėjų lūpų. Beje, kodėl tuo nesusidomi Kalbos inspekcija?* > [...] *Lenkai tyčiojasi, kad mes neturime savo kalbos, nes daugelis žodžių paimta iš lenkų, tik su lietuviškomis galūnėmis. Galima ir toliau taip tęsti, „praturtinant“ lietuvių kalbą visokiais „karočė“, „paka“ ir tt. Priimtina tai jums?* (M. V., 2024 12 19).

ir pėktžuolė, vuos tik anou atpažisti, tori tujau pat ešrautė 24 (ŠŽ) (Jeigu tas daigelis ridikėlio ar rožės, jam leidžiama augti, kaip jis nori. Bet jei piktžolės, vos tik jį atpažisti, turi tuoj pat išrauti 24 (BK).

Rytų aukštaičiams uteniškiams ir pietų aukštaičiams bendra sintaksinė ypatybė – konstrukcijos su veiksmažodžio bendratimi – stebėta ir vertimuose. Pasak R. Rinkauskienės, tai bene vienintelis sintaksinis bruožas, itin tvirtas įvairių kartų ir išsilavinimo rytų aukštaičių uteniškių kalboje (plg. 2018, p. 222; dar žr. LKTCH, p. 130; dėl ypatybės pietų aukštaičių patarmėje žr. ten pat, p. 84). Kaip matyti iš 12 lentelėje palyginamų pavyzdžių, aukštaitiškuosiuose vertimuose ši konstrukcija žymėta retai. Keli atvejai aptikti tik RAU vertime: *raikėjā pasukt' galva 23 (RAU)*, bet *turėjau pasukc galvą 21 (PA) (turėjau pasukti galvą 24 (BK); ānās tākiāš mažučiuētės, kad jos nēt sunku pamatyt' 20 (RAU)*, bet *jos tokios mažutukės, kad jas sunku pamacyc 18 (PA) (jos tokios mažuliukės, kad jas net sunku pamatyti 19 (BK)*. Vienu jų tikslingai analitinama originalaus sakinio raiška: *neraikia un jų turēt' zlāstis 22 (RAU)*, bet *neraikia an jų pykc 19 (PA) (nereikia ant jų pykti 21 (BK)*.

12 lentelė. Konstrukcijos su veiksmažodžio bendratimi aukštaitiškuosiuose vertimuose

Konstrukcija su vksm. bendratimi	RAU vertimas	PA vertimas	BK vertimas
Vardaž. V. / G., modalinis vksm., vksm. bendratis	<i><u>Raiktų juos sustatyt'</u></i> <i>vienų in kītā 23</i>	<i><u>Raikēt juos sustacyc vienų</u></i> <i>an kito 21</i>	<i><u>Reikėtų juos sustatyti</u></i> <i>vieną ant kito 23</i>
	<i>jį raikėjā paguost' 32</i>	<i>jį raikėjo paguosc 30</i>	<i>jį reikėjo paguosti 32</i>
	<i>Raikia saugāt žiūrķj 43</i>	<i>Raikia saugoc pacų 41</i>	<i>Reikia saugoti žiurķę 46</i>
	<i><u>raikėjā išlaiķyt' vīsų</u></i> <i>armijų žibintinyķų 60</i>	<i><u>raikėjo išlaiķyc dzidzulį</u></i> <i>pulķų žibincinyķų 58</i>	<i><u>reikėjo išlaiķyti visą</u></i> <i>armiją žibintininkų 64</i>
	<i><u>Žibintus raikia</u></i> <i>rūpestīngai saugat' 80</i>	<i><u>Žibintus raikia</u></i> <i>rūpescyngai pilniavoc 78</i>	<i><u>Žibintus reikia</u></i> <i>rūpestingai saugoti 86</i>

Atkreiptinas dėmesys į visuose tarmiškuosiuose vertimuose išryškėjusį, LKTCH nepažymėtą būdingumą dalyvinės konstrukcijas keisti šalutiniais sakiniais (žr. 13 lent.). Nors palyginus pavyzdžius matyti, kad šie raiškos variantai vartojami pramaišiui (dažniausiai dalyvinės konstrukcijos išlaikomos PA vertime), atsižvelgtina, kad tokia konkurencija natūrali ir bendrinei kalbai. Todėl

keltina prielaida, kad šalutiniais sakiniais siekiama perteikti tam tikrą žymėtumą, aktualizuojant kitokią sakinio energiją, kuri, kaip pastebi A. Girdenis, rytiečių ir šiaurės žemaičių yra skirtinga (plg. 2001, p. 457). Kitas klausimas, kiek toks žymėtumas skaitytojų būtų atpažįstamas kaip tarminis ir apskritai ar būtų atpažįstamas.

13 lentelė. Dalyvinės konstrukcijos tarmiškuosiuose vertimuose

ŠŽ vertimas	RAU vertimas	PA vertimas	BK vertimas
<i>Ėr tiktā tumet mēslēj, <u>ka tou driauga pažīst</u> 21</i>	<i>Ir tik tadū jiem dēdas, <u>kad tū bičiulj pažīnā</u> 21</i>	<i>Ir cik tadū mislina, <u>kad jau tū prieteliū</u> <u>pažjsta</u> 19</i>	<i>Ir tik tada <u>tariasi tū</u> <u>bičiulj pažinē</u> 21</i>
<i><u>Patīrēs nasekmē</u> so piešēnēs nūmars 1 ēr nūmars 2 12</i>	<i><u>Kai nepasīsakē</u> su pēšīniais nūmerīs 1 ir nūmerīs 2 12</i>	<i><u>Kap man nepasisekē</u> su piešīniais numeris 1 ir numeris 2 10</i>	<i><u>Patyrēs nesēkmē</u> su piešīniais numeris 1 ir numerus 2 10</i>
<i>pamatiau, <u>ka</u> i monē rimtā <u>veiz</u> dēdlē mažos vaikioks 14</i>	<i>pamačiau rimtai in mani <u>žiūrintj</u> nematyty māžų berniokų 14</i>	<i>pamatiau in mani rimtai <u>žūrinčj</u> nepaprastų maliukų bernukų 12</i>	<i>pamačiau mane rimtai <u>stebintj</u> nepaprastą mažą berniuką 12</i>
<i>nabova panašos i vāka, <u>katros pasēklīda</u> dikomuos vėdorie 14</i>	<i>nebūvā panašus in vaikų, <u>katras ažblūdējā</u> vidury dykumās 14</i>	<i>nebuvo padabnas in vaikų, <u>pablūdzinusj</u> vidurin dzykumos 12</i>	<i>nebuvo panašus į vaiką, <u>pasiklydusj</u> dykumos viduryje 12</i>
<i>matiau <u>basēlēdont</u> saulē 29</i>	<i>mačiau, <u>kaip saulā</u> <u>laidēs</u> 29</i>	<i>matiau, <u>kap saulē</u> <u>laidos</u> 27</i>	<i>mačiau <u>leidžiantis</u> saulę 29</i>
<i>anam patēka tas žmuogos, <u>katros</u> <u>ēštēkēmā vīkda</u> pariedīma 54</i>	<i>jam patīkā tas žmogus, <u>katras ištikimai vykde</u> nurodymų 54</i>	<i>jam paciko tus žmogus, <u>iščikimai</u> <u>atliekancis</u> nurodzymus 52</i>	<i>jam patiko tas žmogus, <u>ištikimai vykdantis</u> nurodymą 58</i>

Aptarta tik kelių sintaksinių ypatybių raiška, bet išpūdį apie tarmiškųjų vertimų sintaksinio lygmens dinamiškumus susidaryti galima. Reikia pasakyti, kad kūrinio originalo autorinė sintaksė

išskirtinė implicitiškumu: gausu vientisinių sakinių, dalyvinės raiškos ir kt. Tarmiškuosiuose vertimuose, panašu, šie skirtingi originalo ir tarminės (tarmiškosios) raiškos žymėjimai nuosaikiai sąveikauja – pirmiausia, kompromiso ieškoma tarp jų. Vadinasi, galima kelti prielaidą, kad tam tikrais sintaksinės raiškos atvejais (išskyrus artimesnius morfosintaksei, plg. iliustruotus objekto vardininko ir galininko konkurencijos pavyzdžius) pati bendrinė kalba nebūtinai yra pirminis atskaitos taškas žymėjiesiems tarmiškųjų vertimų sintaksės sprendimams vertinti. Žinoma, įsivertinus skaitytojų perspektyvą, net kai sintaksinės (ir ne tik) raiškos variantai pernelyg įprasti bendrinei kalbai, kad būtų atpažįstami kaip tarmiškai žymėti, tikėtina, gimtatarmiams jie galėtų skambėti natūraliai ir tuo prisidėti prie tarminio (tarmiškojo) oralumo visumos įspūdžio tekste.

2.6. Apibendrinimas: rašto reikšmė tarminiam kodui

Kaip apžvelgta, tarmiškuosiuose vertimuose atspindimas platus (pa)tarmių ypatybių repertuaras. Iš atliktos struktūruotų rašytinio tarmiškumo atvejų analizės galima tik svarstyti jų intencijos vertę.

Apskritai, rašto reikšmė tarminiams variantams Lietuvos ir užsienio tyrėjų vertinama įvairiai. Viena vertus, raštas gali būti pravartus kaip būdas atminti, t. y. perduoti ir perimti, nes, pasak V. Meiliūnaitės, „kol tarminis kalbėjimas lieka vien šnekamosios kalbos lygmenyje, jo sklaida ir išlikimas labiausiai priklauso nuo to, kiek sklandžiai vyksta natūralus jo perdavimas iš kartos į kartą. Šiek tiek stabilesnę padėtį įgyja tie tarminiai variantai, kurie turi vienokią ar kitokią rašto istoriją“ (2019, p. 54).

Užsienio tyrėjai atkreipia dėmesį į tarminės įvairovės niveliacijos raštu galimumą. Kaip pavyzdys minėtinas škotų atvejis: pastebėta, kad, nepaisant tarminio rašto standartizacijos privalumų destigmatizuoti, skleisti ar netgi išlaikyti tarmę / regioninę kalbą, kyla pavojus tarpusavyje išhierarchizuoti smulkesnius regioninius variantus, t. y. turinčius rašybą arba jos neturinčius (plg. Needler, 2024, p. 4–5).

Kita vertus, nestandartinės rašybos tyrėjų įžvalgos leistų abejoti ir destigmatizacijos aspektu, turint mintyje, kad bent užsienyje, panašu, yra susiklosčiusi tradicija rašymą tarminiu kodu rezervuoti tam tikriems žanrams ir stilistinėms funkcijoms. Pasak M. Sebbos, rašymo tarminiu kodu

žanrinis (ir stilistinis) ribotumas nekelia nei pačių dialektų statuso, nei skatina jų standartizaciją, veikiau, priešingai (plg. 2007, p. 105).

Ši įžvalga nebūtinai pritaiki lietuviškajam kontekstui. Regioninio variantiškumo tyrimuose prieinama prie išvados, kad „tarmės vartojimas rašytinėje kalboje kelia tarmės prestižą ir išryškina ne komunikacinę, bet simbolinę tarmės vertę“ (Valentukevičienė, 2021, p. 69). Vis dėlto, tarmės atstovų kalbinių nuostatų socialinėse medijose tyrimai rodo, kad tiek ši, tiek kitos minėtos perspektyvos: tarmės palaikymas, regioninio variantiškumo niveliacija, stigmatizacija ir kt., rašytiniame diskurse yra realiai funkcionuojančios (plg. žemaičių kalbinių nuostatų ir žemaitiškumo raiškos atvejį, žr. Mikašytė, 2017, p. 85–93).

Todėl kalbant apie tarmiškuosius vertimus atsižvelgtina į diskursyvumo aspektą, bet neatmestinas potencialas papuoselėti (pa)tarmės atstovų kalbinę savipratą ir savivertę, veikti nuostatas dėl tarminės kalbėsenos, skatinti (ar provokuoti) refleksiją, diskusiją (plg. savireguliatyvumo perspektyvą atskleidžiančius skaitytojų komentarus, ypač parašytus dialekto (tarminiu) grafolektu), naujų saviraiškos būdų paieškas. Žinoma, pirmiausia, įsivertintinas tekstų perskaitomumas, perceptyvumas.

IŠVADOS

Oralumo ir rašto struktūros sąveikaudamos kuria rašytinio tarmiškumo vertę – atskleidžia tam tikrą sakytinio tarmiškumo santykį su rašto struktūrinio ir perceptyvumo modelių, funkcinių atspalvių ir kt. specifiškumais.

Tirti tarmiškieji vertimai yra diskursyvi tam tikro tarminio varianto ir tapatumo (re)prezentacija. Dėl sąveikaujančių struktūrinio, pvz., skirties nuo bendrinės kalbos rašybos bei raiškos, ir sociopsichologinio, pvz., tapatinimo(si) su tam tikra (kalbine) bendruomene, aspektų, rašytinėms išraiškoms suteikiama atitinkama socialinė reikšmė ir jos gali koduoti oralumą.

Iliustracinio pobūdžio empirinės medžiagos pateiktis atskleidė, koku rašytinių išraiškų rinkiniu kiekviename tarmiškųjų vertimų nužymimas tarmiškumas. Tai tapo pagrindu svarstyti rašytinėmis išraiškėmis koduojamų tarminių (tarmiškųjų) ypatybių vertę rašytiniam tarmiškumui kurti. Formulotinos kelios baigiamosios išvagos.

Tarminis variantas gali būti patogesnis ir ne toks patogus išskirti raštu, priklausomai nuo to, kiek jis ypatybiškai artimas bendrinei kalbai. Išskirtinumui kurti gali būti pasitelkiamos ir papildomos priemonės, pvz., nestandartinės grafemos, diakritiniai ženklai.

Pirmiausia, pažymėtina dėl rašybos sprendimų. Tarmiškuosiuose vertimuose derinamas grafinės raiškos artumas tarčiai ir skaitymo patirtis, susijusi su grafemų inventoriaus (ne)standartiškumu.

ŠŽ ir PA vertimuose ryškus bendrumo siekis – tai ortografiškumo požymis, kai itin nenukrypstama nuo standartinio raidyno, nepasitelkiama prozodinių žymiklių, o kitoniškumo įspūdis iš esmės kyla dėl grafinio alternatyvumo esamai rašto patyrimo normai. Konkrečiau, kitomis sąlygomis panašūs rašybos modeliai, iš principo, galėtų būti standartiniai. Tiesa, atsižvelgtina į skirtingą abiejų atvejų ekstralingvistinį kontekstą, pvz., rašymo tarminiu kodu tikslą, ir galimybes realizuoti skirtį nuo bendrinės kalbos, pvz., prozodiniu aspektu.

RAU vertimo grafinė raiška išsiskiria transkriptiškumu, t. y. detalesne tarties (re)prezentacija, tad siekiama ne bendrumo, o netipiškumo. Grafinis alternatyvumas šiuo atveju kyla dėl rašto sistemos – toks modelis nefunkcionuotų kaip standartinis.

Laikantis prielaidos, kad (pa)tarmės atstovas tekstą tarmiškai perskaityti galėtų ir be tartį detalizuojančių grafinių stimulų, svarstyтина, kad tokie rašybos sprendimai funkcionuoja kaip tapatybinis žymuo.

Pridurtina, kad rašyba tiesiogiai susijusi su raiškos, t. y. konkrečių tarminių (tarmiškųjų) ypatybių kodavimo, sprendimais. Viena vertus, tyrėjai konstruoja objektyvių duomenų struktūrą, bet toks požiūris tarmiškųjų vertimų atveju ne visai išsamus. Įsivertintini keli kompromisai.

Pirma, aktualus rašytinių išraiškų (ne)artimumas bendrinės kalbos raiškai. Antra, pats vertimo faktas pozicionuoja blankesnės motyvacijos raiškos sprendimus, kaip atspindinčius tam tikrą tarminio (tarmiškojo) oralumo būdingumą. Trečia, tikėtina, tarmiškuosiuose vertimuose siekta tiek kūrinio meninės tikrovės, tiek tarminio varianto autentikos, t. y. atskleisti (pa)tarmes kaip visavertį pasaulį kuriančius kodus.

Apibendrinant, tarminės tikrovės atžvilgiu persistengta ir unifikuota raiška yra funkciška. Kartu, svarstyтина, kad dėl empirinių atvejų diskursyvumo ir tarminių (tarmiškųjų) ypatybių pobūdžio įvairumo rašybos ir raiškos sprendimai rašytinio tarmiškumo struktūroje nėra vienodos vertės. Ši skirtis akivaizdžiausia palyginus formalius, pvz., fonetinio (fonologinio) lygmens, ir su kūrinio turiniu sąveikaujančius, pvz., leksinius, kai kuriuos žodžių darybos, sintaksinio lygmens, sprendimus.

Sukaupus papildomų duomenų, būtų galima patikslinti, kaip (pa)tarmės atstovai tapatintūsi su (re)prezentuojama tarminio kodo visuma, apibendrinančia jų – potencialiai tikslinės auditorijos – idiolektus, pasaulėvaizdį, tarminį tapatumą. Taip pat ar / kaip skaitytojai dekonstruoja(si) oralumą, kai esama tarminės ortografijos tradicijos – priklausytų, kiek ji yra įsitvirtinusi kaip (pa)tarmės atstovų rašymo / skaitymo įprotis.

ORALUMO IR RAŠTO STRUKTŪRŲ SĄVEIKA

KAIP RAŠYTINIO TARMISKUMO VERTĖ

Santrauka

Šiuolaikinis rašymas tarminiu kodu, to struktūrinis, funkcinis ir kt. atmainumas mažai tyrinėtas reiškiny. Neseniai Lietuvoje imtas plėtoti kritinis rašytinio tarmiškumo diskursas. Tirtas paprastojo kalbos bendruomenės nario rašymas tarminiu kodu, arba dialekto (tarminis) grafolektas.

Magistro darbe tyrinėjama tarminio (tarmiškojo) oralumo ir jo tarmiškumo rašte problema. Konkrečiau – oralumo ir rašto struktūrų sąveikos aspektas, kurį siekiama tirti kaip rašytinio tarmiškumo vertę.

Šiuo tikslu, susikūrus teorinį ir metodologinį pagrindą rašymui sakytiniu (resp. tarminiu) kodu tirti, nagrinėjami trys struktūruoti ir diskursyvūs rašytinio tarmiškumo atvejai – Antoine'o de Saint-Exupéry filosofinės pasakos „Mažasis princas“ tarmiškieji vertimai (2024) šiaurės žemaičių, rytų aukštaičių uteniškių ir pietų aukštaičių patarmių pagrindu.

Empirinę medžiagą sudaro fonetines (fonologines), morfologines (ir žodžių darybos), leksines bei sintaksines tarmines (tarmiškąsias) ypatybes koduojančios rašytinės išraiškos. Medžiagai tirti vadovautasi dialektologinės analizės ir lyginamuoju metodais.

Pristačius darbo problematiką iliustruojantį empirinį diskursą, formuluojamos baigiamosios išvalgos. Tarmiškieji vertimai yra diskursyvi tam tikro tarminio varianto ir tapatumo (re)prezentacija. Dėl sąveikaujančių struktūrinio, pvz., skirties nuo bendrinės kalbos rašybos bei raiškos, ir sociopsichologinio, pvz., tapatinimo(si) su tam tikra (kalbine) bendruomene, aspektų, rašytinėms išraiškoms suteikiama atitinkama socialinė reikšmė ir jos gali koduoti oralumą. Todėl tarminės tikrovės atžvilgiu persistengta ir unifikuota raiška yra funkciška. Svarstyta, kad dėl empirinių atvejų diskursyvumo ir tarminių (tarmiškųjų) ypatybių pobūdžio įvairumo rašybos ir raiškos sprendimai rašytinio tarmiškumo struktūroje nėra vienodos vertės.

Reikšminiai žodžiai: rašytinis tarmiškumas; grafolektas; tarmė; oralumas.

THE INTERACTION BETWEEN ORAL AND WRITTEN STRUCTURES OF LANGUAGE AS THE VALUE OF WRITTEN DIALECTICITY

Summary

Modern writing in spoken code, its structural, functional, and other variations, is a relatively under-researched phenomenon. Recently, a critical discourse on written dialecticity has begun to develop in Lithuania. A dialect grapholect – writing in dialect code by an ordinary member of the language community, has been studied.

The master's thesis discusses the problem of dialectal orality and its dialecticity in writing. More specifically, the aspect of the interaction between oral and written structures of language, which is aimed to be studied as the value of written dialecticity.

Accordingly, the theoretical and methodological framework for investigating the writing in spoken code is created, and three structured and discursive cases of written dialecticity are analyzed. These are dialectal translations of Antoine de Saint-Exupéry's philosophical fairy tale "The Little Prince" (2024) in Northern Samogitian subdialect, Eastern Aukštaitian subdialect of Utena, and Southern Aukštaitian subdialect.

The empirical material consists of written expressions encoding dialectal features of phonetics (phonology), morphology (and word formation), lexis, and syntax. To study the material dialectological analysis and comparative method are used.

After presenting the empirical discourse, the final insights are formulated. Dialectal translations are a discursive (re)presentation of a particular dialectal variant and identity. Due to the interacting structural aspect, e. g. difference from the standard language in spelling and expression, and socio-psychological aspect, e. g. identification with a particular (linguistic) community, written expressions are given a corresponding social meaning and can encode orality. Therefore, in relation to dialect reality, excessive and unified expression is functional. It should be considered that, due to the discursive nature of the empirical cases and the diversity of the dialectal features, the decisions of spelling and expression are not of equal value within the structure of written dialecticity.

Key words: written dialecticity; grapholect; dialect; orality.

ŠALTINIAI

1. BK – Saint Exupéry, A. de, 2024. *Mažasis princas*. Iš prancūzų k. vertė P. Bieliauskas. Vilnius: Alma littera.
2. PA – Saint Exupéry, A. de, 2024. *Mažulis princas*. Vertė J. Žitkauskas. Vilnius: M. Čiuželio labdaros ir paramos fondas.
3. RAU – Saint Exupéry, A. de, 2024. *Mažąsiai prīncas*. Vertė D. Kardelytė-Grinevičienė ir V. Kardelis. Vilnius: M. Čiuželio labdaros ir paramos fondas.
4. ŠŽ – Saint Exupéry, A. de, 2024. *Mažasis princas*. Vertė J. Pabrėža. Vilnius: M. Čiuželio labdaros ir paramos fondas.

LITERATŪRA

1. Aliūkaitė, D., 2019. Objektivusis tarmiškumas: požymiai ir vertė. *Respectus Philologicus*, 35 (40), p. 63–91. <https://doi.org/10.15388/RESPECTUS.2019.35.40.05>
2. Aliūkaitė, D., Bakšienė, R., Jaroslaviene, J., Judžentytė, G., Leskauskaitė, A., Lubienė, J., Meiliūnaitė, V., Pakalniškienė, D., Ragaišienė, V., Rinkauskienė, R., Švambarytė-Valužienė, J., Urbanavičienė, J., Vaišnienė, D., 2014. Punktų tinklo tankis geolingvistikinės skirties aukštaičiai: žemaičiai požiūriu. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikinis ir sociolingvistikinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, p. 129–196.
3. Aliūkaitė, D., Jaroslaviene, J., Meiliūnaitė, V., Mikulėnienė, D., 2014. Tarminių duomenų analizės principai. Tarmių aprašo metodika. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikinis ir sociolingvistikinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, p. 63–75.
4. Aliūkaitė, D., Meiliūnaitė, V., 2022a. Tarminiai grafolektai XXI amžiaus pradžioje kaip tarminių kodų gyvybingumo ir tęstinumo apraška. *Verbum*, 13, p. 1–13. <https://dx.doi.org/10.15388/Verb.31>
5. Aliūkaitė, D., Meiliūnaitė, V., 2022b. Autorinis tarminis grafolektas ir jo percepcijos galimybės. *Bendrinė kalba*, 95, p. 48–75. <https://doi.org/10.35321/bkalba.2022.95.09>
6. Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., 2014. Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. In: *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistikinis ir sociolingvistikinis tyrimas. Žemėlapiai ir jų komentarai*. Sud. D. Mikulėnienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Briedis, p. 29–47.
7. Aliūkaitė, D., Mikulėnienė, D., 2019. Paprastojo kalbos bendruomenės nario naratyvas: kur ir kodėl (su)kuriamas vietos tarmiškumas. *Lietuvių kalba*, (13), p. 1–22. <https://doi.org/10.15388/LK.2019.22481>
8. Al-Kahtany, A., H., 1996. Literacy from a Linguistic and a Sociolinguistic Perspective. *International Review of Education*, 42, p. 547–562. <https://doi.org/10.1007/BF00601402>
9. Androutsopoulos, J., K. 2000. Non-Standard Spellings in Media Texts: The Case of German Fanzines. *Journal of Sociolinguistics*, 4, p. 514–533. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00128>

10. Baroni, A., 2013. Eye Dialect and Casual Speech Spelling: Orthographic Variation in OT. *Writing Systems Research*, 5(1), p. 24–53. <https://doi.org/10.1080/17586801.2013.808155>
11. Bowdre, P., H., 1964. *A Study of Eye Dialect*. Doktoro disertacija. Florida: University of Florida. Prieiga: <https://archive.org/details/studyofeyedialec00bowdrich/mode/1up> (žiūrėta 2025 05 15).
12. Chambers, J., K., Trudgill, P., 2004. *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511805103>
13. Coulmas, F., 2003. *Writing Systems: An Introduction to Their Linguistic Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139164597>
14. Cutler, C., Ahmar, M., Bahri, S., eds., 2022. *Digital Orality: Vernacular Writing in Online Spaces*. Cham: Palgrave Macmillan. Prieiga: <https://www.proquest.com/legacydocview/EBC/7129832?accountid=15307> (žiūrėta 2025 05 15).
15. Daugherty, L., 1979. The English Grapholect and the Introductory Composition Class. *College Composition and Communication*, 30(2), p. 134–140. <https://doi.org/10.2307/356315>
16. Derrida, J., 2006. *Apie gramatologiją*. Vilnius: Baltos lankos.
17. Eckert, P., 2012. Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation. *Annual Review of Anthropology*, 41, p. 87–100. <https://doi.org/10.1146/annurev-anthro-092611-145828>
18. Enos, R., L., 1990. Sophistic Formulae and the Emergence of the Attic-Ionic Grapholect: a Study in Oral and Written Composition. In: *Oral and Written Communication: Historical Approaches*. Ed. R. L. Enos. Newbury Park/London/New Delhi: Sage Publications, p. 46–64. Prieiga: <https://archive.org/details/oralwrittencommu0000unse/> (žiūrėta 2025 05 15).
19. Evans, B., 2002. An Acoustic and Perceptual Analysis of Imitation. In: *Handbook of Perceptual Dialectology: Volume 2*. Eds. D. Long, D. R. Preston. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 95–112. <https://doi.org/10.1075/z.hpd2.12eva>
20. Fischer, J., L., 1958. Social Influences on the Choice of a Linguistic Variant. *WORD*, 14(1), p. 47–56. <https://doi.org/10.1080/00437956.1958.11659655>
21. Gerulis, G., 1930. *Litauische Dialektstudien*. Leipzig: Markert & Petters Verlag.

22. Girdenis, A., 2001. Apie Sofijos Čiurlionienės žemaitiškųjų kūrinių kalbą ir rašybą. In: A. Girdenis. *Kalbotyros darbai* 3. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 13–19.
23. Girdenis, A., 2001. Simono Stanevičiaus rašybą ir jo tarmės fonologinė sistema. In: A. Girdenis. *Kalbotyros darbai* 3. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 45–57.
24. Girdenis, A., 2001. Visa lietuvių kalba! In: A. Girdenis. *Kalbotyros darbai* 3. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 456–469.
25. Girdenis, A., 2003. *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
26. Girdenis, A., 2012. *Šiaurės žemaičių Skuodo zona: tekstai su komentarais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
27. Girdenis, A., Pabrėža, J., 1998. *Žemaičių rašybą*. Vilnius/Šiauliai: Žemaičių kultūros draugija.
28. Haugen, E., 1966. Linguistics and Language Planing. In: *Sociolinguistics: Proceedings of the UCLA Sociolinguistics Conference, 1964*. Ed. W. Bright. Hague/Paris: Mouton & Co, p. 50–71.
Prieiga: https://archive.org/details/sociolinguistics0000will_u9m7/page/50/mode/2up
(žiūrėta 2025 05 15).
29. Hirsch, E., D., 1977. *The Philosophy of Composition*. Chicago/London: The University of Chicago Press. Prieiga: <https://archive.org/details/philosophyofcomp0000edhi/mode/2up>
(žiūrėta 2025 05 15).
30. Honeybone, P., Maguire, W., 2020. Introduction: What Is Dialect Writing? Where Is the North of England? In: *Dialect Writing and the North of England*. Eds. P. Honeybone, W. Maguire. Edinburgh: Edinburgh University Press, p. 1–28.
<https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474442565.003.0007>
31. Honkanen, M., 2023. Orthography and the Sociolinguistics of Writing. *Oxford Research Encyclopedia of Linguistics*, p. 1–19. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199384655.013.998>
32. Ives, S., 1971. The Theory of Literary Dialect. In: *A Various Language: Perspectives on American Dialects*. Eds. J. V. Williamson, V. M. Burke. New York: Holt, Rinehart and Winston, p. 145–177.
Prieiga: <https://archive.org/details/variouslanguagep0000will/mode/2up>
(žiūrėta 2025 05 15).

33. Jaffe, A., 2000. Introduction: Non-standard orthography and non-standard speech. *Journal of Sociolinguistics*, 4, 4, p. 497–513. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00127>
34. Jaffe, A., 2012. Transcription in Practice: Nonstandard Orthography. In: *Orthography as Social Action: Scripts, Spelling, Identity and Power*. Eds. A. Jaffe, J. Androutsopoulos, M. Sebba, S. Johnson. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, p. 203–224. <https://doi.org/10.1515/9781614511038>
35. Jaffe, A., Walton, S., 2000. The Voices People Read: Orthography and The Representation of Non-Standard Speech. *Journal of Sociolinguistics*, 4, 4, p. 561–587. <https://doi.org/10.1111/1467-9481.00130>
36. Jaśkiewicz, H., 2024. The Graphic Representation of Tōhoku Dialect in Contemporary Japanese Prose. *Silva Iaponicarum*, 72, p. 17–37. <https://doi.org/10.14746/sijp.2024.72.3>
37. Jones, T., 2015. Toward a Description of African American Vernacular English Dialect Regions Using “Black Twitter”. *American Speech*, 90, 4, p. 403–440. <https://doi.org/10.1215/00031283-3442117>
38. Kardelytė-Grinevičienė, D., 2018. Lokatyvinių konstrukcijų santykiai rytų aukštaičių vilniškių patarmėje. In: *Rytų aukštaičių patarmė: kaita ir pokyčiai*. Sud. J. Urbanavičienė, R. Petrokienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 266–292.
39. Krämer, P., Vogl, U., Kolehmainen, L., 2022. What is “Language Making”? *International Journal of the Sociology of Language*, 274, p. 1–27. <https://doi.org/10.1515/ijsl-2021-0016>
40. Krapp, G., P., 1971. The Psychology of Dialect Writing. In: *A Various Language: Perspectives on American Dialects*. Eds. J. V. Williamson, V. M. Burke. New York: Holt, Rinehart and Winston, p. 22–29. Prieiga: <https://archive.org/details/variouslanguagep0000will/mode/2up> (žiūrėta 2025 05 15).
41. Leskauskaitė, A., 2006. *Kučiūnų krašto šnektos tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
42. Lillis, T., McKinney, C., 2013. The Sociolinguistics of Writing in a Global Context: Objects, Lenses, Consequences. *Journal of Sociolinguistics*, 17(4), p. 415–439. <https://doi.org/10.1111/josl.12046>
43. LKA III 1991. *Lietuvių kalbos atlasas 3. Morfologija*. Ats. red. K. Morkūnas. Vilnius: Mokslas.

44. LKG I 1965. *Lietuvių kalbos gramatika*. Vyr. red. K. Ulvydas. Vilnius: Mintis.
45. LKTCH 2004. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*. Sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, L. Grumadienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
46. Lubienė, J., Pakalniškienė, D., 2015. Žemaitiškasis būtasis dažninis laikas: dabarties situacija. In: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 3. Sud. V. Meiliūnaitė, A. Čepaitienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 255–268.
47. Markus, M., 2023. Phonetic spellings in the Late Modern English dialect of the Isle of Wight (based on EDD Online). *Journal of Linguistic Geography*, 11(1), p. 53–64.
<https://doi.org/10.1017/jlg.2022.9>
48. Meiliūnaitė, V., 2015. Antano Baranausko tarmių tekstai – kvaziautentiškų tekstų chrestomatija? In: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 4. Sud. V. Ragaišienė, V. Meiliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 248–259.
49. Meiliūnaitė, V., 2019. Tarmių gyvybingumo matmenys XXI a. pradžioje. *Res humanitariae*, 26, p. 50–59. <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v26i0.2046>
50. Meletis, D., Dürscheid, C., 2022. *Writing Systems and Their Use: An Overview of Grapholinguistics*. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110757835>
51. Mętrak, M., Bandur, M., Szatkowski, P., 2024. Beloved books and contested standards: translations of ‘The Little Prince’ into selected collateral languages of Poland. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, p. 1–13.
<https://doi.org/10.1080/01434632.2024.2338832>
52. Mikašytė, V., 2017. Is the Samogitian dialect going to die out?: implications of showing pride in being a Samogitian and attitudes towards Samogitianness on Samogitian Facebook pages. *Darnioji daugiakalbystė*, 10, p. 75–97. <http://dx.doi.org/10.1515/sm-2017-0004>
53. Mikulėnienė, D., 2019. Tarmiškumo bruožų nomenklatūra: nuo tarminių požymių prie tarmiškumo žymenų. *Respectus philologicus*, 35(40), p. 51–62.
<https://doi.org/10.15388/respectus.2019.35.40.04>

54. Mikulėnienė, D., 2020. Tarmiškumas kaip išmatuojamas dydis. *Lietuvių kalba*, 15, p. 1–11.
<https://doi.org/10.15388/LK.2020.22434>
55. Miliūnaitė, R., 2018. *Kalbos normos ir jų savireguliacija interneto bendruomenėje*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
56. Milroy, J., Milroy, L., 2012. *Authority in Language: Investigating Standard English*. Oxford: Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780203124666>
57. Murinienė, L., sud., 2018. *Akmenės apylinkių tekstai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
58. Needler, C., 2024. Learning to Write Scots: A School Ethnography of Scots Literacy Development. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, p. 1–16.
<https://doi.org/10.1080/01434632.2024.2357719>
59. Ong, W., J., 2005. *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word*. London/New York: Routledge.
60. Pabrėža, J., 2021. Žemaičių kalbos dvasia Romualdo Granausko kūryboje. *Acta linguistica Lithuanica*, p. 357–375. <https://doi.org/10.35321/all84-19>
61. Pabrėža, J., 2023. *Žemaičių kalba ir rašyba*. Šiauliai: Šiaulių universitetas.
62. Petrokienė, R., 2018. Bendrinės kalbos įtaka rytų aukštaičių leksikai. In: *Rytų aukštaičių patarmė: kaita ir pokyčiai*. Sud. J. Urbanavičienė, R. Petrokienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 344–365.
63. Preston, D., R., 1982. Ritin' Fowklower Daun Rong: Folklorists' Failures in Phonology. *The Journal of American Folklore*, 95(377), p. 304–326. <https://doi.org/10.2307/539912>
64. Preston, D., R., 1985. The Li'l Abner Syndrome: Written Representations of Speech. *American Speech*, 60(4), p. 328–336. <https://doi.org/10.2307/454910>
65. Ragaišienė, V., 2022. Žmogų ir jo aplinką apibūdinantys skoliniai pietų aukštaičių šnektose. In: *Vakarų ir pietų aukštaičiai: tarmių ir kitų kalbų sąveika*. Sud. J. Urbanavičienė, A. Gritėnienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 394–412.
66. Ragaišienė, V., 2023. Pietų aukštaičių šnektose vartojamų slavizmų vertinimo atspalviai. *Slavistica Vilnensis*, 68(1), p. 73–86. [https://doi.org/10.15388/SlavViln.2023.68\(1\).96](https://doi.org/10.15388/SlavViln.2023.68(1).96)

67. Redling, E., 2006. *Speaking of Dialect: Translating Charles W. Chesnutt's Conjure Tales Into Postmodern Systems of Signification*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
68. Rinkauskienė, R., 2018. Rytų aukštaičių uteniškių patarmės morfologijos ir sintaksės pokyčiai: XXI amžiaus pradžios situacija. In: *Rytų aukštaičių patarmė: kaita ir pokyčiai*. Sud. J. Urbanavičienė, R. Petrokienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 207–225
69. Sebba, M., 2006. Ideology and Alphabets in the Former USSR. *Language Problems and Language Planning*, 30(2), p. 99–125. <https://doi.org/10.1075/lplp.30.2.02seb>
70. Sebba, M., 2007. *Spelling and Society: The Culture and Politics of Orthography around the World*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486739>
71. Sebba, M., 2009. Sociolinguistic approaches to writing systems research. *Writing Systems Research*, 1(1), p. 35–49. <https://doi.org/10.1093/wsr/wsp002>
72. Sebba, M., 2012. Orthography as Social Action: Scripts, Spelling, Identity and Power. In: *Orthography as Social Action: Scripts, Spelling, Identity and Power*. Eds. A. Jaffe, J. Androutsopoulos, M. Sebba, S. Johnson. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, p. 1–19. <https://doi.org/10.1515/9781614511038>
73. Spitzmüller, J., 2012. Floating Ideologies: Metamorphoses of Graphic “Germanness”. In: *Orthography as Social Action: Scripts, Spelling, Identity and Power*. Eds. A. Jaffe, J. Androutsopoulos, M. Sebba, S. Johnson. Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, p. 255–288. <https://doi.org/10.1515/9781614511038>
74. Stock, B., 1983. *The Implications of Literacy: Written Language and Models of Interpretation in the Eleventh and Twelfth Centuries*. New Jersey: Princeton University Press. Prieiga: <https://archive.org/details/implicationsofli0000stoc> (žiūrėta 2025 05 15).
75. Subačius, G., 1998. *Žemaičių bendrinės kalbos idėjos: XIX amžiaus pradžia*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
76. Švambarytė-Valužienė, J., 2017. Tarmės įtaka Mariaus Katiliškio raštų kalbai. *Acta linguistica Lithuanica*, 76, p. 155–172. Prieiga: <https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:j.04~2017~1517493969890/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content> (žiūrėta 2025 05 15).

77. Tamošiūnaitė, A., 2013. Ego-documents in Lithuanian: Orthographic identities at the Turn of the Twentieth Century. In: *Touching the Past: Studies in the Historical Sociolinguistics of Ego-documents*. Eds. M. J. V. D. Wal, G. Rutten. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, p. 225–242. Prieiga: <https://www.proquest.com/legacydocview/EBC/1249357?accountid=15307> (žiūrėta 2025 05 15).
78. Trudgill, P., 1999. Dialectalisation and Norfolk Dialect Orthography. In: *Writing in Nonstandard English*. Eds. I. Taavitsainen, G. Melchers, P. Pahta. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, p. 323–329. Prieiga: <https://archive.org/details/writinginnonstan0000unse> (žiūrėta 2025 05 15).
79. Valentukevičienė, D., 2021. Tradicinių patarmių bruožų evoliucija: dzūkavimo pokyčiai Varėnos geolekto plote. In: *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos*. Sud. V. Meiliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 58–76. <https://doi.org/10.35321/e-pub.22.lietuviu-dialektologijos-profiliai>
80. Vyniautaitė, S., 2021. Tradicinių patarmių raida: regresyvinė balsių *i*, *u* asimiliacija (Telšių atvejis). In: *Lietuvių dialektologijos profiliai: XXI amžiaus pradžios regioniniai variantai, jų santykiai ir perspektyvos*. Sud. V. Meiliūnaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, p. 18–36. <https://doi.org/10.35321/e-pub.22.lietuviu-dialektologijos-profiliai>
81. Vukotić, V., 2022. Kritinis žvilgsnis į mokyklinį raštingumą: tyrimų laukų apžvalga. *Taikomoji kalbotyra*, 18, p. 9–32. <https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2022.Spec18>
82. Waters, B., 2005. *Truth as Art: Heidegger and Adorno*. Daktaro disertacija. Sydney: The University of Sydney. Prieiga: <https://hdl.handle.net/2123/27993> (žiūrėta 2025 05 15).
83. Wicherkiewicz, T., 2021. Letters of Freedom and Captivity: Scriptal Planning and Language Ideologies in Baltic Central–Eastern Europe. *Acta Slavica Iaponica*, 42, p. 37–54. Prieiga: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1040247> (žiūrėta 2025 05 15).
84. Wolf, G., 2019. Studying Dialect Spelling in Its Own Right. In: *Norms and Conventions in the History of English*. Eds. B. Bös, C. Claridge. Amsterdam: John Benjamins, p. 191–212. <https://doi.org/10.1075/cilt.347.10wol>

PRIEDAI

1 PRIEDAS. Fonetinės (fonologinės) ypatybės ŠŽ vertime: tiriamoji medžiaga

2 PRIEDAS. Fonetinės (fonologinės) ypatybės RAU vertime: tiriamoji medžiaga

3 PRIEDAS. Fonetinės (fonologinės) ypatybės PA vertime: tiriamoji medžiaga

4 PRIEDAS. Prozodinės ypatybės RAU vertime: tiriamoji medžiaga

5 PRIEDAS. Morfologinės ypatybės ŠŽ vertime: tiriamoji medžiaga

6 PRIEDAS. Morfologinės ypatybės RAU vertime: tiriamoji medžiaga

7 PRIEDAS. Morfologinės ypatybės PA vertime: tiriamoji medžiaga

8 PRIEDAS. Leksinės ypatybės tarmiškuosiuose vertimuose: tiriamoji medžiaga